

74
All

**M.M. Axmedjanov, B.Q. Xo`jaev,
Z.D. Hasanova**

PEDAGOGIK MAHORAT

M.M. Axmedjanov, B.Q. Xo`jayev, Z.D. Hasanova

PEDAGOGIK MAHORAT

**O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim
vazirligi tomonidan oliy o`quv yurtlari talabalarini, maktab va kasb-
hunar ta`limi o`qituvchi-tarbiyachilapiga uchun
o`quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan**

Toshkent - 2010

- Taqrizchilar:** Adizov B.R. - Buxoro Davlat universiteti Ma`naviy va ma`rifiy ishlari bo'yicha prorektor, p.f.d., prof.
- Olimov Sh.Sh. - Buxoro viloyat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi boshharmasi bo'limi boshliqi, pedagogika fanlari nomzodi

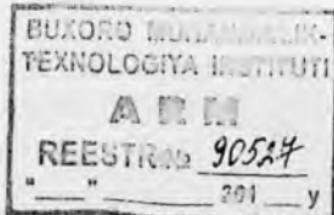
ANNOTATSIYA

O'quv qo'llanmada mualliflar hozirgi zamon pedagogika va psixologiya fanlarining yutuqlari hamda uzoq yillar olib borilgan kuzatishlari va mazkur fanni o'qitishdagi tajribalariga tayanib, pedagogik mahoratning ilmiy - nazariy va amaliy - metodik asoslari xususida fikr yuritadilar. O'quv qo'llanmada pedagogik mahorat fanining nazariy - metodologik asoslari, mazmuni, funktsiyasi, tarkibiy hismlari hamda pedagogik mahoratning vazifalari, uning o'quv - tarbiya jarayonini boshharishdagi o'mini, o'qituvchi va tarbiyachi mahoratini aniq dalillar orqali yoritilgan.

O'quv qo'llanma o'qituvchilarga, xususan, pedagogik faoliyatni endigina boshlagan va boshlayotgan o'qituvchi - tarbiyachilar, pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalarga mo'ljallangan bo'lib, kasbiy pedagogik mahoratni egallash hamda takomillashtirish haqida ma'lumot beradi.

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
I. BOB. PEDAGOGIK MAHORATNING NAZARIY - METODOLOGIK ASOSLARI.....	7
1.1. "Pedagogik mahorat" fanining predmeti, maqsadi, vazifalari va nazariy - metodologik asoslari.....	7
1.2. Pedagogik mahoratni shakllantirish va takomillashtirish.....	16
1.3. Pedagogik faoliyat - ijtimoiy pedagogik hodisa sifatida.....	28
1.4. Pedagogik texnika -pedagogik mahoratning tarkibiy hismi sifatida.....	33
II. BOB. O'QITUVCHI VA TALABA MUOMALASIDA PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNI.....	49
2.1. Pedagogik hamkorlik mahorati. O'qituvchi va talabaning muomala madaniyati.....	49
2.2. O'qituvchi - muomala sub`ekti sifatida.....	51
2.3. Kayfiyatni boshharishda pedagogik mahorat. Pedagogning muomala jarayonidagi ruhiy holati va uni boshharish yo'llari.....	55
2.4. Pedagogik muomala madaniyati. Pedagogik muomala usullari.....	59
2.5. Pedagogik mahorat tizimida ishontirish va ta'sir ko'rsatish usullari.....	62
III. BOB. O'QUV - TARBIYA JARAYONINI BOSHHARISHDA PEDAGOGIK MAHORAT.....	73
3.1. O'qituvchining darsni tayyorlash va o'tkazishdagi mahorati.....	73
3.2. O'qitish jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tadbiq etishda pedagogik mahorat.....	90
3.3. O'quv - tarbiya ishlarini boshharishda o'qituvchining notiqlik mahorati.....	110
IV. BOB. TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK MAHORAT.....	119
4.1. Tarbiyachi mahorati.....	119
4.2. Tarbiyaviy ish jarayonida tarbiyachining o'z ruhiy holatini tartibga solish mahorati.....	124
4.3. Sinfda o'quv - tarbiya ishlarining samaradorligini oshirishda tarbiyachi mahorati.....	130
4.4. Tarbiyachi - murabbiyining faoliyat mahorati va pedagogik odobi.....	137
O'QITUVCHI UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR.....	144
XULOSA.....	150
IZOHLI LUG'AT.....	151
ADABIYOTLAR.....	164

KIRISH

Milliy mustaqillikni mustahkamlash va rivojlantirish sharoitida respublikamizning ijtimoiy - iqtisodiy, siyosiy - madaniy va ma`naviy hayotida ro`y berayotgan hodisalar, uni jahon hamjihatligiga tezkor kirishini, hamda ijtimoiy yo`naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish borasida olib borayotgan islohotlarni tezlashtirishni talab etmoqda. Buni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri mamlakat mehnatkashlarining, xususan yoshlar ta`lim - tarbiyasi bilan shug`ullanuvchilarning kasb malakalari va mahoratlarini takomillashtirish ehtiyojini tug`dirdi. Zero, bugungi kunda axborotlar oqimining keskin ko`payishi, rivojlanishi, ilmiy - texnikaviy taraqqiyotning jadallahuviga, mavjud pedagogik - psixologik, metodik, amaliy tayyorgarlikning ma`lum darajada "eskirishi"ga olib keldi va bu o`z navbatida pedagogik mehnat bilan shug`ullanuvchilarning kasbiy mahorati, ijodkorligini rivojlantirishga e'tiborni yanada ko`proq haratish lozimligini taqozo etdi. Bu e'tibor va talabni amalga oshirishning muhim omillaridan biri, kasbiy mahoratni takomillashtirish texnologiyasini joriy etish. Buning uchun esa kasbiy pedagogik tayyorgarlik, ta`lim yo`nalishida pedagogik mahorat asoslari fanini o`qitishni mukammallashtirish demakdir.

"Pedagogik mahorat" fani bo`lajak pedagoglarda kasbiy mohirlik, ijod, ko`nikmalarini hosil qilish, muomala madaniyati, pedagogik texnika malakalarini shakllantirish, o`qituvchilik, tarbiyachilik mahoratining dastlabki malakalarini tarkib toplishni asosiy maqsad qilib belgilaydi.

"Pedagogik mahorat" fanini o`rganish jarayonida talabalar pedagogik kuzatuvchanlik, ijodkorlik, ilg`or pedagogik tajribalarni mustaqil o`zlashtirishga o`rgatiladilar. O`hish, o`qitish, tarbiyalash jarayonida diqqatlarini aniq taqsimlash, bilim, ko`nikmalari, psixik holatlarini boshhara olish va pedagogik texnika madaniyatini mustaqil o`zlashtirish malakalarini shakllantirishga e'tibor haratilmog'i darkor.

Albatta, bu malakalarni shakllantirishda uzlusiz ta`lim tizimining turlari, ayniqsa, oliv ta`lim muassasalarining o`rnı beqiyos. Chunonchi, ushbu ilm dargohida bilim olib, egallanajak kasb-korga tayyorlanayotgan har bir mutaxassis nasaqat o`z ixtisosligi bo`yicha ma`lumotlarga ega bo`ladi, balki pedagogik - psixologik tayyorgarlikni qo`lga kiritib, ma`naviy va jismoniy jihatdan kamol topadi, ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotda faol ishtirokchi bo`lib voyaga yetadi. O`zining aql - zakovati, ilmiy salohiyati, ma`naviyati, madaniyati bilan milliy istiqlol g`oyalarini mustahkamlashda, ozod va obod Vatanni qurishda yonib yashaydigan shaxs bo`lib shakllanadi va ta`lim isloqotlari hujjatlarida belgilangan vazifalarini bajarishga o`z hissasini qo`shadi.

Shunday qilib, insonning ma`naviy yuksalishi, hayotiy tajribasi, bilimi, hatti - harakati, odob - axloqi, kasb mahorati, uning mazmundorligi va niroyat uni qanchalik takomillashtirib borishi bilan farqlanib turadi.

Darhaqiqat, biz hayotda bir xil gurunchdan turli ko`rinish va ta`mdagi palov pishiruvchi oshpazlarni, bir xil undan turli ko`rinish va ta`mga ega bo`lgan non tayyorlaydigan nonvoylarni ko`p uchratamiz. Doimo mazali va shirin taom

pishiruvchi oshpaz, mazali va yumshoqqina non pishiruvchi nonvoy mahsulotlarini tanovvul qilishga, kiyimlar tikuvchi ustalarga murojaat etishga intilishimiz ko'pchilikka sir emas. Bu intilishning mazmunida kasb mahorati, mehnat unumdorligi va mohirlig yotadi. Binobarin qadimgi yunon faylasufi Falesga "qanday inson baxtli insondir?", - deb savol bergenlarida, u: "...tanasi sog'lom, ko'ngli xotirjam va qobiliyatli, mohirligi bor odam baxtlidir", - deb javob bergen ekan.

Demak, inson faoliyatining ko'lami keng, anglash, tushunish, qo'llay olish malakasi serqirra va mahoratlari inson baxtli ekan, avvalo, uning mohirligini takomillashtirish uchun kasbiy mahoratni tarbiyalashni to'g'ri tashkil etmoq talab qilinadi. Shuningdek, eramizdan oldingi 551 - 479 yillarda yashab o'tgan Xitoy faylasufi va davlat arbobi Konfutsiy ham "**Men eshitaman va men esdan chiharaman. Men ko'raman va men eslab holaman. Men bajaraman va men tushunaman!!!**" deganida, mahoratni, bajarish mahoratini nazarda tutgan edi.

Ma'lumki, umumi mehnat bilan kasb ixtisosligi o'tasida bevosita bog'liqlik mavjud. Chinakam kasbiy mohirlilik darajasi shaxsning umumi rivojlanishi bilan to'g'ridan - to'g'ri bog'liqlikda, aloqada bo'ladi. Zero, kasbni aniq tanlash, unga bo'lgan qizihishni orttirish, mahoratlari bo'lismi uyg'otadi. Mahoratli kasb egasining ma'naviy dunyosi boy, ishlash qobiliyati teran bo'ladi va u o'z kasbi yordamida o'ziga ham, boshqalarga ham katta foyda keltiradi. Shuning uchun kasbiy mahoratni shakllantirish, tarbiyalashga va nihoyat uni takomillashtirishga intilish, uni kerakli ma'lumotlar, axborot(bilim)lar, malakalar bilan to'ldirib borish shu kunning, holaversa ta'lif islohotlarining dolzarb masalasidir.

Mazkur masalaning dolzarbligini pedagogik nazariya va tajriba yana quyidagi holat bilan isbotlaydi: pedagogik izlanish, ta'limiy o'hish, o'qitishning me'yoriy hujjalari, darsliklar, qo'llanmalar, axborot vositalari, qanchalik mukammallahgan bo'lmasin, pedagogik amaliyat, ta'lim - tarbiya ishlariinr muvaffaqiyati oxir oqibatda pedagog shaxsiga, uning kasb - kor mahoratiga bog'liq. Ehtimol, shu nuqtai - nazardan ham Respublika Prezidenti Oliy majlisining birinchi chaqiriq to'qqizinchisi sessiyadari "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" mavzusidagi ma'ruzasida "Tarbiyachilarining o'ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumoti, malakasini oshirish (Ta'kid bizniki) kabi paysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. Mening fikrimcha, ta'lim - tarbiya tizimini o'zgartirishdagi asosiy muammo shu yerda. O'qituvchi talabalarimizga zamonaviy bilim bersin, deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak" - deb ta'kidlagani beziz emas. Shuning uchun ham bugungi kunda "... domlalarning saviyasi va bilimini oshirishga shart - sharoit tug'dirishimiz kerak. Domlalar, professorlar, kafedra mudirlari o'z ustida ishlamasalar, o'z sohasi bo'yicha chet mamlakatlarga ilmiy safarga borib kelmasa, tajriba almashmasa, albatta, bunday ahvol o'quv jarayoniga va uning samarasiga salbiy ta'sir qiladi....Ular chet ellarda malakasini oshirsin, dong'i chiqqan universitetlarda o'zlarini lektsiya o'hisin, tajriba orttirsin, mana shundan keyin O'zbekistonning obro'yi - nomi olamga ovoza bo'ladi, inshoolloh".

Bu haqiqat pedagoglarning kasbiy mahoratini shakllantirishning ilmiy - nazariy va amaliy asoslarini ishlab chihish, kasbiy pedagogik ta'lim yo'naliishida "**Pedagogik**

mahorat" fanini o'qitishni yanada yuksaltirish, uning samaradorligini oshirishga e'tiborni yana bir marta haratishga da'vat etadi.

Darhaqiqat, har bir yosh mutaxassisni puxta ilmiy - nazariy bilimlar bilan qurollantirish, egallagan ilmiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash, ko'nikma va malakalarga ega qilish, tarbiyalash albatta oson ish emas. O'hishga ilmiy, ongli munosabat bilan haraydigan, mustaqil fikrlaydigan, mukammal ma'lumotlarni egallahga ehtiyojli, bilish faolligi va aqliy mehnat madaniyatini o'zida mujassamlashtirgan yoshlarni voyaga yetkazish - muhim va davlat ahamiyatidagi vazifadir.

Buning uchun:

1. Pedagogik ishning mohiri bo'lishga intiluvchan, ya'ni kasbiy faoliyatning pedagogik yo'nalishlarini aniq belgilay oladigan shaxs bo'lish lozim. Shunga asosan O'quv qo'llanmaning biringchi bobida pedagogik mahoratning nazariy - metodologik asoslari, mohiyati, mazmuni, funktsiyasi, tarkibiy hismlari, ularning vazifalarini ochib berishga hharakat qilindi. Bu esa o'z navbatida jamiyatning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, pedagogik mahorat asoslarining zamonaviy pedagogikaning ilg'or ideallari zaminida shaxsga insonparvarlik nuqtai - nazaridan yondoshish imkonini beradi.
2. Pedagogik mahorat - bu pedagogik jarayonni aniq tashkil qilish. boshharish, kutilayotgan natijalarni oldindan loyihalash va uni ro'yobga chiharish texnologiyasi, shuningdek, pedagogik jarayonda vujudga kelishi mumkin bo'lgan nizoli vaziyatlarni oldindan ko'ra bilish va ularni bartaraf etish uchun tayyor bo'lish metodikasidir. O'quv qo'llanmaning ikkinchi bobida mana shu masalalar to'g'risida so'z yuritilib, pedagogning o'quv - tarbiya jarayonidagi mahorati, ijodkorligi, tamoyilliligi, o'z hissiyotlarini tartibga solish yo'llari haqida so'z yuritiladi.
3. Pedagogik faoliyatning mohir ustasi bo'lish - bu, ilg'or tajribalarning hayotiyligi, davr bilan hamnafasligi, aniq tavsiyalarni belgilash va ularni takomillashtirish yoki rad etish demakdir. Shunga ko'ra o'quv qo'llanmaning uchinchi bobida o'quv - tarbiya jarayonini boshharish va buning uchun pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil qilish, o'z - o'zini tarbiyalash, shaxsiy pedagogik tajriba toplash, umumlashtirish, pedagogning innovatsion faoliyatini shakkantirish texnologiyalari xususida fikr yuritiladi.

O'quv qo'llanmada talaba - yoshlarning "Pedagogika", "Pedagogik texnologiya", "Psixologiya", "Tarbiyaviy ish metodikasi", "Pedagogik etika" fanlaridan oлган ma'lumotlariga tayaniladi va ularni takomillashtirish to'g'risida so'z yuritilib, mazkur fanlardan olingan bilimlarni chuqurlashtirishga. amaliy yo'nalishini mukammallashtirishga e'tibor haratilib, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining "Pedagogika va psixologiya" yo'nalishida tahsil olayotgan mutaxassislar, bo'lajak o'qituvchi va murabbiylarning kasbiy - pedagogik tayyorgarligini oshirishga e'tibor haratiladi .

I. BOB. PEDAGOGIK MAHORATNING NAZARIY - METODOLOGIK ASOSLARI.

1.1. "Pedagogik mahorat" fanining predmeti, maqsadi, vazifalari va nazariy - metodologik asoslari.

O'z - o'zini el ishiga bag'ishlagan,
inson tarbiyasiga jonini tikkan
oliyjanob o'qituvchilarini, mo``tabap
muallimlarni bundan buyon ham
boshimizga ko'taramiz.

J.A. Karimov.

Respublika Prezidenti ta'kidlaganidek: "Biz iqtisodiy o'nglanish, iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni ma'naviy o'nglash, ma'naviy poklanish, ma'naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg'un bo'lishni" - istayotgan bir davrda yashayapmiz. Bu istak esa yoshlар та'lim - tarbiysi bilan shug'ullanayotgan kasb egalarini yuksak kasbiy tayyorgarlikka, g'oyaviy-siyosiy e'tiqodga, tashkilotchilik va boshharuvchilik malakalariga ega bo'lish lozimligini talab etmoqda. Chunonchi, mustaqillik sharoitida mamlakatda ta'lim tiziminинг yangilanishi, u o'z navbatida ta'lim - tarbiya mazmunining yangilanishiga olib keldi, natijada o'qitish va tarbiyalashning shakli, usullari, vositalari majmui, o'zbekona ko'rinish kasb etdi hamda milliy urf - odatlarning o'quv - tarbiya jarayoniga faol kirib borishi amalga oshirilmoqda. Bu o'zgarishlar har bir o'qituvchi - tarbiyachini yangicha fikrlashga, sharqona ish yuritishga, tadbirkorlik, ishbilarmonlik asosida ish yuritish hamda ma'naviy - ma'rifiy ishlarning faol ishtirokchisi bo'lishga da`vat etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda har davrdagidan ham ko'proq pedagogika fani oldida yangicha fikr yuritadigan yuksak ma'naviy - axloqiy salohiyat, aqliy zakovatga ega bo'lgan o'qituvchi - tarbiyachini tayyorlash, uning kasb mahorati va malakasini uzlusiz takomillashtirish uchun ta'lim va tarbiyaning zamonaviy mazmun, shakl, usul hamda vositalarini ishlab chihish muammosi dolbzarblashmoqda.

Darhaqiqat, barcha kasb - korlar tizimida o'qituvchilik kasbi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, o'qituvchi yosh qalblar kamolotining me'moridir. Bugun u yoshlarni g'oyaviy - siyosiy jihatdan chiniqtirib, tabiat, jamiyat, tafakkur taraqqiyoti, qonuniyatlarini o'rgatar ekan, avvalo, u yosh avlodni kelajak mehnat faoliyatiga tayyorlashi, kasb - hunar egallashlariga ko'maklashishi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy - iqtisodiy vazifani hal etishga chog'lamog'i darkor. Ana shu ma'suliyat o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, o'quvchi - yoshlarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qizilishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi. Buning uchun pedagogik mahorat fani o'qituvchidan doimo kasbiy mahorati ustida izlanish uchun, unga turli shart - sharoitlar yaratishi, kerakli moddiy va ilmiy - metodik yordam ko'rsatishi hamda o'qituvchining ijodiy tashabbuskorligini oshirishiga ko'maklashadi. Bu pedagogik mahorat fanining muhim vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, har bir fan mustaqil o'quv maqsadi, mazmuni va o'zining o'rGANISH mavzusi (predmeti) va metodiga ega. Zero, o'quv fanining mavzusi u o'rGANADIGAN, tadqiq qiladigan masalalarning majmuidir. Shunga asosan, "Pedagogik mahorat" fani, o'qituvchi - tarbiyachining kasbiy faoliyati, mohirligini o'rganuvchi va uni takomillashtirish to'g'risida ma'lumotlar beruvchi fan hisoblanadi. Pedagogik mahoratning mohiyat - mazmunini, kasb malakalarini shakllantirish va rivojlantirishning yo'llari, vositalari, shakllari tashkil etadi. Chunonchi, pedagogik mahorat mazmunidan o'qituvchi - tarbiyachiga pedagogik ijodi, pedagogik texnikasi, ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil etish qobiliyati o'qituvchi - talaba hamkorligi, muomalasi, kasb madaniyati, tafakkuri, tarbiyachining ma'naviy - ma'rifiy tarbiya ishlarini tashkil etish madaniyati va uni amalga oshirishi va bu jarayonda o'z xulq - atvorini, hissiyotini tartibga solish va rivojlantirish kabi masalalar o'rIN olgan. Shuningdek, mazkur fan tarkibida mazmunidan kasbga doir topshiriq va vazifalarni yechish uchun o'quv - tarbiya jarayonini boshharish hamda unga rahbarlik qilish, pedagogik - psixologik ta'limot nuqtai - nazaridan yondoshish, ta'lim - tarbiyani modellashtirish, o'quv - tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish to'qrisidagi ma'lumotlar va ularni takomillashtiruvchi ish tizimlari mujassamlashgan.

Qo'llanmaning kirish himsida ta'kidlaganidek, "Pedagogik mahorat" fani, bo'lajak pedagoglarga kasb-kor malakalari va mohirligini egallash va shaxsiy mahoratni shakllantirish, ijodkorlikni tarbiyalash, pedagogik mahoratning, ko'nikma, malakalarini qo'rga kiritish uchun, pedagogik texnika, pedagogik qobiliyat, pedagogik hamkorlik, pedagogik nazokatni egallash to'qrisida atroficha ma'lumot berishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun o'quv predmeti oldida quyidagi vazifalarni yechish bosh masala qilib qo'yilgan:

1. Talaba yoshlarni pedagogik mahoratning nazariy - metodologik asoslari bilan qurollantirish.
2. Bo'lajak o'qituvchi-tarbiyachilarga pedagogik mahoratning pedagogik texnika, pedagogik hamkorlik (muloqot), pedagogik nazokat, pedagogik qobiliyat, pedagogik nazokat tarkibiy hismlari, pedagogik jarayonda tarbiyachi mahorati, o'quv - tarbiya jarayonini boshharishda pedagogik mahorat, pedagogik odob, pedagogik ijod kabi masalalari to'qrisidagi bilimlar tizimi bo'yicha tushuncha berish.
3. Pedagogik mahoratni mustaqil egallashga ehtiyoj va havasni uyg'otish.
4. Egallangan pedagogik - psixologik va metodik bilimlarini, ko'nikma va malakalarga aylantirish uchun har bir talabada shaxsiy pedagogik mahoratni shakllantirish.
5. O'quv - tarbiya jarayonini tashkil etish, boshharish va amalga oshirishning nazariy - amaliy asoslari bilan talabalarni yaqindan tanishtirish.
6. O'z kasbiy mahoratini takomillashtirish maqsadida talabalarga shaxsiy - ijodiy malaka oshirishning shakl, usul va vositalari haqida tasavvurlar qosil qilish.
7. Tarbiyachi mahoratining mohiyati, funktsiyasi, tuzilishi to'qrisida talabalarga ma'lumot berish.

Bu maqsad va vazifalar o'qituvchi - tarbiyachini zamon bilan hamnasas bo'lish, yoshlarni tarbiyalash dardi bilan yashash va kelajakni aniq ko'rishga

o'rgatadi, har bir pedagog shaxsida jamiyatning dolzarb muammolarini, maqsad va vazifalarini tasavvur qilish, ularni vijdon elagidan o'tkazib, aniq bajarish uchun bor imkoniyati, bilimi, tajribalarini ishga solishga yo'llaydi hamda o'z faoliyatiga ijodiy yondoshish malakalarini qosil qiladi.

SHunday qilib, pedagogik mahorat fanining maqsad va vazifalarini to'la amalga oshirish uchun, avvalo, pedagogik mahorat tushunchasining mohiyat-mazmunini bilish, uning barcha komponentlari to'qrisida ma'lumotga ega bo'lib, ularning birligi, izchilligini ta'minlash lozim. CHunki ularning birini o'zgarishi, tabiiy holda ikkinchisining o'zgarishiga olib keladi. Natijada pedagogik mahorat to'laqonli mazmunga ega bo'lmay, uni egallash qiyin bo'lib holishi mumkin.

Xo'sh pedagogik mahoratning o'zi nima? Uni qanday egallash mumkin? **Pedagogik mahorat** - bu o'qituvchi - tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, xayrihohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, eruditisiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatku, u o'z o'quv sanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik - psixologik va metodik tayyorgarligida, talaba - yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlanadirishning optimal yo'llarini izlab topib, amaliy faoliyatga qo'llashida namoyon bo'ladi.

SHunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini mukammal o'zlashtirishi hamda insoniylik, mehnatsevarlik va fidoyilik kabi ma'naviy - axloqiy fazilatlarni o'zida tarkib toptirishi lozim.

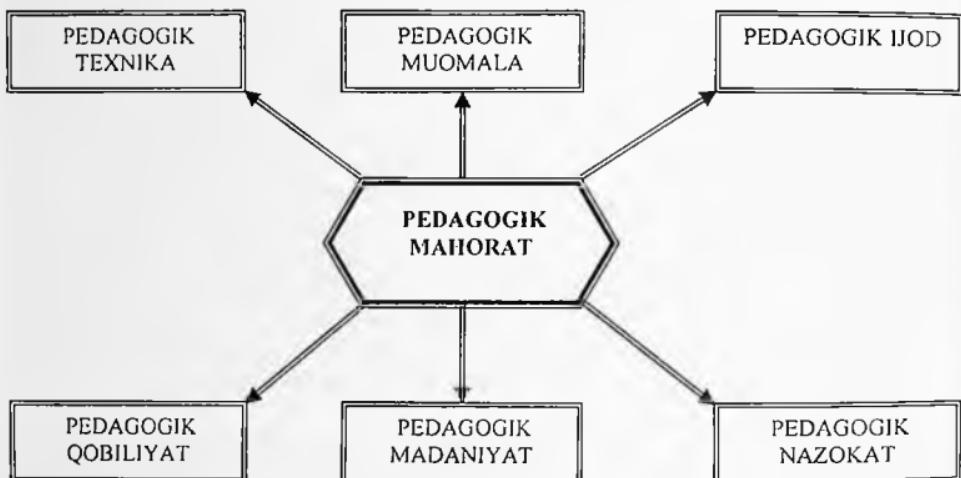
SHuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, o'qituvchilik kasbi murakkab va ma'suliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafiligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo ongning yagona sohibi bo'lgan inson bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzot esa, aqliy, ruqiy, hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. SHuning uchun, o'quvchi bilan doimo muloqotda bo'lganda, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu o'qituvchidan pedagogik - psixologik va metodik tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Pedagogik mahorat - pedagogik jarayonda tarkib topadi. Pedagogik jarayon esa kasbiy va shaxsiy tayyorgarlikni yo'nga qo'yib, bo'lajak mutaxassisni mehnatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida javob beradigan mutaxassislarini tayyorlashga xizmat qiladi. SHuning uchun, pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo'lishi lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatlari sirasiga imyon - e'tiqodi, dunyoharashi, ijtimoiy ehtiyoj va faolligi, odob - axloqi, fuharolik burchlarini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va maqsadga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi va h.k.lar kiradi. Bular o'qituvchiga kasbiy xususiyatlarni o'zida tarbiyalab borishga ko'maklashadi.

Yuqorida qayd etib o'tilgan va pedagogik mahoratga berilgan ta'rif, hamda o'qituvchi-tarbiyachining professiogrammasi xususiyatlari va o'qituvchiga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy talablardan kelib chiqib pedagogika

nazariyasi pedagogik mahoratni quyidagi asosiy komponent (tarkibiy hismlari)lardan iborat bo'lishi lozimligini ifodalaydi. (1.1 jadvalga harang).

1.1-jadval. Pedagogik mahoratning tarkibiy hismlari

Bularning barchasi xususiy mohiyat-mazmun kasb etsada, ular yaxlit holda o'qituvchi-tarbiyachi(pedagog)ning kasbiy malakalarining mazmunini ifodalaydi. Zero, pedagogik texnika - o'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lif tarbiya oluvchilarga o'z his-tuyqlari, bilimlari, axloqiy fazilatlarini uzatish texnologiyasini ifodalasa, pedagogik muomala - o'qituvchi kasbiy faolligining bir ko'rinishi bo'lib, ta'lif - tarbiyada shu jarayon ishtirokchilarining o'zarlo ta'sir va hamkorligini aks ettiradi.

Pedagogik ijod - o'qituvchining mahorat pilapoyalaridan ko'tarilishida yaratuvchanlikni, tashabbuskorlikni, pedagogik uddaburonlikni va tadbirkorlikka eltuvchi yo`lni, bu yo`ldagi qiyinchiliklardan qo'rmaslikni anglatadi. O'z navbatida bu soqada o'qituvchining pedagogik qobiliyatni ham muqim ahamiyat kasb etadi. Chunki u pedagogik jarayonda o'qituvchining aqliy, emotsional - irodaviy jihatlarini, tashkilotchilagini, bilimdonligini va ularning bir-biriga boqliqligini hamda yaxlit bir butunlik kasb etishini ifodalaydi.

Pedagogik madaniyat o'qituvchi-tarbiyachilik burchi, mas'uliyati, qadr-qimmati, vijdoni, axloqiy e'tiqodini nazarda tutib, o'qituvchining talabchanligi, adulati, komilligi, rostgo'yligi, to'qriligini anglatadi. Pedagogik mahorat tizimida pedagogik nazokat (takt) - o'qituvchining pedagogik maqsadga muvosiq, foydali, qimmatli harakatlarining o'lchovi, me'yori va ta'sir vositasining chegarasi sisatida xarakterlanadi. Pedagogik mahoratning qayd qilingan tarkibiy hismlari o'qituvchining kasbiy xususiyatlarini boyitadi va uni moqirlik sari etaklaydi va o'qituvchi - tarbiyachida pedagogik mahorat malakalarining tarkib topishiga yordam beradi. Ammo, o'z kasbining moqir ustosi bo'lish uchun faqatgina ularga tayanib, ish

tutish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Buning uchun muntazam ravishda pedagogik fikrlash, pedagogik o'ylash, pedagogik ish tutish lozim bo'ladi. Bu deganimiz, o'z faoliyatini pedagogik qodisalarни, vaziyatlarni taqlil qilish, ularning har bir boqlanish joylarini anglashga intilish, kunlik natijalarни mustaqil ravishda taqlil qilishi va yangi ta'llim-tarbiyaga doir qoyalarni avvalgilari bilan taqqoslay olishga odatlanishi ham lozim bo'ladi. Asosiy pedagogik-psixologik muammolarni topa olish ularni qal etishning eng qulay yo'llarini topish ustida o'ylash ham kerak.

Pedagogik mahorat tizimida uning asosiy komponentlарidan tashhari kasbiy xususiyatlar ham mavjud. Pedagoging kasbiy xususiyatlariga: o'z kasbini, talabalarni sevishi, ziyrakligi, hozirjavobligi, vazminligi, pedagogik saloqiyati, tasavvuri, iqtidori, tashkilotchiligi, chuqur va keng ilmiy savyysi, kasbiy layoqatlligi, ma'naviy ehtiyoji va qizihishi, intellekti, yangilikni anglay va qo'llay olishi, kasbiy ma'lumotni muntazam oshirishga intilishi va boshqa fazilatları kiradi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarga asoslanib, kasbiy pedagogik mahoratni muayyan tayyorgarlik jarayonlaridan iborat deb aytish mumkin. Bu tayyorgarlikni shartli ravishda quyidagi yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

- 1) pedagogning shaxsiy fazilatlar bo'yicha tayyorgarligi;
- 2) pedagogning ruqiy - pedagogik tayyorgarligi;
- 3) pedagogning ijtimoiy - pedagogik va ilmiy - nazariy tayyorgarligi;
- 4) pedagogning maxsus va ixtisosga oid uslubiy tayyorgarligi.

Ta'rifda qayd etilganidek pedagogik mahorat - o'qituvchi - tarbiyachining shaxsiy va kasbiy sifatlari yiqindisi xisoblanib, u pedagogik - psixologik, metodik bilimlar majmuasidan iborat bo'ladi. Buning uchun, avvalo:

- a) ixtisoslik bo'yicha zamон, ilm - fan, texnika taraqqiyoti darajasida mukammal ma'lumotga ega bo'lishi, o'z o'quv fanining keishadigan o'quv fanlari bilan boqliqligini ta'minlash malakasiga ega bo'lishi;
- b) o'quv - tarbiya jarayonini aniq tashkil qila olish va buning uchun muayyan pedagogik - psixologik, metodik ma'lumotga ega bo'lishi;
- v) talabani, jamoani "ko'ra bilish", ularning qizihishi, intilishlarini tushuna olish va o'quvchilar faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklarni tushunish va ularni o'z vaqtida anglay olish, zukkolik bilan har bir bolaning xarakter xususiyati, qobiliyati, irodasini anglay bilish hamda ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning shakl, usul, vositalaridan xabardor bo'lish;
- g) o'z shaxsiy sifatlari (madaniyati, tashkilotchilik qobiliyati, badiiy ehtiyoji, didi va q.k.) ni takomillashtirish malakasiga ega bo'lish kerak.

Mustaqil Respublikamizning o'qituvchisi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da qayd etilganidek yuksak ma'naviy - axloqiy fazilat, xulq madaniyati va milliy istiqlol masjurasi mukammal egallashi kerak bo'ladi. Zero, o'qituvchi - tarbiyachi yuksak ma'naviyat, axloq - odob, xulq madaniyatiga ega bo'lsadagina, talabalarga insoniy nuqtai - nazardan meqribon, saxovatli bo'la oladi, uni hamma qurmat qiladi. Buning uchun aql - zakovatli, saxiy, qat'iy, irodali, ko'ngli ochiq bo'lishi, o'ziga va talabalarga nisbatan talabchan, meqribon va xayrixoq, o'z shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan yondasha oladigan bo'lishi talab etiladi.

SHu o'rinda e'tirof etib o'tish joizki, pedagogik mahorat o'qituvchi - tarbiyachi kasbiy va shaxsiy fazilati to'qrisidagi fan sifatida ma'lum metodologik asosga ega. Darhaqiqat, o'qituvchi kasbiy mahoratini shakllanirishning ilmiy - nazariy, metodologik va amaliy yo'nalishlari Yu.P. Azarov, T.I. Gonobolin, A.K. Kuzmina, O.A. Abdulina, A.V. Mudrik, N.V. Kuxarev, V.A. Selastyonin, V.A. Kan - Kalik, N.D. Nikandrov, A.V. Petrovskiy, Umar az Zamashshariy, Burxoniddin Zarnudjij, Abu Nasr Forobi, Ibn Sino, Yusuf Xos qojib, Alisher Navoiy, M.Ochilov, K.Zaripov, V.A. Krutetskiy, J.G. Yo'ldoshev, Ə. qoziev, U. Maqhamov, B. Xo'jaev va boshqalarning ilmiy asarlarida yoritilgan. Ularning ta'kidlashlaricha, o'qituvchi o'z fanining bilimdoni bo'lishi bilan birga, insonparvar, adolatli bo'lishi, milliy tarbiya tarqibotchisi hamda komil inson sifatida o'zida shaxsiy - kasbiy sifatlarni tarkib topdirgan kasb egasi bo'lishi lozim.

Ijtimoiy qiymat va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy psixologik qodisalar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hozirgi davr bilan uyqunlashtirish hamda ajdodlar bilan avlodlar vorisligini o'rnatish faqatgina shu kasb egalari yordamida amalga oshiriladi.

Mashqur Naqshband tariqatida shunday qikmat bor "... Adab bu xulqni chiroyli qilish, so'zni va fe'lni soz qilishdir. Xizmat odobi uluq baxtdan yaxshiroq, uning belgisi amalning qabuli, tuqyon esa amalning buzuqligidir. Adabni saqlash - muqabbat samarasi, yana muqabbat daraxti, yana muqabbat uruqi hamdir".

Yurtdoshimiz Abu Nasr Forobi "Fozil shahar kishilarining axloqiy harashlari", "Ruh madaniyat haqida risola" kabi tarbiyaviy qudratga ega bo'lgan pedagogik asarlarni holdirgan alloma hisoblanadi. U: "... . Tabiiy boqlanqichlar ta'siri ostida komil insonga aylanishgina kisoya qilmaydi, chunki, inson bo'lib, insoniy kamolotga erishuvi uchun so'zlash va kasb hunarga muqtojdir", - deganida qaq edi. SHuningdek, jaqon fani va madaniyatiga o'zining boy ilmiy merosi, ko'p qirrali ilmiy faoliyati bilan ma'lum va mashqur bo'lgan Abu Rayhon Beruniyning ijodida ham insonning ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan. U "O'quvchini hamma narsaga o'rgatish" nomli risolasida, ustoz shogirdni san'atga, tabiat ko'rsatmalariga asoslanishga, uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi lozim deb, ta'kidlagan. Ibn Sino "Tib qonunlari" asarining birinchi kitobida yoshlar ta'lim-tarbiyasida alohida guruhlar bilan suqbat usulini tavsiya qiladi. Ibn Sino shu va shunga o'xshash usullar haqida fikr yuritar ekan o'qituvchilik - tarbiyachilik kasbining imkoniyatlarini ochib beradi.

O'qituvchilik kasbining pedagogik, psixologik qirralarini tadqiq qilgan F.N. Gonobolin o'zining "O'qituvchi haqida hissa" risolasida o'qituvchi Vera Aleksandrovna Raush noimidan fikr yuriitib mahoratli o'qituvchini quyidagicha ta'riflaydi. "Menimcha yaxshi o'qituvchi bo'lib etishish uchun енг avval qaqiqiy hayot kechirish, muayyan maqsadga yo'naltirilgan, to'la qonli hayotga intilish kerak. Tabiatni o'rganib, uning qonuniyatlarini kuzatib borish, kitob mutoala qilish, musiqa tinglash, teatrarga borish, sayyoqatga chihish singari ishlar bilan shuqullanish kerak. Keyinchalik boshqalarga ulashish uchun pedagogning qalbi juda ko'p narsani o'zida singdirishi zarur. SHuning uchun men uzlusiz ravishda kitobga murojaat qilaman, tabiatdan o'rganaman, doimo o'qiyman, astoydil o'qiyman."

Demak, o'z kasbining moqir egasi bo'lish uchun o'qituvchi muntazam o'z ustida ishlashi, tabiatdan, san'atdan, hayotdan, fandan baqra olib, rivojlanib, mukammallashib borgandagina maqsadga erishadi. Inson psixologiyasining moqir ustasi F.N. Gonobolin ta'kidlaganidek, o'qituvchi o'zining butun kuch - quvvatini, irodasini, bilimini, o'zida bor hamma yaxshi narsalarini o'z shogirdlariga, xalqqa beradi. Ammo, u o'zida bor narsalarning hammاسini bugun, ertaga, indinga bersa-yu, o'z bilimini, kuchini, quvvatini yana va yana to'ldirib bormasa, u holda o'zida qech narsa holmaydi. O'qituvchi bir tomonдан o'zida borini berishi, ikkinchi tomonдан bulut singari, hayotdan, fandan, nimaiki yaxshi narsalar bo'lsa olishga odatlanmoqi, xalqning eng ilqor kishilari bilan hamkorlikda ishlamoqi lozim. Ana shunday bo'lganda, u o'z talabalariga qancha ko'p narsa bermasin, agar xalqdan, hayotdan, fandan oziqlanib, eng yaxshi xislatlarni o'qiy olsa, u holda, unda o'z talabalari uchun bunday rizqli shiralar hamisha ortiqi bilan mavjud bo'ladi. .

Binobarin, buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg o'qituvchining muntazam ravishda fan bilan shuqullanishi haqida gapirib, shunday yozgan edi:- "O'qituvchi muntazam ravishda fan bilan shuqullanmoqi lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o'xshab holadi. qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bu o'qituvchidan qech natija kutib bo'lmaydi".

Hozirgi fan va texnika jadal ravishda rivojlanayotgan, axborotlar keskin oshib borayotgan bir davrda o'qituvchi pedagogik mahoratini tarbiyalash muqim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari fanning biror soqasida ro'y berayotgan yirik kashfiyot hariyib o'n, o'n besh yillik samarali va kishi zo'rqa ishonadigan voqeа hisoblangan bo'lsa, hozirgi vaqida har yili, qatto har oy ichida fan, texnika soqasida shunday yangi - yangi kashfiyotlar ro'y bermoqdaki, bilimlarning ilgari noma'lum bo'lgan yangi yo'nalishlari maydonga kelmoqdaki, buning uchun har bir kasb egasi, jumladan o'qituvchi o'z mahorati ustida muntazam ishslash kerak bo'ladi. Kishilarda, eng avval yoshlarda, bilimga bo'lgan intilish beqiyos darajada o'sib borayotir. SHuning uchun hozir o'qituvchi faqat o'z fani bo'yicha emas, balki o'z faniga yaqin bo'lgan soqalardagi yangiliklarni bilishi ham lozim bo'ladi. CHunki, adabiyot darslarida talabalarni - nisbiylik nazariyasi, molekulyar biologiya, kibernetikaga doir masalalar qiziqtirib holadi. qiziquvchan o'quvchi - yoshlarni fanning bu soqalari bo'yicha savollariga javob bera oladigan o'qituvchigina ularning sevimli o'qituvchisi bo'la oladi. Buning uchun mahorat zarusi. SHunday vaqtarda o'qituvchi va yosh o'qituvchilarga: "Izlaning, o'qing, iloji boricha yana ko'proq o'qing!", deging keladi. Fikrimizcha, badiiy adabiyotni eterli o'qimagan o'qituvchi tarixdan, fizikadan, matematikadan yaxshi dars bera olmaydi.

O'qituvchi faoliyatining pedagogik qobiliyatlar tizimida tadqiq qilgan N.V. Kuzmina shunday yozadi: - "Ta'lif - tarbiyada ro'y beradigan ko'pgina kamchiliklar o'qituvchi - tarbiyachining pedagogik qobiliyatining amaliy yo'nalishini yaxshi bilmaslik, iste'dodning o'qituvchida yo'qligidir".

O'qituvchilik ishi uchun iste'dod zarurmiq Uning o'zi nima va u qanday paydo bo'ladiq Iste'dod - insonning muayyan bir faoliyat turi bilan shuqullanib, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatidip. Faoliyatga intilish har bir kishida juda barvaqt paydo bo'ladi va hayot davomida takomillashib boradi, insonga qonihish,

mammuniyat bahishlab, kasbning qaqiqiy egasi va maftunkori bo'lishga zamin yaratadi. Iste'dodning faoliyatga bo'lgan yo'nalishi uchun motiv va maqsad zarur. Zero, iste'dod motiv va maqsad asosida shakllanadi. Motiv - insonni harakatga, intilishga undovchi holat. Maqsad esa ana shu harakat, intilish orqali erishilgan natijadir.

Motiv inson ehtiyojlari bilan boqliq bo'ladi. Əqtijoj motivning paydo bo'lishi uchun turtkidir. Ma'lumki, motivlar ehtiyojni ro'yobga chiharishga ko'mak bo'ladi. Əhtiyojlar moddiy, ma'naviy, madaniy (san'atga bo'lgan ehtiyoj) va mehnatga bo'lgan ehtiyojlar kabi turlarga ajratiladi. Mehnat ehtiyoji ma'lum faoliyat yuzasidan iste'dodni namoyish qilishda asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Muayyan mehnatga bo'lgan ehtiyoj asosida tarkib topgan motiv insonni o'z oldiga aniq maqsad qo'yish va unga intilishini ta'minlaydi. Masalan, o'qituvchilik kasbiga bo'lgan ehtiyoj, uni talabalar bilan ishlash uchun, muayyan ma'lumotlarni egallah maqsadi sari etaklaydi. O'qituvchi faoliyatining maqsadi shu kasb uchun zarur bo'lgan ilmiy-nazariy, amaliy - metodik, ma'lumotlarni egallah motiviga asoslanadi. Motiv, maqsad o'qituvchini mahorat sari etaklaydi.

Pedagogik mahoratni tarbiyalashning ilmiy - nazariy asoslari yana bir rus pedagogi V.A Slastyonin tomonidan tadqiq qilingan. Kasbiy - pedagogik tayyorgarlik jarayonida o'qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanishi yo'nalishidagi ilmiy maholalarida V.A. Slastyonin pedagogik mahorat to'grisida so'z yuritib, shunday yozadi: - "O'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o'qituvchilik mahoratini egallaydi. CHunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar - taraqqiyotning umumiyligini qonuniyatlarini, tamoyillarini, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir. Amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat - falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezisiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul". Demak, pedagogik mahorat egasi bo'lib, pedagogik amaliyotni to'qri va maqsadli tashkil qilish uchun ilmiy - nazariy ma'lumotlarga ega bo'lish talab qilinar ekan, o'qituvchi doimo uni qo'lga kiritishga harakat qilmoqi darkor.

Pedagogik mahoratning ilmiy - nazariy asoslарини о'qituvchilar malakasini oshirish tizimida tadqiq qilgan pedagog K. Zaripov, kasbiy pedagogik mahoratning mazmunini "Ilqor pedagog", "Ijodkor o'qituvchi", "Novator pedagog" kesimida ko'rib chiqadi va ularning mazmun-mohiyatini shunday ta'riflaydi. "Ilqor pedagog" avvalo boshqa o'qituvchilarga haraganda o'z ishiga ma'suliyat bilan haraydi. SHu soqadagi ijobjiy tajribalarni o'rganib, o'z darslarida, ta'lim muassasasidan va guruhdan tashhari tarbiyaviy tadbirlarda qo'llaydi. SHu orqali u o'qituvchilarning ta'lim va tarbiyasida muayyan yutuqlarni qo'lga kiritadi.

"Novator pedagog", bizningcha, o'zining yaxlit pedagogik vosita va usullari mavjudligi bilan farqlanib turadi. SHu bilan birga novator o'qituvchilarda ilmiy taqlil, o'ziga tanqidiy ko'z bilan haray bilish xususiyatlari ham bo'ladi. ularning ko'pchiligidagi qoyat murakkab, boshqalar o'ziga ishonmaydigah sharoitlarda ham o'z ishlaringning to'qri ekanligiga ishonch bo'ladi.

"Ijodkor o'qituvchi"da ham "Ilqor pedagog"dagi xususiyatlar bo'lishi mumkin. Ularning jiddiy farqi shundaki, ilqor pedagog mavjud manbalarni o'rghanib, shular asosida ta'lif - tarbiya bo'yicha muayyan ishlarni amalga oshirsa, ijodkor o'qituvchi bor manbalarga tanqidiy ko'z bilan haraydi. Ko'p hollarda mavjud metodik yo'l - yo'rqlarga o'z munosabatini bildirib, sharoit va vaziyat taqozosiga, o'zining imkoniyatlariha harab mavjud tartiblardan farqli metodik usullardan foydalanadi".

Demak, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'zida ham ilqorlikni, ham novatorlikni (bunyodkorlikni), ham ijodkorlikni (tadqiqotchilikni) tarbiyalashi lozim.

O'qituvchi pedagogik mahoratini "O'qituvchining axloqiy shakllanishi" yo'nalishida tadqiq qilgan professor M. Ochilov pedagogik mahoratni egallashning muqim asosi axloq deb ta'kidlab, kasb axloqini shunday ta'riflaydi "Faoliyatning ma'lum bir soqasi bilan shuqullanuvchi kishilarga taalluqli axloqiy normalar, talablar ham bor. Bunday axloq kasb (professional) axloqi deyiladi. har bir jamiyatda qukmiron bo'lgan axloq bilan kasb axloqi o'tasida ma'lum bir munosabat mavjud. Bu umumiylig bilan xususiylik o'tasidagi munosabatdir. Kasb axloqi umuminsoniy axloq nazariyasining qoidalari va kamchiliklarini o'zida mujassamlashtiradi, oydinlashtiradi va rivojlantiradi".

Ma'lumki, pedagogik mahorat tizimida o'qituvchining pedagogik nazokati (odobi) muqim o'rin tutadi. O'qituvchi nazokatsiz, kasb odobisiz yuksak cho'qqilar sari odimlay olmaydi. Masalaga shu nuqtai - nazardan yondoshilganda, professor M. Ochilovning so'zları, o'qituvchi pedagogik mahoratiga qo'yilgan talablarga mos va hamoqangdir.

Pedagogik mahoratning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, uning o'qituvchi shaxsi va kasbiy fazilatlarining o'zaro boqliqligidadir. O'qituvchi inson sifatida shaxsiy fazilatlarga ega bo'lishi bilan birga, kasbiy, ya'ni ixtisoslik fazilatlariga ega bo'lishi lozimligini tajriba ko'rsatmoqda. Buni yuqorida kasb axloqi to'qrisida bildirilgan fikrlar misolida ham ko'rdik. Shuningdek, pedagog ixtisosligining ko'pgina xususiyatlari M. Kuronov, B. Muranov va M.Ochilovlar tomonidan ishlab chiqilgan o'qituvchi professiogrammasida o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, M.quronov, B. Muranovlarning o'qituvchi professiogrammasi asosan, o'qituvchini shaxsiy va kasbiy sifatlari, uning insoniy fazilatlari, bilimi, tashkilotchiligi, konstruktiv, gnostik, kommunikativ malakalari, amaliy ko'nikmalari tarzida izoqlanagan.

hususan, shaxsiy sifatlari tizimida: milliy mafkuraviy ongjilik, milliy odoblilik, farosat, nozik didlik, o'z kasbiga sadoqat va vijdoniylik, tashabbuskorlik, bolajonlik, talabchanlik, adolatparvarlik, pedagogik odob, tadbirkorlik, qat'iylik, har qanday vaziyatda o'zini idora qila olish, millatlararo muloqot madaniyati, kuzatuvchanlik, samimiylik, topqirlik, kelajakka ishonch, xushmuomalalilik va q.k.lar kabi fazilatlar misolida ifodalangan bo'lsa, kasbiy sifatlari tizimida: pedagogik ziyraklik, O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'lining mohiyatini, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining besh tamoyilini, ma'naviy - axloqiy yangilanishning negizlarini bilishi, milliy tarbiyaning mohiyati va mazmunini chuqr anglashi, mukammal ilmiy-nazariy saloqiyat, pedagogik ijod, o'z fanining tarbiyaviy imkoniyatlariidan

xabardorlik, pedagogik bilimlarni takomillashtirishga intilish, O'zbekiston qukumatining ichki va tashqi siyosatidan xabardorlik, o'zbek xalqining an'analari, qadriyatlar, urs - odatlarini yaxshi anglash, siyosat, tarix, madaniyat, ma'naviyat, adabiyot va san'at, axloqshunoslik, dinshunoslik, huquqshunoslik, o'lkashunoslik, texnikaga oid ma'lumotlardan xabardorlik, etnopedagogika, etnopsixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish va q.k. tarzida o'z echimini topgan .

Bo'lajak pedagoglarda qayd qilingan milliy pedagogikaning faoliyatga tayyorlovchi yuqorida shaxsiy va kasbiy sifatlarga ega qilish, uning pedagogik mahoratini tarkib toptirishdir. Bu kadrlar tayyorlashning milliy dasturi talablarini bajarishga amaliy ko'rsatmadir.

1.2. Pedagogik mahoratni shakllantirish va takomillashtirish

Bilimni go'zal tarzda
o'qitish - iloqiy san'at!

A.Frans

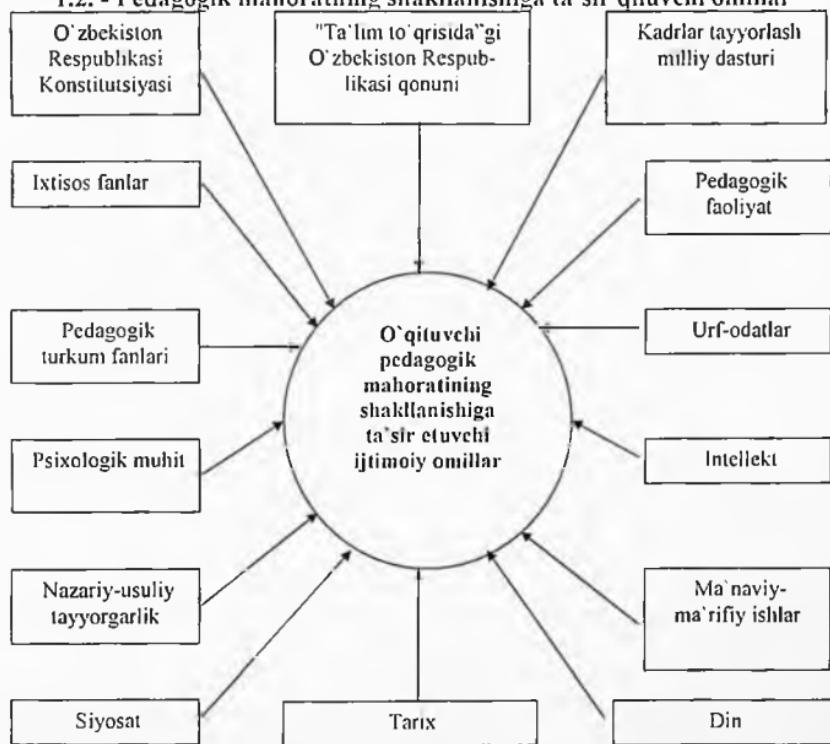
O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirish uchun, avvalo, pedagogik ishlari ilmiy asosda tashkil qilish lozim. Buning uchun o'qituvchining istak va qizihishlarini hisobga olish, uning intilishi va boshqa tashqi omillarini bir - biriga uyqunlashtirib, kasbi va shaxsining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faolligini oshirishni nazarda tutish kerak. Bu hol tinmay izlanishlar, kuzatishlar, tajribalarni o'rganish, taqlil qilish va xulosalar chiharish lozimligini talab qiladi. Ilmiy pedagogik ta'lilot, o'tmish ajdodlarimizning tajribasi va ta'lrim muassasasining amaliy faoliyati shundan dalolat bermoqdaki, kasbiy moqirlilik, muntazam ilm olish bilan shuqullanish, mashq qilish, takrorlash, xulosalar chiharish, chiharilgan xulosalar asosida ish olib borish orqali qo'lga kiritiladi... Pedagogik mahorat avvalo falsafiy, pedagogik, psixologik, metodik bilimlar, o'quv predmeti bo'yicha keng va chuqur ma'lumotlarga ega bo'lish va ularni takomillashtirib borish orqali shakllanadi. Milliy Mustaqillik, "Ta'lrim to'qrисida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" ta'lim - tarbiya jarayonining tashkilotchisi va ijrochisi, o'qituvchida kasb mahoratini tarbiyalash, ta'lim muassasasida ta'lim - tarbiya samaradorligini oshirishning muqim sharti ekanligini ta'kidlar ekan, avvalo, o'qituvchilar kasb mahoratini shakllantirish - bu pedagogik jarayonning muqim tarkibiy hismi deb haralishi lozimligini alohida e'tirof etadi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi - tarbiyachi pedagogik mahoratining shakllanishiga muayyan tarzda ta'sir etuvchi omillar mavjud. Bu omillarni e'tiborga olmaslik kasbiy pedagogik moqirlilikning tarkib topishini qiyinlashtiradi. Ularni inobatga olish esa o'qituvchi mahoratining pedagogik va psixologik funktsiyalarini rivojlanishini, uning madaniy - tarixiy xususiyatini oshirishini ta'minlaydi. Pedagogik nazariya va amaliy faoliyat natijalariga ko'ra o'qituvchi pedagogik mahoratining shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillari mavjud bo'lib, ulardan eng muqimlari sisatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi; "Ta'lim to'qrисida" gi O'zbekiston Respublikasining qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", nazariy-usuliy bilimlar; ixtisos fanlari va pedagogik faoliyat; pedagogik turkum fanlar; psixologik muqit; madaniy-tarixiy

an'analar; urf - odatlar; diniy qadriyatlar; siyosiy voqealar; pedagogning intelektual saloqiyati, axborot - kommunikativ vositalar.

Ularni umumlashtirgan holda quyidagi jadvalda o'qituvchi pedagogik mahoratining shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik omillarni keltiramiz (1.2. jadval), harang, jadvalda keltirilgan unsurlar pedagogik mahoratni shakllantirish, mustaqallik yo'lidan dadil odimlab, fuharolik jamiyatini qurishga intilayotgan mamlakat o'qituvchisini faol mehnatga tayyorlab, uning uzlusiz mahoratini oshirish ko'nikmalarini shakllantirish, ilmiy nazariy, amaliy -usuliy tayyorgarligini oshirish, jamiyatda, atrof-muqitda sodir bo'layotgan voqe-qodisalarga ongli munosabatini tarkib toptirish, har bir o'qituvchining individual ijodiy qobiliyatlarini mustaqkamlash uchun omil bo'lib qizmat qiladi.

1.2. - Pedagogik mahoratning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar

SHuningdek, bu kasbiy-shaxsiy xususiyatlar o'qituvchi - tarbiyachiga, o'quvchi yoshlarning ruqiy-jismoniy rivojlanishlari, o'quv-biluv faoliyatlarining aktivlashuvini ta'minlash kabi bir necha pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatl bajarishning tamal toshi bo'la oladi.

Qayd qilib o'tganimizdek pedagogik mahorat har bir o'qituvchi tarbiyachi uchun xos bo'lgan ta'lif - tarbiya ishlarini doimo yuksakka ko'tarishga, uni takomillashtirishga asos bo'luchchi san'atdir. By san'at o'z ishini bilish faoliyatini muntazam tartibga solib, nazorat qilib, yuksaklikka ko'tarish bilan tavsiflanadi. Unda eng asosiyi pedagogik-psixologik nazariyalarni samarali qo'llash nazarda tutilgan.

"Pedagogik mahorat" fani pedagogik fanlar tizimida kasbiy tayyorgarlikni mustaqkamlash va takomillashtirish fani sifatida maydonga keladi. Zero, "Pedagogik mahorat" - bu pedagogik faoliyatni ustalik bilan boshharishni o'rgatuvchi fandir. SHunday ekan, kasbiy - pedagogik moqirlik pedagogik - psixologik tayyorgarlikda, o'qituvchi - tarbiyachining ta'lif, tarbiya, ma'lumot tushunchalarining mohiyat - mazmunini, shaxs psixologiyasini, uning biologik shartlangan xususiyatlari (nerv tizimi, temperament, layoqat-qobiliyatini, xarakterlarini bilish jarayonlari (sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol)ni, emotsiyalri irodaviy xususiyatlari (hissiyot, emotsiya, irodalari)ni, ijtimoiy yo'nalgan xususiyatlari (ehtiyoj, qizihish)ni, ortitirilgan kasbiy xususiyatlari (bilim, ko'nikma, malaka, odatlari)ni o'rganib, anglab olish asosida shakllanib boradi. Pedagogik mahorat fani esa qayd etilgan xususiyatlarning o'z mohiyatidan kelib chiqib ularni amalda qo'llash yo'llarini o'rgatadi. SHu asosda ta'lif -tarbiya jarayonini to'qri, aniq tashkil qilish, o'zlashtirish imkoniyatlaridan aniq foydalanish, shart-sharoitlarini yaratish imkonini tuqiladi.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, pedagogik mahoratni shakllantirishda mutaxassislik kasbini tez va oson egallash yo'lini anglash muqim rol o'ynaydi. Zero, pedagogik mahorat bu maqsadning aniqligi, sub'ekt va ob'ekt aloqasining uzviyligini ta'minlovchi pedagogik qosiladir. SHu o'rinda e'tirof etish joizki, uning shakllanishi va takomillashuvi, murakkab va o'zoq davom etadigan jarayon hisoblanadi. Bu jarayon o'qituvchi -tarbiyachidan pedagogik - psixologik, nazariy va metodik tayyorgarlikni chuqur egallash bilan birga pedagogik axborotlarni qunt bilan muntazam o'qib borishni, mavjud nazariy-amaliy pedagogik yutuqlardan o'z faoliyatida o'rinni foydalana olishga o'rganishni talab etadi.

O'qituvchi pedagogik mahoratini shakllantirishning birinchi sharti faoliyatadir. Zero, pedagogik mahoratni egallash va takomillashtirishda faoliyat etakchi omildir. Zero, mehnat, bilish, mahorat, ijod...Inson hayoti va faoliyatining bosh mezoni. Bu mezon kundalik ish, faoliyat orqali amalga oshiriladi. Mehnat qilish, izlanish jarayonida, ya'ni amaliyat jarayonida yutuqlar qo'lga kiritiladi, mahoratga erishiladi. Kasbiy mahorat sirlarini o'rganishga harakat qiluvchi har bir o'qituvchi, avvalo, egallashi lozim bo'lgan pedagogik bilim va axborotlarga ega bo'lishga intilishi, qilayotgan ishining barcha qirralarini aniq tasavvur etishga harakat qilishi va natujalarni taxsil kilib, baholah borishi, yo'l qo'ygan xato va kamchiliklarining mohiyatini tushunishga harakat qilishi lozim. Bu holatlar, albatta, faoliyat orqali amalga oshiriladi. Pedagogik mahoratni egallashda ham o'qituvchining pedagogik faoliyi asosiy rol o'ynaydi. Pedagogik mahorat pedagogik faoliyat bilan uzviy boqliqdir. SHuning uchun pedagogik mahoratni shakllanish jarayonining mohiyatini ochib chihishdan oldin, ma'lum darajada pedagogik faoliyat xususida fikr yuritishni lozim, deb bilamiz. CHunki, o'qituvchining kasbiy mahorati mehnat orqali

qo'lga kiritiladi, mehnat esa, faoliyatning tarkibiy hismlari (o'hish, ijtimoiy ish, o'yin, sport mashqulotlari va q. k.)dan biri hisoblanadi. SHu asosda pedagogik faoliyat o'qituvchi mehnatining istiqboli, texnologiyasi, vazifalari va ta'sir ko'rsatish usullarining majmuidir.

Qayd etilganidek mahorat bu yuksak qudrat hisoblanadi. SHunga ko'ra pedagogik mahoratni shakllantirish muayyan soqani mukammal egallash, nazariy, amaliy ma'lumotlarga to'liq ega bo'lish, kasbiy tayyorgarlik ustida tinmay ishlash bilan birga kasbiy pedagogik mehnatning betakror, noyob, moqir ustasi bo'lish uchun o'qituvchi - tarbiyachiga ilqom, ijod va o'z kuchiga ishonchni tarbiyalash kerak. Mana shu ilqom, ijod va ishonchni yo'lga qo'yuvchi, uning imkoniyatlarini to'la ishga soluvchu kuch faoliyatdir. Faoliyatni aniq yo'lga qo'yish, uni boshharish, amalga oshirish, o'qitish, tarbiyalau, bilim olish savyasini yuksaltirishni, amalga oshirish ta'minlanadi. SHuning uchun pedagogik mahoratni shakllantirishda pedagogik faoliyat muqim o'rinn tutadi.

O'zbekiston Entsiklopediyasida qayd qilinishicha "Faoliyat - atrofdagi olamga nisbatan insонning o'ziga xos aktiv munosabat shakli. Olamni maqsadga muvofiq va qayta o'zgartirish faoliyatining mazmunini tashkil qiladi... har qanday faoliyat maqsad, usul, natija va jarayonlardan iborat". Faoliyat turlari, shakllari xilma - xildir. har qanday faoliyat singari o'qituvchilik faoliyatni ham maqsad, usul, vosita, ob'ekt va sub'ektdan iborat. Pedagogik maqsad - o'qitish, tarbiyalash va shu asosda talabalar shaxsini shakllantirish demakdir iborat. Usul esa tarbiyalanuvchilar obro'sini egallash, qurmatiga sazovor bo'lish va ta'sir ko'rsatishdir. Pedagogik mehnatning ob'ekti sifatida - o'qituvchi shaxsi turadi, uning xarakteri, irodasi, ongi, aqli, odob - axloqining asosi hisoblanadi. Pedagogik faoliyat sub'ekti esa - tarbiyalanuvchiga ta'sir ko'rsatuvchi - pedagogning o'zi. CHunki, u o'quvchi - talabalarga tabiat, jamiyat, tafakkur qonunlari to'qrisida ma'lumot berish uchun, avvalo, ularni o'z faoliyatining ob'ektiiga aylantiradi. SHu tariqa bilimlar o'zlashtiriladi, o'zlashtirilgan bilimlar o'quvchi - talabalarga etkaziladi. "Pedagogik faoliyat, -deb yozadi psixologiya fanlari doktori, professor A.K.Markova o'zining "O'qituvchi faoliyati, muloqoti va shaxsi" nomli maholasida, -o'qituvchi mehnatining umumiy strategiyasi, texnologiyasi, vazifalarini qal qilishga haratilgan hamda pedagogik ta'sir o'tkazish vositalari bilan amalga oshiriladigan professional aktivligidir".

Pedagogik faoliyat talaba - yoshlarga ta'lim - tarbiya berish jarayonida ularga ta'sir ko'rsatish bilan boqliq holda amalga oshiriladi. Natijada talabalarga bilim beriladi, ularning shaxsiy sifatlari tarbiyalanadi, psixologik xususiyatlari rivojlantiriladi. Bunda esa talaba etuk mutaxassis sifatida kamol topa boradi. SHuning kasbiy faoliyat jarayonida pedagog, ya'ni o'qituvchi - tarbiyachi, tashkil qiluvchi, yo'l - yo'riq ko'rsatuvchi, tarqibot - tashviqot yurituvchi, ma'lumot - axborot to'plovchi va etkazuvchi, shaxsiy xususiyatlarini va kasbiy mahoratini omillashtiruvchi shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishi lozim. Bularning barchasi bevosita va bilvosita pedagogik mahoratning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik faoliyat aniq ko'rinishda bo'lsa, unda o'qituvchi o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish vazifalarini aniq ko'ra oladi va ularni qal qilishga harakat qiladi. Bu jarayonda faoliyat aqlini ruqiy jihatdan tayyorlaydi, ta'sir ko'rsatish vositalarini belgilaydi,

natijalarni nazorat qiladi, taqlil qiladi, baholaydi va yangi vazifalarni belgilaydi. Bilimlarni o'zlashtirish vositasida shaxsning o'sishi ta'minlanadi, natijada jamiyat talabi va vazifalari bajariladi. Buning uchun o'qituvchi, avvalo, vaziyatni tushunishi, har bir talabaning o'zlashtirish jarayonini, rivojlanib shaxs sifatida shakllanish darajalarining mezonini aniq ko'ra bilish imkoniyatiga ega bo'lmoqi darkor. Bu o'z navbatida o'qituvchidan katta bilim, tajribalarni talab etadi. Bu faqat kasbiy faoliyatni to'qri belgilash orqali amalga oshadi. SHunga ko'ra ta'lim muassasasi oldidagi muqim vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchiga pedagogik faoliyatni loyiqlash zarurdip.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga asoslanib, pedagogik mahorat faoliyat jarayonida shakllanadi va takomillashib boradi deb aytish mumkin. U ishbilarmonlik, zukkolik, layoqat va zeqn vositasida taraqiy etadi. SHunga asoslanib, "Faoliyat dunyonи o'zlashtirishning birinchi shartidir", -deb aytish mumkin. Ko'rib o'tganimizdek pedagogik mahoratning asosiy ob'ekti - inson, uning aql - idroki, irodasi, ishonchi, tafakkuri, shuuridir. Bular yuksak darajada bo'lishi, ilmga, uni egallaganlik darajasiga boqliq. Ilm esa tinimsiz mehnat, mashaqqat va azob - uqubatlar orqali qo'lga kiritiladi. SHuningdek pedagogik mahorat ham faoliyat, mehnat, o'z malakasi ustida muttasil ishlash yordamida shakllanadi. SHunday ekan, "Pedagogik mahorat" fanining pedagogik - psixologik fanlar tizimida mavqeい baland. Zero, pedagogik mahoratsiz ta'lim - tarbiya, ya'ni pedagogik jarayon muvaffaqiyatini ta'minlab bo'lmaydi. Bu esa pedagogik mahoratni egallah, har bir talaba, o'qituvchi, tarbiyachi uchun zaruriy shart degani demakdir.

O'qituvchilik kasbidagi pedagogik faoliyatning xususiyatlari, funktsiyalari, tuzilmasini tadqiq qilgan A.N. SHerbakov, N.V.Kuzmina, V.A. Slastyoninlar "pedagogik faoliyatning yo'nalishlarini"ni ilmiy nazariy va amaliy jihatdan asoslashga harakat qildilar. Bu esa pedagogik mahoratni shakllantirish va takomillashirishning ikkinchi shartidir. Ayniqsa, V.A. Slastyonin o'zinig "Formirovanie lichnosti uchitelya v protsesse professional'noy podgotovki" nomli o'quv qo'llanmasida pedagogik faoliyatning qirralarini ishlab chiqqan. Buni 1.3 - jadvalda ko'rishimiz mumkin.

1.3-jadval. Pedagogik faoliyat qirralari.

Kasb-korga oid kasbiy fazilatlar	Kasb-korga oid shaxsiy fazilatlar
Bilimdonlik, yo'naltiruvchilik, safarbarlik, tadqiqotchilik, loyiqachilik	Rivojlantiruvchilik, vositachilik, tashkilotchilik, shaxsiy kamolot

Jadvalda ko'rsatilgan pedagogning kasb-korga oid fazilatlarining mazmuni bilan tanishib chihamiш.

Pedagogik faoliyat qirralari:

1. Bilimdonlik:
- o'qitadigan fanini puxta bilishi;
- notiqlik san'atiga (o'quv materialini tushunarli va ravon tilda bayon qila olish malakasiga) ega bo'lishi;
- bilimlarni gumanitarlashtira olishi;
- o'qitish vositalari (tevarak-atrofdagi buyumlar, harakatlar, modellar, chizmalar, sxemalar, jadvallar va qokazolar, o'qitishning texnika vositalari: diapozitivlar,

diafil'mlar, o'quv kinofil'mlari, ovoz va videoyozuvlari, O'quv qo'llanmalar va o'quv qo'llanmalar, talabalar bilimi, malaka va ko'nikmalarini nazorat qilish uchun moslamalar, mikrokompyuterlar)ni egallanganligi;

- talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini taqlil qila olishi va ularni baholay olishi;

- bilimlarni uzlusiz mustaqil egallab borishi;

- o'qituvchining shaxsiy sifatlari (mehnatsevarlik, ishga ijodiy yondashish, mustaqillik, kamtarlik, yuksak madaniyatllilik, ephchilik, hozirjavoblik, vazminlik, ma'suliyatllilik, sinchkovlik, qat'iyatlilik, batartiblik, sabotllilik, tirishqoqlik, ijrochilik, vijdonllilik, xolislik, har tomonlama bilimdonlik, kuzatuvchanlik, xushmuomalalik, talabalarni sevish va ular shaxsini qurmat qilish va boshqalar).

2. Rivojlantiruvchilik:

- talabalarning yosh xususiyatlari, ularning o'quv imkoniyatlarini bilishi;

- talabalarda o'z faniga qizihish uyqota olishi;

- ta'limning turli usullari (bayoniylasviriy, reproduktiv, muammoli ta'lim, hisman-izlanuvchan yoki evristik usul, tadqiqot usuli)ni egallaganligi.

3. Yo'naltiruvchilik:

- o'qitish tamoyillari tizimi (tarbiya va o'qitish jarayonida talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ilmiylik va bilimlarning talabalar imkoniyatiga yarasha qiyinlik darajasi, o'qituvchi raqbarligida talabalar onglligi va ijodiy faolligi, o'qitishda ko'rsatmalilik va talabalarning nazariy tafakkurini rivojlantirish, tizimlilik va izchillik, o'qitishdan bilimlarni mustaqil egallahsha o'tishni ta'minlash, o'qitishni hayot, o'qitish natijalarining puxtaligi va talabalarning bilish imkoniyatlarini rivojlantirish, o'qitishda ijobiyl hissiyot yaratish, o'qitishning jamao tusidaligi va talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish)ni o'zlashtirganligi.

4. Safarbarlik:

- darsda talabalarning diqqatini barharorlashtirishi;

- har xil tipdag'i darslar (yangi bilimlarni o'zlashtirish, malaka va ko'nikmalarini egallah, va ularni qo'llash, bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish, bilim, malaka va ko'nikmalarini nazorat qilish va tuzatish, aralash dars)ni o'tkaza olishi;

- politexnik ta'limga oid va kasbga yo'naltirish ishlarni amalga oshira olishi;

- egallangan bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirishi;

- qazil-mutoyibani uddalay olishi;

- mehnatni ilmiy asosda tashkil qila olishi va unga qo'yiladigan estetik va gigienik talablarga rioxaga qila olishi.

5. Loyiqachilik:

- o'z mutaxassisligiga oid ta'lum muassasasi kursini puxta bilishi;

- o'z fanining metodikasini bilishi;

- o'qitish va talabalarning bilimi, malaka va ko'nikmalarini tekshirish uchun o'quv manbalarini tanlay olishi;

- o'qitishda predmetlararo ichki va tashqi aloqalardan foydalanish malakasi;

- kerakli qujjatlarni to'qri olib borishi va rasmiylashtirishi;

- asosiy tarbiyaviy ishlarning turlarini aniqlash va uni o'tkazish shakllarini tanlashi;

- fan kabineti uchun zarur vositalarni aniqlash va uni qo'lda yasalgan ko'rsatmali qurollar hisobiga boyitib borish malakasi.

6. Vositachilik:

- guruh jamoasini boshhara bilishi;
- o'qitishni tashkil qilish shakllari (frontal, individual, guruh)ni egallagan bo'lishi;
- talabalarning ota-onalari bilan ishlay olishi;
- muloqot jarayonida axloqiy normalarga rivoja qilishi;
- lektor-tarqibotchi malakasini egallagan bo'lishi.

7. Tashkilotchilik:

- darsni tashkil qila olishi;
- guruh raqbari ishini rejalashtirishi;
- guruhdan va darsdan tashhari ishlami, o'z faniga oid ommaviy tadbirlarni tashkil qilishi va ularni moqirona o'tkazishi.

8. Tadqiqotchilik:

- dars, shuningdek o'quv-tarbiya tadbirlarini tanqidiy taqil qila olishi;
- ta'lim-tarbiyaga oid uncha murakkab bo'lmagan pedagogik tajribalarni o'tkazishi va ishlab chihishi;
- boshqa o'qituvchilarning tajribalarini taqlil qilish va ulardan tanqidiy foydalanishi;
- ilmiy va pedagogik ijodiyotga qizihishi;
- muloqaza yuritganda fikrplashning dialektik usulini qo'llashi.

Ko'rib o'tganimizdek pedagogik faoliyat muqim ijtimoiy-pedagogik qodisa. Uni aniq tashkil qilish, talaba-yoshlar bilim olish jarayonini, ularning ehtiyojlari, qizihishlari, motivlari, maqsadlari, amalga oshirish shakllarini to'qri yo'naltirish pedagogik mahoratning shakllanishi uchun muqim ahamiyatga ega. har qanday faoliyat singari, pedagogik faoliyat ham maxsus tayyorgarlik (ma'lumotlilik), tajriba, ixtisoslik bo'yicha bilimga ega bo'lishini talab etadi.

Pedagogik faoliyatning tuzilishi uning boshqa jihat va soqalarga haraganda kam o'rganilgan. Lekin, bu soqada ba'zi bir tadqiqotlar amalga oshirildi. Sankt - Peterburg universitetining professori N.V. Kuzminaning ilmiy - tadiirot ishlarini pedagogik mahoratni shakllantirish yo'nalishidagi pedagogik faoliyat to'qrisida yaratilgan ilmiy ishlardan deb alohida ko'rsatib o'tish mumkin. O'qituvchilarin faoliyatini uzoq vaqt kuzatish, natijalarni ilmiy asosda ishlab chihish, ta'lim muassasasi raqbarlarining o'qituvchilar haqidagi fikrlarini sinchiklab o'rganishlari natijasida olima N.V.Kuzmina pedagogik faoliyat tuzilmasini uch asosiy soqadan: 1) konstruktiv; 2) tashkilotchilik; 3) pertseptiv, ya'ni o'qituvchi-talabalar munosabatidan iborat deb biladi. Pedagogning ish soqasida talabalar, ularning ota-onalari va hamkasblari bilan aloqasidan iborat yaxlitlik pedagogik faoliyat va pedagogik mahorat asosini tashkil etadi.

N.V. Kuzminaning pedagogik faoliyat tuzilmasidagi o'qituvchining konstruktiv faoliyati ~~talabaiarga beriladigan~~ materialni tanlash, ulardan eng asosiyisini aniqlab olish ~~ha'mda~~ bu materialni talabalarning yoshi, individual xususiyatlariiga moslab qayta ishlab chihish va shu asosda dars, suqbat tashkil etish, tarbiyaviy ishlar olib

borish, talabalar shaxsi, bilim saviyasi, dunyoharashini aniqlash va rivojlantirishni nazarda tutsa, ushbu tuzilmadagi o'qituvchining tashkilotchilik faoliyati esa, ishni tashkil etish va talabalarning darsda va darsdan tashhari vaqtlarda o'zlariga hamda mehnatlariga raqbarlik qilish, shu bilan birga ular faoliyatini tashkil etishdir.

Agar, o'qituvchi talabalar bilan to'qri munosabatda bo'lib, aloqa o'rнata olsa, uning konstruktiv va tashkilotchilik faoliyati ham muvaffaqiyatlil bo'ladi. Bu esa pedagogik ishning sifat va xislatlariga, talabalar psixologiyasini tushunishiga, o'quvchi-yoshlar bilan o'zaro munosabatini yo'lga qo'yishga, ularning yosh hamda individual xususiyatlarini e'tiborga olishiga, shuningdek talabalarga ta'sir eta bilishiga boqliqdир. Bu pedagogik mahoratni shakllantirishning birinchi sharti hisoblanadi.

Pedagogik mahorat - bu o'qituvchi - tarbiyachining kasbiy va shaxsiy faoliyati natijasining umumlashmasi sifatida, muayyan bilim, ko'nikma, malakalar yiqindisidan iborat bo'ladi va o'zining shakllanishi jarayonida bir necha yo'lini bosit o'tadi:

-birinchi yo'l - o'quv -pedagogik faoliyat yo'li bo'lib, u o'z o'quv predmetini, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini ilmiy texnikaviy taraqqiyot va davr talablar darajasida bilishni nazarda tutadi.

-ikkinchi yo'l - shaxsiy faoliyat yo'li bo'lib, u o'ziga, o'z ishiga, hamkasblariga, o'quvchilarga, ularning ota-onalariga bo'lgan munosabatini bildirib, o'z mavqeini tushunishi, o'z -o'ziga baqo berish, o'z-o'zihi anglash, mustaqil ravishda bilimini oshirishga intilish, o'zini -o'zi kamolotga etkazish, buniyodkorlikka, ijodkorlikka, tadbirkorlikka layoqatini yangilikka mutazam intilishini anglatadi.

-uchinchi yo'l - ijtimoiy - pedagogik faoliyat yo'li bo'lib, u o'qituvchi-tarbiyachining o'quvchilarini, jamoani "ko'ra bilishini", o'quvchi yoshlarning qizihishi va talablarini, ular duch keladigan qiyinchiliklarni oldindan anglay olishini; har bir o'quvchi-tarbiyalanuvchining individual - psixologik xususiyatlarini ilqay olishini; darsda va darsdan tashhari tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilish bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarning shakllanganligini; turli ijtimoiy - foydali ishlarga o'quvchilarini jaib eta olishini; fanga, hayotga, sa'atga, ijtimoiy-foydali mehnatga qavas uyqota olish kabi qo'biliyati qirralarining mavjudligini anglatadi;

-to'rtinchi yo'l - axborot - kommunikativ faoliyat yo'li bo'lib, u o'qituvchi - tarbiyachinini ma'lumot-axborotga ega ekanligini; voqealik, pedagogik olamdagи voqeа-qodisalar to'qrisidagi ma'lumotlar bilan qurollanganligini; axborot va kommunikativ texnologiyalardan ma'lumotlar ola bilishini, uni o'z tafakkur elagidan o'tkazib, hamkasblari, o'rtoqlari, o'quvchilariga etkaza olish qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

qayd etib o'tilgan hamda tavsiflangan pedagogik mahoratni egallashning mazkur yo'llari o'qituvchi-tarbiyachi uchun dasturulamal bo'lib, kasb-moqiri bo'lish uchun katta imkoniyatlar yaratishga, o'quv-tarbiya samaradorligini oshirishga amaliy yordam ko'rsata oladi.

Kasbiy pedagogik mahoratni shakllantirishning yana muqim jihatlaridan biri pedagogning kasbiy imkoniyatlar tuzilmasini inobatga olishidir. Pedagogik mahoratni egallashda pedagogning kasbiy faoliigi jihatlarini tadqiq qilgan I.P. Podlasiy o'qituvchi -tarbiyachining ma'naviy-axloqiy qiyofasini yorituvchi

"Pedagogning kasbiy imkoniyatlari tuzilmasi"ni ishlab chiqdi va unda pedagogik mahoratni shakllantirishga xizmat qiluvchi omillarni aks ettirdi. Buni 1.4.-jadvalda kuzatish mumkin.

1.4.-jadval. Pedagogning kasbiy imkoniyatlari tuzilmasi.

Jadvaldan shu narsa ko'zga tashlanadiki, pedagogik mahoratni egallash ko'pgina hollarda kasbiy imkoniyatlar va ularni tashkil etuvchi elementlar asosida ro'y beradi. SHunga ko'ra pedagogik mahoratni takomillashtirishda kasbiy imkoniyatlardan foydalanish faoliyatni jadallashtiradi. CHunki, bu mexanizmlar o'qituvchitarbiyachilarining nazariy va amaliy bilimlarini muntazam boyitib borishga, kasbiy-pedagogik mahoratni oshiruvchi omillardan o'rinli foydalanishga katta yordam beradi.

Milliy mustaqillik ko'pgina muammolarni, jumladan, pedagogik jarayonning mazmuni, shakli, usullarini insonparvarlashtirish va demokratiyalashtirish, tarbiyaning maqsadi, shakli va usullarini milliy asosda qayta qurishni bosh maqsad qilib belgiladi. Bunday sharoitda yangicha fikrlaydigan, o'z ishining ustasi, yoshlari murabbiysi chinakam fidoiy, o'qituvchi, avvalo, bilimdon inson bo'lmoqi kerak. Bunday o'qituvchi-pedagoglar saqtgina faoliyat jarayonida shakllanadi. CHunki, har qanday oliy pedagogika ta'lim muassasasi bunday o'qituvchiga faqat pedagogik ilmni, kasbning yo'nalishlari, sirlari to'qrisida ma'lumot beradi, xolos. CHinakam pedagogik kasbining ustasi ta'lim muassasasida, bevosita va bilvosita mehnat jarayonida, o'z kasbiy malakasi ustida tinmay ishlash orqali qo'lga kiritadi. Zotan, Pedagogik mahorat "... malaka, mashq qilish, o'quv, bilim, ko'nikma va aql qosilasidir".

Darqaqiqat, ta'lim - tarbiya jarayoni murakkab pedagogik tizimdir. Uning o'z oldiga qo'yilgan vazifalari, muammolari mavjud. Ularni optimal qal etish ko'pgina omillardan iborat bo'lib, eng asosiysi o'qituvchining kasbiy mahoratidir.

T/p	Kasbiy tayyorgarlik	Kasbiy ijodkorlik	Kasbiy etuklik	Pedagogik madaniyat
1.	Kasbiga intilish	Pedagogik saloqiyat	Innovatsion faoliyatni tashkil eta olish	Pedagogik tafakkur egasi
2.	Kasbiy shakllanish	Kasbiy bilimdonlik	Insonparvar bo'lish	Pedagogik texnikani egallash
3.	Kasbiy yo'nalganlik	Faoliyatni tashkil etishda individual uslubga ega bo'lish	Kasbiy kamolot	Munosabatlarni ijobiliy tashkil eta olish
4.	Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik	Faoliyatga bo'lgan ijodiy munosabat	Kasbiy pozitsiyaga egalik	Ijtimoiy faollik
5.	Kasbiy mahoratga erishish	Ijodiy tashabbuskorlik	Kasbiy faoliik	Metodik mahorat

Kasbiy mahorat izlanishlar, kuzatishlar, tinmay tajribalarni o'rganish, takrorlash, yozish, fikrlash ma'lum xulosalarga kelish orqali qo'lga kiritiladi. O'tmish ajdodlarimizning tajribasi, nazariy ma'lumotlar, ta'lim muassasasi amaliy faoliyat shundan dalolat bermoqdaki, muntazam ilm olish bilan shuqullanish, mashq qilish, takrorlash, xulosalar chiharish, xulosalarni taqlil qila olish, har bir kasb egasini mahorat pillapoyalari sari etaklaydi.

CHunonchi, bobokalonimiz Mir Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostonidagi Baqromning bir o'q bilan kiyikni ham oyoqlarini tushovlashi, ham bo'qizlashi, yoki hamid Olimjonning "Bunyod va Semurq" asaridagi Bunyodning uzukni aniq nishonga olishi, daraxtni tomiri bilan erdan qo'porishi, ko'pgina mashqlar orqali qo'lga kiritilgan muvaffaqiyatidir.

Xullas, kasbiy mahorat har bir davr uchun ham muqim pedagogik qodisa bo'lgan va shunday bo'lib holadi. Pedagogik mahoratni takomillashtirishning istiqboli, avvalo, falsafiy, pedagogik, psixologik, fiziologik bilimlarni egallashi, o'quv predmeti bo'yicha keng, chuqur va mukammal ma'lumotlarga ega bo'lish, ularni ijodiy o'rganib o'z faoliyatiga muntazam tadbiq etish hamda nazariya bilan amaliyotning uzviy boqloqligida olib borish orqali qal etiladi. CHunonchi, pedagogik mahorat ma'lum zaruriy ma'lumotlarni egallash orqali takomillashadi. Darqaqiqat, pedagogik mahoratni takomillashtirish uchun, avvalo o'quv predmetining ilmiy - nazariy asoslari bilan qurollanish, uning metodologiyasini egallashni, ta'lim tarbiyaning davr talabidagi maqsad va vazifalarini tushunish va anglash, kompyutep savodxonligiga ega bo'lish, mustaqil bilim olish faoliyatini aniq rejalashtira olish, pedagogik tassifikur egasi bo'lib, pedagogik texnikani egallash, ijtimoiy faoliik va metodik madaniyatga ega bo'lish hamda boshqa ma'lumotlar kerak bo'ladi. Pedagogik faoliyatini boshlaysotgan har bir yosh o'qituvchi, dastavval, o'z kasbiy mahoratini shakkantirish va takomillashtirish ustida hamxo'rlik qilishi, bu yo'lda uchraydigan qiyinchiliklardan qo'rmasligi, sarosimaga tushmasligi kerak bo'ladi.

SHu o'rinda e'tirof etib o'tish joizki, hozirgi davr, milliy mustaqillik o'qituvchi - tarbiyachining o'z faoliyati jarayonida quyidagi uch muqim vazifani amalga oshirishini talab etadi:

1. Ijtimoiy buyurtma sifatida ta'lim muassasalarida o'quv - tarbiya ishlарини ташкил этиш, амалга оширish orqали, aql - zakovatli, bilimdon, ishbilarmon tadbirkorlarni tayyorlash hamda ularni davr texnikasi va uning ishlash texnologiyasi bilan yaqindan tanishtirish.

2.Ta'lim - tarbiya ishlарини амалга ошира бориб, o'qituvchi -talabalarni ilmiy bilimlar bilan qurollantirish, egallangan bilimlar asosida ularda amaliy ko'nikma, malakalar qosil qilish va uzuksiz ta'limga tayyorlash.

3. Qo'lga kiritilgan ma'lumotlar asosida o'quvchi - yoshlarda ilmiy dunyoharashni shakkantirish, ma'naviy - axloqiy saloqiyatini yuksaltirish, jamiyat uchun erkin fikrlovchi va irodasi baquvvat yoshlarni tarbiyalab voyaga etkazish, ularning o'z - o'zini anglash, o'z - o'zini bosxharish malakalarini qosil qilish, mustaqil bilim olishga o'rgatish, qoyaviy - siyosiy e'tiqodini hamda milliy - estetik fazilatlarini tarkib toptirishga erishish.

Bu vazifalarini qal etish va o'qituvchi - tarbiyachining pedagogik mahoratini

takomillashtirish uchun bilim, mahorat, saloqiyat talab etiladi. Pedagogik mahoratning takomili esa faoliyatini quyidagi yo'nalishlarda yo'lga qo'ygan o'qituvchining bunday tayyorgarlikka ega bo'lishi va amalga oshishini tajriba ko'rsatmoqda: Bular:

I. Ixtisoslik fanining ilmiy - nazariy va metodologik asoslari bilan qurollanish. Ma'lumki, har bir fan o'zining o'rghanish soqasi, o'qitish muammosiga harab ilmiy - nazariy va metodologik asosga ega bo'ladi. Zero, fanning ilmiy - nazariy va metodologik asosi bilan qurollanishi o'qituvchi -tarbiyachira borliqni, uning taraqqiyot qonuniyatlarini aniq anglash va talqin qilish imkonini beradi. CHunonchi, ta'lim - tarbiya jarayoni mana shu taraqqiyot qonuniyatlarini anglashga, tushunib etishga haratilgan, maqsadga yo'naltirilgan o'qituvchi - talaba hamkorligining iborat majmuadir. Bunday hamkorlikda o'quvchilar o'qituvchi raqnamoligida borliqdagi oddiy va murakkab narsa - qodisalarining mohiyat - mazmunini bilishdan, murakkab narsa va qodisa, voqeа sirlarini anglashgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Tabiat, jamiyat, tasakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'zlashtirib ularga o'z munosabatini bildiradi. SHu munosabat natijasi o'laroq o'quvchi - talabalar borliqdagi narsa va qodisalarining tuzilishini, ularning aloqadorligini, farqini, bordan yo'q, yo'qdan bor bo'lmasligini bilib oladilar, tasavvurlar qosil qildilar. SHunga ko'ra asosiy ilmiy qoyalar, davr kontseptsiyasi, qonuniyatlarni to'qri anglash, bilish oqibatida fanning bosh yo'naliishi, metodologiyasi egallanadi va amaliyotda qo'llaniladi. Bu davr taqozosidir.

II. Ta'lim - tarbiyaning hozirgi bosqichdagi maqsad va vazifalarini tushunib etish va uni amalga oshirish malakasiga ega bo'lish. hozirgi davming o'qituvchi - tarbiyachisi zamon talablari asosida ta'lim va tarbiyaning maqsad, vazifalarini to'qri, aniq tushunsadagina uni talabga muvofiq amalga oshira oladi. Buning uchun har bir o'qituvchi -tarbiyachi, avvalo, "ta'lim", "tarbiya" tushunchalarining mohiyatini, mazmunini, "ta'lim jarayoni", "tarbiya jarayoni"ning mexanizmini, ularning ob'ektiv va sub'ektiv qonuniyatlarini bilishi, amaliy faoliyatda ulardan o'rinni foydalanish malakasiga ega bo'lishi talab etiladi.

SHunga ko'ra o'qituvchi, dastavval, ta'lim - tarbiyaning asosan ijtimoiy, psixologik, didaktik xususiyatlarini, ilmiy - nazariy asoslarini muntazam bilib borishga odatlanmoqi, so'ngra esa, shaxsiy tajribalarini davr talablari asosida tashkil etishi, ularni pedagogik - psixologik nazariyalar balan taqqoslashi, ilqor tajribalarni o'rGANISHI, o'qitish va tarbiyalash ishlarini hayot bilan, mehnat bilan, ishlab chiharish texnologiyalari balan boqlash imkoniyatini qo'lga kiritishga harakat qilishi darkor. Zero, o'quvchilar hozirgi sharoitda unumli mehnat jarayonida tayyor bo'lishlari shart. Ta'lim muassasasidanoq ularni ishlab chiharishning barcha jabqalari tamoyillaridan voqif qilmoq lozim. Ayni paytda ularga oddiy mehnat qurollari bilan ishlay olish malakasini berishi zarur.

III. Pedagogik faoliyatni mustaqil tashkil etish. har bir o'qituvchi - tarbiyachi pedagogik faoliyatga kirishar ekan, avvalo, uni mustaqil tashkil etish, shaxsiy tajribalarini yaratish malakasiga ega bo'lishu lozim. SHundagina, u mahoratlari kasb egasi bo'la oladi. SHuning uchun o'qituvchi, avvalo, o'z ixtisosligi, kasbiy faoliyati ustida mustaqil ishlashi, bilim olishi shaxsiy faoliyatini ilmiy - nazariy, usuliy -

amaliy yo`nalishlarini mukammal egallashga intilmoqi darkor. Mustaqil ishlash, o`z faoliyatini mustaqil takomillashtirib borish har bir o`qituvchi-murabbiy oldiga davr qo`yayotgan talabdir. Bu o`z navbatida o`qituvchining mustaqil bilim olishning kompleks malakalariga ega bo`lishini, o`z-o`zini nazorat qilishini, o`z faoliyat natijalarini taqlil qilib, o`z faliyatini baholashning real ko`nikmalarini o`ziga qosil qilishi zarurligini ko`rsatmoqda. Bu saqatgina pedagogik faoliyatni mustaqil tashkil etish orqali amalga oshadi.

IV. Pedagogik jarayonga ijodkorlik nuqtai nazaridan yondoshish. har bir o`qituvchi - tarbiyachi ehr avvalo o`z pedagogik faoliyatiga tadqiqotchilik nuqtai nazarida ko`rib, unga izlanuvchanlik asosida yondoshsa, tadqiqotchilik malakalariga ega bo`lsa, shaxsiy tajribasini pedagogik tashxislar, tajribalar asosida yaratса, mahoratga erisha oladi. CHunki, bunda o`qituvchi ilqorlikdan ijodkorlikka o`tadi va kunlik ish faoliyatini taqlil qiladi, yo`l qo`yan nuqson va kamchiliklarini aniqlab, uni tuzatishni joyiqalashtiradi. Bunda ijodkorlikning muqim omillari tafakkur va faoliyat, iroda va qobiliyat izlanish qosilasi sifatida pedagogik mahoratni tarbiyalashga ko`maklashadi. O`qituvchi ijodkor bo`lgan taqdirdagina ta`lim-tarbiyaviy ishlarini tashkil etishning noan`anaviy yo`lidan bora oladi.

Amaliy faoliyatning ijodkorlik darajasini o`quvchilarни o`qitish va tarbiyalashning mazmunan va mohiyatan yangi, samarali majmuasini yaratish tashkil etadi, u ishning samarasini hamda istiqbolini ta`minlaydi.

V. Ta`limning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalana olish. har bir fan o`qituvchisi yosh avlodga fah asoslarini o`rgatar ekan, u, avvalo, berilayotgan ma`lumotlar asosida o`quvchilarда ilmiy dunyoharash asoslarini shakllantiradi, ularning ma`naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalaydi, ularni mehnat va kasbga yo`llab, ijtimoiy foydali faoliyatga tayyorlaydi. SHuning uchun ta`lim va tarbiya yaxlitligini ilmiy jihatdan tushunish, ta`lim va tarbiyaning imkoniyatlaridan o`rinli va maqsadli foydalanish orqali mumkin. Bu holaversa, har bir fan o`qituvchisining oldidagi insoniy burchi va pedagogikaning umumiyl qonunidir. Ta`limning tarbiyaviy imkoniyatidan foydalana olish, o`z navbatida, o`qituvchiga pedagogik qoyalarni hayot bilan, ishlab chiharish va fan bilan, taraqqiyotning ijtimoiy munosabatlari bilan, ijtimoiy ongni ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini bilan boqlash imkonini beradi. Fanning tarbiyaviy imkoniyatlari kengayib, ta`lim samaradorligi oshadi, shuning uchun pedagogik mahorat sari intilayotgan har bir o`qituvchi buni chuhur his qilishi, teran anglay olishi va o`z o`quv fani doirasidagi bilimlar yordamida darsning tarbiyaviy maqsad, vazifa, yo`l hamda vositalarini aniq belgilab, ulardan o`rinli foydalanish ko`nikmasini o`zida shakllantirgan bo`lmoqi lozim. Bu pedagogik mahoratni takomillashtirishning muqim shartlaridan biridir.

VI. O`qituvchining kompyuter savodxonligi. XXI asr kompyuter, axborot kommunikativ texnologiyalari asridir. Bu asrda har bir o`qituvchi kompyuter savodxonligiga ega bo`lishi, davr texnikasi va uning ishlash texnologiyasidan xabardor bo`lishi, o`qitish jarayoniga texnika va axborot-kommunikativ texnologiyalarini qo`llay olishi talab etiladi. Bu esa o`z navbatida dars samaradorligini oshirishga, o`hish-o`qitish sifatini ta`minlashga xizmat qiluvchi didaktik qodisa hisobdanadi. Bundan tashhari kompyuter, yordamida olingan

ma'lumotlar mashqulot mazmunini boyitish bilan birga o'qituvchining ilmiy-nazariy saviyasi oshirishga, savodxonligini ko'tarishga yordam ko'rsatadi, fanlararo integratsiya yo'lg'a qo'yiladi, o'quv topshiriqlarining amaliy yo'nalishi kuchaytiriladi, o'qituvchining pedagogik mahorati takomillashadi.

VII. O'z ishiga, o'rtoqlariga, kasbdoshlariga, ta'lif muassasasi raqbarlariga, ota-onalarga ijobjiy munosabatda bo'lish. O'zaro qurmat, yordam, hamkorlik va bir birini aniq va to'qri tushunish kasbiy mahoratni egallashning muqim shartlaridan biri ekanligini tajriba ko'rsatmoqda

VIII. Pedagogik izlanish ilmiy uslubiy, amaliy tayyorgarlikni rejalashtirish, pedagogika, metodika fanlari soqasida ijod qilish.

IX. Darsdan va ta'lif muassasasidan tashhari ishlarni tashkil etishning usul va shakllarini mukammal bilishi, talabalarning bo'sh vaqtlarini qiziharli va mazmunli o'tkazish metodikasini, ularni ijtimoiy - foydali ishlarga jalb qilish yo'llarini, talabalarda qavas, qizihish, tashabbuskorlikni tarbiyalash shakllarini har taraflama bilish va amalda qo'llash uchun muqim omildir.

Pedagogik mahoratni takomillashtirishning qayd qilib o'tilgan yo'nalishlari, birinchi navbatda, o'qituvchi - tarbiyachi moqirligini oshirishga yordam bersa, ikkinchidan o'qituvchining ta'lif - tarbiya ishlaring yangi pedagogik qoyalar asosida tashkil qilishga o'z kasbiy malakasini yuksaltirishga katta imkon beradi. CHunonchi, doimiy mashq qilish mahoratni takomillashtirish ta'lif-tarbiyani yaxshilash uchun nur ustiga, a'lo nur bo'lib xizmat qiladi

1.3. Pedagogik faoliyat - ijtimoiy pedagogik qodisa sisatida.

O'rnak ko'rsatish va 'z – nasiqatga
haraganda har doim kuchliroq
ta'sir etadi.

S. Jonson

O'qituvchining pedagogik faoliyati, eng avvalo, uning uchun mutaxassis sisatida shaxsiy ma'no kasb etishi bilan uzviy boqliq. Ushbu holat mantiqiy ierarxik printsipni o'zida aks ettiradi, chunki ta'lif shaxsni taraqqiyot ko'rsatkichiga (ham o'qituvchi, ham o'quvchi) boqliq bo'lib ikkiyoqlama ta'sir, hamkorlik maqsuli samaradorlikni belgilaydi. Xuddi shu munosabat bilan pedagogik faoliyatning shakllanishi, rivojlanishi, ushbu kasb egalari shaxsiyatga yo'nalganlikdan ajralgan holda qum surishi mumkin emas. SHuning uchun, kasbiy rivojlanish bilan ijtimoiy taraqqiyot o'rtasidagi cheklangantlik nuqtai nazaridan muammoni tadqiq etish pedagogika fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat jamiyatda muqim ijtimoiy - ma'rifiy maqega ega. Zero, u davrlar zanjirini bir-biriga boqlab, avlodlarni hayotga iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, axloqiy-estetik jihatdan tayyorlovch'a faoliyatidir. SHuning uchun qoqli ravishda aytish mumkinki, pedagogik faoliyat eng qadimgi faoliyat bo'lib, ijtimoiy-pedagogik qodisa hisoblanadi. qatto insoniyat jamiyat taraqqiyotining ibridoib davrida yashash, avlodni saqlab holish va davom ettirish uchun ham tabiatning injiqliklariga, stixiyali kuchlarga harshi kurash olib borish jarayonida amaliy pedagogik faoliyat vujudga

kelgan va u tartibga solingan. "Bu amaliy pedagogik faoliyat,- deb yozadi rus pedagogi I.F. Kozlov, - o'quvchilar tarbiyasini maqsadga muvofiq yo'naltirishi va boshharishi uchun turli ta'lim - tarbiya muassasalari, kattalar, oldingi ajodolar, otanolar, o'qituvchilar, maktablar faoliyatining umumlashmasidir".

Pedagoglik kasbi jamiyat uchun, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun juda muqim vazifani bajargan, chunki u holda kelajak avlodni hayotga tayyorlash uchun vorislikni amalga oshirgan. Bunda pedagogika kasbi emas, tarbiyachi - mudarris deb nom olgan. Tarbiya-ijtimoiy hayotning zaruriy vositasi bo'lganligi sababli, bu kasb bilan shuqullanish, tarbiyachilik kasbini maydonga keltirgan. Keksa ajdod, kelajak avlodga to'plagan turmush tajribalarini o'rgatgan. Faoliyat bevosita mehnat jarayonida amalga oshirilgan. Pedagogika tarixi va nazariyasining ma'lumotlariga ko'ra ibtidoiy jamoa tuzumining uruqchilik bosqichida jamiyat kishilari uch guruhga bo'lingan: birinchi guruhni yangi tuqilgan go'daklar va mehnatga kuchi etmaydigan bolalar tashkil etgan; ikkinchi guruhni mehnat va hayotning to'laqonli xo'jayinlari, ya'ni mehnat bilan jamoa a'zolarini boquvchilar va uchinchi guruhni jismoniy mehnat qiliш qobiliyatini yo'qotgan hariyalar va keksalar tashkil etishgan. Yosh avlodni hayotga tayyorlash ularga turmush tajribalarini o'rgatish, yosh avlodni chidamli, irodali va jismoniy rivojlangan qilib tarbiyalash, chiniqtirish uchun mashq qildirish ishlari uchinchi guruh kishilari, ya'ni keksalar va jismoniy mehnat qiliш qobiliyatini yo'qotgan hariyalar zimmasiga tushgan va ular yoshlarningni tarbiyachimudarrislari nomini olganlar.

Quldarlik jamiyatida, qul va quldarlar paydo bo'lishi munosabati bilan insonlar faoliyatida aqliy mehnat, jismoniy mehnat kabi mehnatning turlari tarkib topgan davrda aqliy mehnat bilan ruqoniylar shuqullanishgan. Ularga muallim - mudarris sifatida faoliyat ko'rsatgan. Ruqoniylar, zodagonlar, zamindorlar, savdogarlar, to'liq ta'minlanganliklari sababli shaxsiy o'qituvchilarga ega bo'lganlar. Bu o'qituvchilar bolalarni jismoniy va aqliy mehnatga o'rgatish bilan birga, ularga o'z-o'zini anglash, tevarak-atrofdagi olamni bilib olish va hayotga o'zini tayyorlash kabi vazifani bajarishgan. Jismoniy mehnatga asosan qadimgi Gretsiyaning Sparta, Afina, O'rta Osiyoning esa Xorazm, Suqdiyona, Marqiyona kabi mamlakatlardagi tarbiya, ta'lim muassasalarida jismoniy va xarbiy jihatdan tayyorlanishgan. Chunki, bu mamlakatlarning asosiy muddaosi o'z er maydonini kengaytirish, mol-mulkini ko'paytirish, ko'proq shaharlarga xo'jayin bo'lishdan iborat bo'lgan SHuning uchun, ham yoshtar jismoniy jihatdan chiniqtirilgan, harbiy yurishlarga tayyor bo'lishga o'rgatilgan. Ushbu mamlakatlarda paydo bo'lgan gimnasiya, sport maktablarida asosan o'qil bolalar shuqullanib, ular harbiy va jismoniy mashqlar bilan shuqullanishgan. Spartada zamindor va quldarlarning bolalarini harbiy ishga, istilochilik ishlariiga tayyorlab, ulardan kelajakda qullar va mehnatkash xalq ustidan qukimronlik qiluvchi zodagon - janoblarni tayyorlagandanlar. Afina va SHarqda savdo - sotiq ishlari muqim ahainiyat kasb etganligi sababli, "Pedagog yoshlarga gimnastika hamda harbiy ishlarni o'rgatish bilan bir qatorda navigatsiya, geografiya, til va notiqlik san'ati sirlarini ham tanishtirar edilar. Grek o'qituvchilari (didaskallar va pedotriblar) asosan erkin kasb egalari bo'lib, ularni yollash orqali ishilatardilar. Yoki ular o'zlarining xususiy ta'lim muassasalariga ega edilar".

Ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot taraqqiyoti sharoitida pedagogik jarayonga "Onalar maktabi", "Buyuk didaktika" (Yan Amos Komenskiy), "O'qituvchilar uchun 33 qoida" (Adol'f Disterverg), "O'qituvchiga ta'lif yo'lida o'quv qo'llanma", "Nozik iboralar" "O'rtoq, o'qituvchi, fan tanlash haqida" (Burqoniddin Zarnudjiy), "Nozik iboralar" (Az-Zamaxshariy), "qutadqu bilig" (Yusuf Xos qojib) kabi pedagogik asarlar paydo bo'lgan. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy hayotda diniy va dunyoviy bilimlarni o'rgatuvchilarga qo'llanma sifatida tavsiya etilgan. Natijada pedagogik faoliyat yuzaga kelgan.

Pedagogik faoliyat ijtimoiy-pedagogik qodisa sifatida jamiyat rivojini ta'minlovchi kuch hisoblanadi. Bu to'qrida SHarqda zardushtiylik ta'minotining manbai "Avesto"da, Islom dinining muqaddas kitobi "qur'onni Karim" va "qadisi sharif"da, O'rta Osiyo uyqonish davri mutafakkirlari Abu Nasr al-Forobiy (873-930), Abu Ali Ibn Sino (980-1037), Burxoniddin Zarnudjiy (XII asr), Musliqiddin Sa'diy SHeroziy (1184-1292), Alisher Navoiy (1441-1501)larning badiiy - falsafiy asarlarida , harbda qadimgi Yunoniston va Rimda Demokrit (460-370), Suqrot (469-339), Aflatun (427-347), Arastu (383-322) Mark Fabiy Kvintilian (42-118), Yan Amos Komenskiy (1592-1670), Adol'f Distegverg (1790-1866) kabi buyuk faylasuf, pedagog, mutafakkirlarning ta'lifotlarida, ma'rifiy-axloqiy asar tarzida maydonga kelib, pedagogik faoliyat va uning maznuni to'qrisida qimmatli fikrlarni ifodalagan. Mashqur Rim pedagogi Mark Fabiy Kvintilian o'zining "Notiqni tarbiyalash to'qrisida" nomli pedagogik asarida pedagogik faoliyat va uning ijtimoiy mohiyati to'qrisida qimmatli fikrlarni aytgan. U pedagogik faoliyatning mohiyati xususida to'xtalib, pedagog o'zi tarbiyalayotgan har bir bolaga eqtiyotkorlik bilan yondashishi, buning uchun o'zi o'qimishli, bilimdon, ijtimoiy fanlar asosini mukammal egallagan, madaniyatli inson va "... o'z shogirdlari uchun o'mak bo'lishi va ularni sinchiklab o'rganishi lozim. har bir o'qituvchi o'qitishning hamma bosqichlarini o'tishi kerak. Yuqori tipdag'i ta'lini muassasasi o'qituvchisi, avvalo, boshlanqich matabda muallimlik qilishi maqsadga muvosif. Muallim va tarbiyachilarning talaffuzi yaxshi bo'lishi kerak", , -deb ta'kidlangan bo'lsa, qadimgi Yunon faylasufi va pedagogi Platon eramizdan avvalgi 427-348 -yillar agar kavushduz yomon usta bo'lsa, davlat bundan unchalik zarar ko'rmaydi-suharolar birmuncha yomonroq kiyinib yuradilar, xolos. Animo bolalarni tarbiyalovchi kishi o'z vazifalarini yomon bajarsa, mamlakatda nodon va yolqon odamlarning butun bir avlodи vujudga keladi, -deb pedagogik faoliyat bilan shuqullanuvchilar o'z ishining moqiri bo'lishligini qayd etadi.

Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) pedagogik faoliyatni "er yuzidagi har qanday kasbdan yuqoriroq turadigan" faxrli faoliyat deb hisoblab, pedagog mehnatiga katta ahamiyat beradi. Yan Amos Komenskiy bir tomonidan aholining o'qituvchi - tarbiyachiga qurmat bilan harashi lozimligini talab qilsa, ikkinchi temondan esa o'qituvchining o'zi ham jamiyatda qanday muqim vazifani bajarayotganligini tushunib olishi va o'z qadr-qimmatini yaxshi bilib olib ishlashi lozim deb ta'kidlaydi. "Pedagog, - deb yozadi Yan Amos Komenskiy, sof vijdonli, ishechan, sabotli, matonatl o'quvchilarga o'zi singdirishi lozim bo'lgan fazilatlarining ibratlari kishisi bo'lishi, keng ma'lumotli va mehnatga layoqatl inson bo'lishi lozim. U o'z fanini beqad sevishi, o'quvchilarga

bamisoli otalardek muomalada bo'lishi va har bir ilm oluvchi qalbida bilimga qavas tuqdirishi lozim".

Pedagogik faoliyat va uning ijtimoiy mohiyati to'qrисida Evropalik pedagoglar bilan birga SHarq allomalarini ham ahamiyatlari va iimmatli fikr bildirganlar. Masalan, SHarq madaniyatining buyuk namoyondasi, o'zbek adabiy tilining asoschisi, davlat arbobi, uluq donishmandi, mutafakkir Alisher Navoiy (1441-1501) yosh avlodning ta'lim - tarbiyasi, ularni komil inson qilib tarbiyalashning afzalligi to'qrисida qimmatli fikrlarni bayon qiladi. Buyuk mutafakkir ustoz, o'qituvchi-murabbiy, mudarrislap madrasa o'quv yurtlarida faoliyat ko'rsatuvchi pedagog - murabbiylar va ularning pedagogik faoliyatini to'qrисida fikr yuritib "Maqbub ul-qulub" ("qalblar sevgisi") asarida shunday yozadi: "Mudarislari - mansab va amaldorlikka qiziqmasligi, o'zi bilmaydigan ilmdan dars berishga urinmasligi, manmanlik uchun dars berishga qavas ko'rgazmasligi, muddarris-din ilmidan aniq masalalarni bilmomi kerak, ko'pchilikka dunyoviy bilimlardan ta'lim bermoqi lozim; u yaramasliklardan qazar qilmoqi va noplod odamlardan uzoq yurmoqi; o'zini olim va bilarmon, deb ko'rsatmasligi; turli-tuman aqloqqa xilof ishlarni "qilsa ham bo'ladi", deb haromni qololga chiharmasligi; joiz bo'lgagan ishlarni bilan mashqul bo'lib odamlarni yomon otliqqa o'rgatmasligi; qilish kerak bo'lgan ishlarni qilmaslikni ham odamlar undan o'rganmasligi kerak".

qazrat Navoiy pedagogik faoliyat egalarining, avvalo, o'z kasb soqasining qaciqiy bilimdoni bo'lishini, ularning kelgusida amaldor bo'lish orzusida ilm olmasliklari hamda etuk insoniy fazilatlar sohibi bo'lishini va shu bilan birga barcha soqada o'zgalarga o'rnak bo'lishlarini eqtirom bilan bayon qiladi. CHunki, pedagog o'z kasbiy bilim ko'nikma va malakalari ustida tinmay hamxo'rlik qilishlari bilan o'zlarini dars beradigan fanlarning mahoratlari egasi bo'lishlari, o'zlarining shaxsiy, insoniy, ma'naviy axloqiy fazilatlari bilan jamoatchilik, xalq orasida mustaqkam obro'ga ega bo'lishiga harakat qilishlari lozim, deb biladi. Zero, pedagogning ijtimoiy - madaniy mavqeい, obro'si, uning pedagogik faoliyati maqsuldorligiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Ko'rib o'tganimizdek pedagogik faoliyat hamma davrda aniq tarixiy tavsifga ega va shunday bo'lib holadi. CHunonchi, u yoshlar tarbiyasi bilan boqliq. Tarbiya va pedagogik faoliyat bir zanjirning ikki qalqasi. Tarbiya ijtimoiy, tarixiy tavsif kasb etigani singari pedagogik faoliyat ham ijtimoiy-tarixiy tavsifga ega. Keyingi davr SHarq va O'rta Osiyo allomalarini, ma'naviyat va ma'rifat darqalari pedagogik faoliyat mohiyati, uning ijtimoiy-iqtisodiy tavsisi to'qrисida qimmatli so'zlarni aytganlar. Buni biz Abdulla Avloniy, Oybek, qasur qulom, Abdullo Oripov va kenja avlod ta'limotida yaqhol ko'ramiz. Jumladan, Muso Toshmuhammad o'qli Oybek pedagogik faoliyat, aniqroq aytadigan bo'lsak, o'qituvchi va uning jamiyatdagi o'mi to'qrисida quyidagi fikrlarni bayon etadi: "O'qituvchi-er yuzidagi asosiy kasb. U bo'lmasa fiziklar ham, liriklar ham bo'lmas edi". Zero, jamiyat taraqqiyotiga, maktab hayotida, bolalar barkamolligiga qalbini baqshida etadigan, o'z fanini nukammal bilishga intiladigan, rang-barang metodikalardan foydalaniib bolalarni ilm cho'qqilari sari etaklaydigan pedagogik faoliyat ijtimoiy qodisa sisfatida ijtimoiy hayotning barcha yo'nalishlari, munosabatlari bilan boqliq. Pedagogik faoliyat birinchidan

iqqisodiy ustqurmaga boqliq. SHuning uchun, bu kasb egalari jamiyatning ishlab chiharish munosabatlari, kuchlari, ijtimoiy - madaniy va davlat ehtiyojlaridan xabardor bo'lishi, o'z faoliyati jarayonida ularga tayanishi lozim. Zero, u jamiyat hisobidan ta'minlanib, uning ijtimoiy buyurtmasini bajaradi, yoshlarning jamiyat boyligini asrab - avaylashga, ko'paytirishga va shaxsiy fazilatlarini tarkib toptirishga raqbarlik qiladi.

Pedagogik faoliyat ijtimoiy qodisa sifatida jamiyat maskurasi bilan boqliq holda yoshlarning ijtimoiy ongingin o'sishi ustida hamxo'rlik qiladi, ularni qaqiqiyligining insonparvar, demokrat, milliy istiqlol maskurasi qoyalarini qimoya qilishiga tayyorlash uchun xizmat qiladi.

"Ta'lif to'qrisida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablaridan kelib chiqib, bugungi kunda pedagogik faoliyatning ijtimoiy qodisa sifatidagi maqsadini quyidagilardan iborat bo'lishi lozim deb aytilish mumkin:

- o'quvchi - yoshlarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, uzluksiz bilim olishga tayyorlaw;
- ijtimoiy - iqtisodiy hayot qonuniyatlaridan kelib chiqib o'quvchi - yoshlarni fanlarning ilmiy-nazariy asoslarini egallashga yo'naltirish;
- har bir o'quvchi - yoshning o'ziga xosligi, individualligini inobatga olib ularni faol ijtimoiy -siyosiy faoliyatga tayyorlash;
- o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'quvchi-yoshlarning mustaqilligi, tashabbuskorligi, erkin fikr yuritishni to'la yo'lga qo'yish;
- o'qitishda ta'lif va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda o'quvchi-yoshlarda ilmiy dunyoharash, milliy mascura asoslarni tarbiyalash;
- har bir mashqulot, dars mazmunida vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy o'zlikni anglash ruqini singdirish;
- o'quvchi - yoshlarning ilmiy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollanganligini nazorat qilish, baholash va taqil qilish;
- har bir mashqulotda fanlaaro integratsiyani yo'lga qo'yish va o'quvchi-yoshlarning barcha fanlarga bo'lgan qizihishi, intilishi hamda ehtiyojini tarbiyalash;
- har bir darsda ilqor pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, mavzularning mantiqiy boqliqligi, amaliy-ilmiy yo'nalishini kuchaytirishga erishish va q.k.

Ma'lumki, ijtimoiy vogelikning bir bo'lagi sifatida inson tabiatni o'zlashtiradi, uni o'z ehtiyojlariga mos ravishda o'zgartiradi, ko'paytiradi va rivojlantiradi hamda shu tariqa o'zi ham takomillashtib boradi. U o'zining ijtimoiy qimmatli sifatlarini rivojlantiradi va ijodiy kuchlarini takomillashtiradi. Bu jarayonda pedagogik ijtimoiy qodisa sifatida muqim ahamiyat kasb etadi.

1.4. Pedagogik texnika -pedagogik mahoratning tarkibiy hismi sifatida.

Odamlar bilan ularning aqliga monand gaplash.
Oqillar nazdida gar o'ltirish odobdir,
Maslaqat tashlaganda so'zga ko'rsatgil qimmat.
Ikki narsa aqlga siqmaydi gar bilsang,
So'zlash payti sukutu, keraksiz joyda suqbat.
Sa'diy SHeroziy

Hozirgi zamон pedagogika fani pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning roli beqiyos deb qayd etadi. Chunki u o'qituvchiga o'z gavdasini tuta bilish (mimika, pantomimika), his-tuyqularini (emotsiyasini) boshhara olish, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallash va ularni o'quv faoliyatida, o'hishdan tashhari ishlar jarayonida qo'llash yo'llarini tushuntirishda dasturamal bo'liб xizmat ko'rsatadi.

Demak, pedagogik texnika shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yiqindisidirki, u o'qituvchininр pedagogik faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quvchi - yoshlarga ta'sir ko'rsatish, tashkil qilish va boshharishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Xo'sh! O'qituvchining pedagogik texnikasi deganda nima tushuniladiq O'qituvchining pedagogik texnikasi qanday malakalardan iboratq U o'qituvchining o'quv ishlarini tashkil qilish, amalga oshiriw va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishida qanday rol o`ynaydiq

Ilqor va novator pedagoglarning ish tajribalarini kuzatish ilqor tajriba maktablari faoliyatini o'rganish shundan dalolat bermoqdaki, pedagogik texnikani to'liq egallah, uning malakalarini o'zida shakkantirish ta'lim - tarbiya samaradorligini oshirishga, o'quvchi-yoshlar tarbiyalanganligini yuksaltirishga va shu asosda pedagogik mahorat pillapoyalari sari ko'tarilishga sabab bo'ladi.

Respublikamiz MXD va xorijda pedagogik - psixologik ta'limot tizimida pedagogik mahorat nazariyasini o'rganuvchi va tadqiq qiluvchi olimlarning fikriga ko'ra pedagogik texnika malakalari pedagogik mahoratni takomillashtirish uchun o'ta muqimdir.

O'qituvchining pedagogik faoliyat madaniyati tizimida pedagogik mahoratning tarkibiy hismlari pedagogik texnika, pedagogik odob, pedagogik muloqot madaniyatning roli katta ekanligi e'tirof etilgan. Mazkur muammoni ham pedagogik, ham psixologik jihatdan ilmiy -nazariy, uslubiy -tashkiliy hamda amaliy jihatdan tadqiq qilgan Yu.P.Gonobolin, N.V.Kuz'mina, A.N.SHerbakov, V.A.Selastenin, L.I.Ruvinskiy, V.N.Kuxarev, I.A.Zyazyun N.N. Tarasevich, M.G.Davletshin, K.Zaripov S.Rajabova, B.Xo'jaev va boshqalar o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida pedagogik texnikaning muqim ahamiyat kasb etishini alohida e'tibor bilan qayd qiladilar.

L.I.Ruvinskiy o'qituvchining pedagogik mahorati tizimida pedagogik texnikaning alohida ahamiyatga ega ekanligini qayd qilar ekan, shunday yozadi: "O'qituvchining pedagogik texnikasi - bu shunday bir malakalar yiqindisidirki, u pedagogga tarbiyalanuvchilar ko'rib va eshitib turgan narsalar orqali ularga o'z

fikrlari va qalbini etkazish imkonini beradi"19.

N.N. Tarasevich esa o'zining "Pedagogicheskaya texnika - kak element" nomli risolasida pedagogik texnika to'qrisida fikr yuritar ekan, shunday deydi: O'qituvchi faoliyatining ichki va tashqi ko'rinishlarini izoqlaydigan usullar, hissiyotlar, psixik holatlar yiqindisidan iborat mahorat -pedagogik texnikadir" 20.

Darqaqiqat usta pedagogik topshiriqlarni oliy darajada bajaradigan pedagoglar faoliyatini kuzatish shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar bilish faoliyatlarini tashkil etish va ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda pedagogik texnika muqim ahamiyat kasb etadi. Chunki, u o'qituvchiga o'z gavdasini tuta bilish his-tuyqulari (emotsiyasi) ni boshhara olish, ishtiyoy, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallash va ularni o'quv faoliyatida, ishslash jarayonida qo'llash yo'llarini o'rgatadi.

SHunday qilib, pedagogik texnika ma'lum kasbiy va shaxsiy malakalar yiqindisidirki, u o'qituvchinin pedagogik faoliyati jarayonida ta'sir ko'rsatish, o'quv -tarbiya ishlarini tashkil qilish va boshharishda etakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik mahorat nazariyasini o'rganuvchi va tadbiq qiluvchi olimlar (N.N. Tarasevich, N.V. Kuxarev)ning fikrlaricha pedagogik texnika malakalari ikki guruhga bo'linadi:

Birinchi guruh malakalariga pedagogning nutq texnikasi o'z qatti-harakatini idora qilishi, mimik va pantomimik ifodalari, o'z hissiyoti, hamda kayfiyatini boshharishi, aktyorlik va rejissyorlik mahorati kabilar kiradi.

Pedagogik texnikaning ikkinchi guruhidagi malakalari kasb-kor malakalaridan iborat bo'lib, ularga gnostik malakalar, loyiqalovchi malakalar, konstruktiv (jamoaning ijodiy ishlarini tashkil eta olishi, o'quvchi - talabalarini tarbiyalash, o'qitishdagi kasb-korlik) malakalari kiradi. Buni. 1.5.-jadvalda ko'rish mumkin:

1.5.-jadval. Pedagogik texnika malakalari

Pedagogning shaxsiy-kasbiy malakalari	Педагогнишг қасб-кор малақалари
<p>1. O'qituvchining nutq texnikasi</p> <p>2. O'qituvchi faoliyatidagi mimik va pantomimik ifodalari</p> <p>3. O'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakalari</p> <p>4. O'qituvchining o'z hissiyotini boshhara olishi</p>	<p>1. Gnostik malakalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - muqim va asosiy masalani ajratish; - o'quv materialini tizimlashtirish; - qo'shimcha manbani aniq belgilash; - mavzuga doir didaktik materialni tanlay olish; - dalillar keltira olish. <p>2. Loyiqalovchi malakalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - o'quv ma'lumotini aniq bayon etishni rejalashtira olish; - savol-javob topshiriqlarini to'qri tuza olish; - izlanish xarakteridagi masalani tuza olish va kuzatish, farazlarni qo'ya olish. <p>3. Konstruktiv malakalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - fikrni mustaqil ifodalashga o'rgata olish;

	- javobni asoslash va dalillashga o'rgata olish; - nazariy va amaliy ma'lumotni boqlashga o'rgata olish.

Jadvalda keltirilgan pedagogik texnikaning malakalari o'quvchilar o'quv-biluv faoliyatini tashkil etish va ma'lumotlarni o'zlashtirishga aniq yo'llash, topshiriqlarni aniq qo'llash va nazorat qilish, jamoa va ayrim shaxslar bilan ishchi munosabatda bo'la olish, savollar qo'ya bilish, o'z kayfiyati, qattli-harakati, emotsiyasini boshhara olish kabi usullardan o'rinni foydalanishda amaliy yordam ko'rsatishidan dalolat bermoqda. CHunonchi, texnika - usullar yiqindisi bo'lgani kabi, pedagogik texnika ham o'hishni o'rgatish, ta'sir ko'rsatish, o'rganish, munosabat bildirishning ta'lif va tarbiya usullari yiqindisidir.

Эndi, o'qituvchi pedagogik texnikasi malakalarining hisqacha tavsifnomasi bilan tanishib chihamiz.

I.O'qituvchi pedagogik texnikasining muqim malakalaridan biri uning nutq texnikasi. (Nutq tempi, diktsiyasi, (tovushning baland, o'rtal, past qila olishi) nutq tembridir.

Ma'lumki, insonlar hayotida nutq katta ahamiyatga ega. Buni barcha biladi va u har bir kishiga aloqa uchun zarur. Nutq kishilarning bir-birlariga ta'sir etishning qudratli vositasi sifatida insonni ishontirishi, mehnatga, qalabaga chorlashi, yomon yo'ldan qaytarishi, quvontirishi yoki jaqlini chiharish va qatto o'ldirishi ham mumkin.

O'qituvchi faoliyatida ham nutq juda muqim ahamiyat kasb etib, u ta'llimi - tarbiyaviy funktsiyalarni bajaradi. O'quvchilar o'qituvchi nutqi orqali bilim, fikr, ishonchga ega bo'ladilar. Muayyan his -tuyqularni tushunib, o'z faoliyatlarini shu nutqda bayon ettirganlari asosida tashkil etadilar. Nutqning fiziologik asoslari I.P.Pavlov tomonidan izoqlab berilganligi sababli ham biz sezgilarimiz, idrokimiz va tasavvurimizni atrofimizdagagi tashqi dunyoning birinchi signallari deb bilamiz; nutq va tafakkur esa, ikkinchi signal sistemasini tashkil etadi. So'z voqelikdagagi narsa va qodisalarni idrok qilish, ular to'qrisida tasavvurlar qosil qilishdan iborat bo'lgan bevosita signallarning signalidir.

"Insonda, - deb yozadi I.P.Pavlov, - talaffuz etiladigan, eshitiladigan va ko'rinadigan so'z sifatida ikkinchi darajali signallar paydo bo'ldi, taraqqiy etdi va takomillashdi. Bu yangi signallar sistemasi borib-borib insonlar tashqi va o'z ichki dunyosidan bevosita qabul qiladigan, butun taassurotlarni belgilaydigan bo'lib holdi..."

Bilamizki, o'zgalarga haratilgan nutq oqzaki va yozma bo'lishi mumkin. Nutqning bu ikkala ko'rinishu bir-biriga uzviy boqliq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Ba'zan oqzaki nutqni yaxshi o'zlashtira olgani odam o'z fikrini yozma nutqda yomon bayon etishi yoki aksincha yozma nutqni yaxshi egallagan odam fikrini oqzaki nutqda aniq bayon eta olmasligi ham mumkin. O'qituvchining nutqi o'quvchilarga ma'lumotlarni qanday tarzda o'rgatishi bilan xarakterlanadi, shuning uchun u boshqa nutqlar kabi tuzilavermaydi. Ammo, faqat pedagogga xos nutqgina

muayyan belgilarga ega bo'lishi mumkin. SHuning uchun ham har bir odam nutqining o'ziga xos xususiyatlari bo'ladi.

O'qituvchilarning o'quvchilarga o'quv materiallarini tushuntirishi, ular bilan suqbatlar olib borishiga harab quyidagi xususiyatlarni ko'rsatish mumkin:

Tajribaning ko'rsatishicha o'quv materiallarini idrok qilishda o'qituvchining nutqi asosiy rol o'yndaydi. Olimlarning fikricha o'quv materialining 1/2 foizi o'qituvchi nutqining to'qri talaffuz qilishi orqali idrok qilinadi va o'zlashtiriladi. O'quvchilar o'qituvchining fikrlarini, nutqini niqoyatda kuzatuvchanlik bilan kuzatadilar. Mabodo, o'qituvchi so'zlarni noto'qri talaffuz etsa, o'quvchilar unimr ustidan kulib, masxara qilib yuradilar. Ammo, past oqangda gapiradigan o'qituvchining darsi esa, o'quvchilar uchun hamma vaqt zerikarli bo'ladi. Niqoyatda baland gapirish, oddiy suqbat choqida qichqirib so'zlashish, o'quvchilarni charchatadi va bezdiradi. O'quvchilarning bunday o'qituvchisi ta'limidan ko'ngillari soviydi. SHuning uchun o'qituvchi savodli gapirishi, o'z nutqini chiroqli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon qilishi, fikr va his-tuyqularini so'zida aniq ifodalash malakalariga ega bo'lishi lozim.

CHiroqli, savodli, ta'sirchan gapiruvchi o'qituvchilarning fikrlari o'quvchi-talabalar ongiga tez etib boradi va o'quv materiallarini o'zlashtirib olishiga katta imkoniyat yaratadi, o'quvchi-talabalar bunday o'qituvchilar darslarini toqatsizlik bilan kutadilar. Darqaqiqat, suxandonlar qodir Maqsumov, Mirzoqid Raqimov, O'ktam Jobirov, N.hambarova, SH.qayumov, T.Istroilov, V.A.Kirilov, V.Levitanlarning xalq qalbidan o'rinni organliklarining boisi ham shunda. SHuning uchun, o'qituvchilar o'z nutqlari ustida tinmay ishlashlari, so'zlarining chiroqli, ma'noli, ta'sirchan bo'lishi ustida mashq qilishlari, ovoz diapozonlari, kuchi, tembri, harakatchanligi, diktsiyasini doimo tarbiyalab borishlari lozim.

Ovoz diapozoni deganda biz tovush qajmini tushunamiz. Uning chegarasi baland yoki past, gapirishi tovishning tez yoki sekinligi bilan belgilanadi. Diapozonning hisharishi tovushning past tonliligiga olib keladi. Past oqangda so'zlashish idrokni bo'shashtiradi va susaytiradi.

Tembri-tovushning go'zalligi, tiniqligi va chiroyliligidir. O'qituvchi tovush diapozonini, uning tembri bilan boqlab ishlatsa, gaplari chiroqli, aniq, mayin, jozibali chiqib, tinglovchilarni o'ziga tortadi, oqibatda o'quv materiallari o'quvchilar tomonidan yaxshi idrok qilinadi.

O'qituvchining ovoz diktsiyasi esa nutqida so'zlarini aniq, to'qri, eshtarli va tushunarli bayon qilishi bilan ifodalanadi. To'qri ovoz diktsiyasiga ega bo'lgan o'qituvchi so'zlarni aniq, to'qri va ifodali bayon qiladi. Ifodali gapirishda til, lab, kichik tilcha, pastki jaq ishtirot etadi. O'qituvchi ifodali gapirishi, so'zlarni talaffuz qilishi uchun yuqoridagi organlarni doimo mashq qildirishi lozim.

O'qituvchining nutqi muayyan mazmunga ega bo'lganligi sababli bolalarning his - tuyqularni uyqotibgina holmay, balki uni to'qri ifodalash, so'zlarni aniq, burro talaffuz qilishi bilan ham ta'sirchan bo'ladi. Lekin eng muqimi, bayon etiladigan ma'lumotga o'qituvchining o'zi yaxshi qizihishi va uning o'zida ham samimiy his-tuyqu qosil bo'lishi kerak. Tajribali bir maktab raqbari yosh o'qituvchilarga: "O'quvchilarga tarixiy voqealarni shunday qikoya qilinki, qattiq

ta'sirlanganingiz bilinib tursun. Birinchi sayoqat haqida shunday kayfiyat bilan gapiringki, bu sayoqatda o'zingiz ham ishtirok etgandek tuyulsin", deyishi bejiz emas edi.

Ayrim o'qituvchilarda esa nutq ancha ohista, ta'sirsiz, kam ifodali, qat'iy izchillikka rioya qilinmagan holda, dalilsiz va mantiqsiz bo'ladi. Bunday nutqda bayon qilingan o'quv ma'lumoti o'quvchilar tomonidan past va bo'sh o'zlashtiriladi, uning tarbiyaviy ta'siri ham sust bo'ladi.

O'quvchiga materiallarni aniq, to'qli, tushunarli, ifodali bayon qilishda ovoz ritmi ham muqim ahamiyat kashf etadi. Kuzatishlarimiz shundan dalolat bermoqdaki, ruslar bir daqiqada 120, inglizlar 120 dan 150 gacha, frantsuzlar 110 so'zni talaffuz qilarkanlar. O'rtacha, hammaga tushunarli bo'lishi va ma'lumotlar to'liq o'zlashtirilishi uchun o'qituvchi 5-6 sinflarda 60 so'zni, 8-9 sinflarda 75-80 so'zni talaffuz etsa talabga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi nutqini lo'nda, aniq, puxta, chiroyli bayon etsa, u tinglovchilarga shuncha tushunarli bo'ladi va ular xotirasida uzoq saqlanadi.

SHunday qilib, pedagogik texnikada nutq malakalari muqim ahamiyat kasb etar ekan, o'qituvchi doimo gapirish tempi, ritmi, diktsiyasi, ovoz kuchi, diapozoni, harakatchanligi ustida mashq qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

PEDAGOGNING MIMIK VA PANTOMIMIK IFODASI. O'qituvchining pedagogik texnikasi tizimida mimik va pantomimik ifodalari ham muqim o'rinn tutadi. Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi, o'qituvchining imo-ishorasida, ma'noli harashlarida, raqbatlaniruvchi yoki kinoyali tabassumida namoyon bo'ladi va ular o'qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta'sir ko'rsatishida, o'quvchi-talabalarga mashqulotlarni ta'sirchan, qiziharli, samarali va mazmunli o'tish uchun puxta zamin tayyorlab beradu.

MIMIKA - bu o'z sikrlarini, kayfiyati, holati, hissiyotini o'quvchi - talabalar bajarayotgan ishdañ roziliqi yoki norizoligini bildirish maqsadida uchun yuz, qosh, ko'z muskullarini harakatga keltira olish san'atidir. Ba'zan yuzning va nigoqning ifodasi o'quvchi-talabalarga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Mimik harakatlar, ifodalar ma'lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtirish uchun imkon yaratadi. O'quvchi - talabalar o'qituvchiga harab uning kayfiyatini, munosabatini "o'qib" oladilar. SHuning uchun uydagi ba'zi noxushliklar o'quv mashqulotlariga ta'sir ko'rsatadi.

Mimik ifodalar o'quvchi - talabalarning o'quv kayfiyatiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmasligi kerak. Yuz ifodasida, mimik belgilarida faqat dars mashqulotlariga xos ta'sirini ko'rsata bilishi talab etiladi. Bu o'quv - tarbiya topshiriqlarini echish o'quvchi-talabalar ta'limi va tarbiyasiga ijobiy yo'nalish beradi. oladigan ko'rinishlarni ifodalashi lozim.

Yuz ifodasi, esa o'z navbatida nutq va munosabat xarakteriga mos bo'lishi kerak. U ishonch, ma'qullash, ta'qiqlash, norozilik, quvonch, faxrlanish, qiziquvchanlik, befarqliq, ikkilanish kabi xususiyatlarda ifodalaniishi mumkin. Mimik ifodaning asosiy detali sifatida qayd qilinganidek qosh, ko'z, yuz ko'rinishi va muskullari ishtirok etadi. Ko'z, qosh, yuz o'quvchi - talabalar javobidan qonihib, xursand bo'lish, faxrlanish yoki e'tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo'lish va

boshqa belgilarni ifodalasa, ta'lim oluvchilar diqqatini bo'lmasdan, boshqalarga xalaqit bermasdan ta'lim - tarbiya ishlarni olib borish muvaffaqiyatlari kechadi. SHuni ham alohida e'tirof etish joizki, mimik ifodalar namoyish qilinayotgan paytda o'qituvchining nigoqi o'quvchi-talabalarga, yoki ayrim o'quvchilarga haratilgan bo'lishi zarur. Doskaga, eshikka, derazaga, ko'rgazma qurollarga yoki devorga nigoq tashlab mimik ifodalarni namoyish qilishdan qochish lozim.

P A N T O M I M I K A - bu gavda, qo'l, oyoq harakatidir. O'qituvchi darsda o'quv ma'lumotlarini bayon qilar ekan, gavda holati orqali ma'lumotlarning obrazini chizadi, o'quvchi-talabalar bundan zavqlanadilar, ichki his-tuyqulari, ularning tashqi hissiyotlari bilan qo'shilib butun borliq ma'lumotlar mazmunini o'zlashtirishga haratiladi. Gavdani rost tutib yura bilish, fikrlarini aniq va to'liq bayon qila turib qo'l, boshni turli harakatlarga keltirish o'qituvchining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini anglatadi. SHuni ham unutmaslik kerakki, o'qituvchi talabalar oldida o'zini tuta bilsa, harakatlarini tartibga keltira olsa, o'quv-tarbiya jarayoni samarali bo'ladi. Ma'ruzada oyoqlar 12-15 sm. oraliqda bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish bu o'qituvchining fanini mukammal bo'lishi, uni tushuntira olishiga ishoradir. O'qituvchining ishoralari ma'noli bo'lib, u ortiqcha harakatlardan xoli bo'immoq darkor. Masalan, keraksiz hollarda qo'llari bilan imo-ishoralar qilish, boshini uyoq-buyoqqa tashlash, oyoqlarini kerib o'tirish va q.k. Bunday holatlar o'quvchi-talabalarning qashini keltiradi va o'quv faniga, o'qituvchiga nisbatan qurmatsizlik his-tuyqularini uyqotadi.

O'qituvchi auditoriya (sinif)da yurgan paytida faqat oldin va orqaga harab yurishi tavsiya etiladi. CHunki, agar u yon tomonlarga, ya'ni, u yondan, bu yonga yursa talabalar fikri bo'linadi va ular tez charchab holadilar. Old tomonga yurayotganida, o'qituvchi eng muqim voqealarni bayon qilishi lozim, chunki bunda talabalar o'qituvchini butun diqqatlari bilan eshitayotgan bo'ladi. Yuzi talabalarga teskari holda yurayotganda uncha ahamiyatga molik bo'limgan fikrlarni aytish, dalillar keltirish maqsadga muvosiq bo'ladi. CHunki, bu vaqtida o'quvchi-talabalar bir oz erkin holatda o'zlarini his qilayotganbo'ladi.

O'z hissiyotini boshhara olish malakasi. O'qituvchining pedagogik texnikasi tizimida o'z qatti-harakati, hissiyotini idora qilishi va ruqiy (psixik) holatini boshhara olishi ta'lim-tarbiya jarayoni uchun mu?im ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi ta'sir ko'rsatish vaqtida (darsda, darsdan tashhari mashqulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o'z hissiyotini boshhara olishi, jiddiy bo'lishi, umidbaxshlik, qayrixoqlik kayfiyatda bo'la olishi ham pedagogik texnika tizimining muqim elementidir. Buyuk rus pedagogi A.S.Makarenko aytganidek: "Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, qazillashishni, quvnoq, yoki jaqlor bo'lismeni bilishi lozim, ^U o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbijalasin va o'qitsin". Bunday malakaga ega bo'lgan pedagog o'z-o'zini nazorat qila oladi, pedagogik faoliyati davomida soqlom asab tizimini o'zida tarbiyalay oladi, asabiyashishdan, hissiy va aqliy zo'rihislardan o'zini asraydi.

O'z xatti - harakati, hissiy holatini nazorat qilishda pedagog, avvalo, o'zida quyidagilarni shakllantirishi lozim:

- qayrixoqlik va optimizm ruqida bo'lish;

- o'z qulqini nazorat qilish, (muskul zo'rihishini, harakatini, nutq tempini, nafas olishini tartibga solish);
- faoliyatni dam oldirish, ya'ni lirik, musiqaviy, humoristik, jismoni daqiqalarni yaratish;
- o'z - o'ziga salbiy ta'sir ko'rsatishning oldini olish va q. k.

O'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakalari. O'qitish samaradorligini oshirish va ijobjiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi pedagogik texnikasi tizimidan o'rinni olgan yana bir malaka - bu o'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakasidir. Xususan, adabiyot, odobnomha, ma'niviyat asoslarini, tarix o'qituvchilarini uchun aktyorlik malakasi niqoyatda zarur. Ma'lum mavzular, obrazlar, tarixiy qaqramonlarni tavsiflayotganda aktyorlik, o'quv ma'lumotlarini so'rash, o'quvchitalabalar faoliyatini tashkil etishda esa, o'qituvchiga rejissyorlik malakalari zarur. Bu malakalardan o'qituvchiga yoshlar bilan muomala qilishda tarbiyalanuvchi - talabalarning aql - idrokkina emas, balki ularning his-tuyqulariga ta'sir ko'rsatish, ularga olamga nisbatan hissiy - qadriyatli munosabatda bo'lish tajribasini o'zlashtirishga yordamlashadi.

SHunday qilib, o'qituvchida yuqorida qayd etib o'tilgan pedagogik texnika ko'nikmalarini tarbiyalangan bo'lsa, u yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, va ularni shaxs sifatida kamol toptirish soqasida muvaffaqiyatga erishadi.

Ta'kidlanganidek shaxsiy-kasbiy malakalar o'qituvchining ijtimoiy - gumanitar, ixtisoslik hamda maxsus fanlar bo'yicha bilimlarini boyitadi pedagogik mahoratni egallashga intilishni kuchaytiradi, o'z kasbiga qizihish va burch, hamda ma'siliyatni his qilishni rivojlantiradi. Va bu malakalar yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, tashkil qilish, tarqibot qilish, mustaqil bilim olish ishlariiga yordam beradi.

Pedagogik ta'llimotning ta'kidlashicha, yuqorida qayd qilib va tasniflab o'tilgan pedagogik texnika malakalari yakka holda emas, yaxlit tarzda qo'llanilsa, kutilgan maqsadga erishiladi. Masalan, nutq texnikasi, his-tuyqu, mimik, pantomimik malakalar bilan boqliqlikda amalga oshirilsa bunda so'z, gap oqangi, harsh, imoshora bilan to'ldiriladi va kutilmagan pedagogik vaziyatda osoyishtalik bilan fikr yuritish, holatini erkin taqlil qilishga muvaffaq bo'linadi. Bu xususiyatlar pedagogning individual psixik, fiziologik fazilatlari asosida tarkib topadi. Individual pedagogik texnika o'qituvchining yoshi, jinsi, mijoz, fe'l - atvori, siqat - salomatligi va anatomik - fiziologik xususiyatiga boqliq holda rivojlanib boradi.

SHunday qilib, o'qituvchi-tarbiyachi o'zida shaxsiy-kasbiy malakalarni tarbiyalashi, ularning mazmunini mukammal o'zlashtirishi talab etiladi. Bu pedagogik texnikani egallashning muqim sharti bo'lib, u o'qituvchini pedagogik mahorat sari etaklaydi.

Pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning yana bir malakalar tizimi shakklangani, ularsiz o'quv-tarbiya jarayonini qurish, amalga oshirish o'qitish va, tarbiyalash samaradorligini oshirish mushkul. Bu malakalar pedagogik nazariya va amaliyotda kasb-kor malakalari nomini olgan. Tajribaning ko'rsatishiga kasb-korlik malakalari ta'lim oluvchilarining o'hish-o'rganish jarayonidagi faolligini oshirishga, mashqulotlarda o'quvchi-talabalar uchun jonli, ishchan muqitni yaratishra,

axborotlarni o'qituvchi tomonidan jonli, ta'sirchan bayon etish mikromuqitni yaratishda, informatsiyalarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishni aniq prognoz qilishga ko'maklashadi. Pedagogika fanlari doktori, professor N.V. Kuxarevning yozishicha bu malakalar konstruktiv-modellashtiruvchi (konstruktiv-lotincha "konstruktis" so'zidan olingen bo'lib-qurish, tuzish degan ma'noni bildiradi), malakalar bo'lib, ular gnostik, loyiqalovchi, konstruktiv malakalardan tarkib topgan.

I. Gnostik malakalar:

1. O'quv materialidan muqimini, asosiyalarini ajratish.
2. O'quv ma'lumotlarini tizimlashtirish.
3. O'quv qo'llanmasiga qo'shimcha manbalar (tushuntirish, javob berish jarayoni uchun) tanlash.

4. O'quv predmetiga doir ko'rsatma qurollarni mustaqil tayyorlash va bu iura o'quvchilarni keng jalg qilish (o'quv materialining mantiqiy tarkibini tushunsin: ko'rsatmali qurol tayyorlash yo'llarini egallasin va q.k.)

5. Bayon qilingan dalillarga munosabat bildirgan holda mantiqiy boqlangan matn tuzish; asoslash uchun qo'shimcha ma'lumotlar keltirish, taqqoslash yo'li bilan ma'lumotning mazmunini oshib berish; xulosa chiharish, dalil keltirish va voqeа qodisalarga shaxsiy munosabat bildirish.

II. Loyeriqalovchi malakalar:

6. Yangi ma'lumotlarni o'rganish bilan boqliq savollarni ifodalash va ularga javob izlash rejasini tuzish.
7. Bilib xarakteridagi masalani mustaqil ifodalash va uni isbotlash uslubini topish.

8. Izlanish xarakteridagi masalani qal qilish jarayonida oddiy tadqiqot ishlarini olib borish: kuzatish, farazni ilgari surish, umumlashtirishni amalga oshirish va q.k.

III. Konstruktiv malakalar:

9. Ko'rsatmali vositalarda savollarni mustaqil ifodalash va o'quvchilarni bu savollarga javoblarni asoslashga undash.

10. O'rganigan ma'lumotning amaliy tarkibiga doir malakalarni mustaqil ifodalash va ularni qal qilish.

Bu kasb-korlik malakalar o'qituvchining o'quv va maxsus fanlar bo'yicha bilimlari, pedagogik mahoratni egallahsha intilishi, o'z kasbiga qizihishi, burch va ma'suliyatni his qilishi asosida egallanadi. Ular yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, tashkil qilish, tarqibot qilish, mustaqil bilim olish ishlariga amaliy yordam beradi.

O'qituvchining kasb-kor malakalari shaxsiy-kasbiy malakalarini inobatga olgan holda, o'zaro boqliqlik va yaxlitlikda qo'llaniladi. Shunda o'qituvchi pedagogik texnikasining shakllanishi va takomillashuvi uchun sharoit yaratiladi. Bu malakalar hamkorlikda va hamoqanglikda ta'lim-tarbiya ishlarini yaxshilash, o'quvchi - talabalarning bilimdonligi, kasbiy tayyorgarligini yuksaltirish, hamda barkamol inson shaxsini to'laqonli qilib tarbiyalash uchun imkon tuqdiradi.

SHu o'rinda alohida qayd etib o'tish lozimki, o'qituvchi pedagogik malakalarni egallab, uning ustasi bo'lishi uchun pedagogik texnikani egallah yo'llarini bilishi ham kerak. Endi esa, pedagogik texnikani egallah yo'llarini ko'rib chihamiz.

Pedagogik texnikani egallash yo'llari. Pedagogik texnikani egallash uchun avvalo, o'qituvchi o'z fani, o'qitadigan predmetini, pedagogika (tarbiyashunoslik), psixologiya (ruqshunoslik), metodika fanlarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, muntazam ravishda ilqor tajribalarni o'rganib borishi, kasbiy-pedagogik jihatdan o'z-o'zini tarbiyalashi zarur bo'ladi. CHunki, pedagogik texnika individual shaxsiy xususiyatga ega. har bir o'qituvchi, har bir pedagog o'zining kasbiy-pedagogik faoliyat yo'naliши va kasbiy laboratoriyasiga egadir. Bu yo'naliш и va laboratoriya o'qituvchiga mustaqil fikr yuritish, mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini mustaqil taqil qilib, o'z-o'ziga baqo berishga undaydi. Moqir o'qituvchiga xos bo'lgan bu malakalar o'qituvchi -tarbiyachini kasbiy ideallik sari etaklaydi. Pedagogik texnikani egallashning birinchi yo'li shudir.

Pedagogik texnikani egallashning ikkinchi yo'li o'qituvchining tashkiliy - metodik malakalarni egallashi bilan boqliq. Bu malakalar zarur fanlar bo'yicha ma'ruzalar tinglash, axborot - kommunikativ texnologiyalar, jaqon hamjihatligidagi ma'lumotlardan xabardorlikni va maxsus adabiyotlarni o'hishni taqozo qiladi. Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalarini o'zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko'nikma qosil qilgan taqdirda maqsadga muvofiq bo'ladi. Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo'lib ishlash, o'hish, faoliyat ko'rsatiш asosida qurilgani ma'qul. CHunki, guruh yoki jamoa bo'lib o'hish, ishlash har bir pedagogga o'zini boshqalar ko'zi bilan ko'rishimi, faoliyatidagi nuqsonlarni sezalishni, muomala va qulq-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkonini beradi. Bu esa o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos bo'ladi va pedagogik qoyalarning yangi usullarini tekshirib ko'rish, nazariy masalalarni qal qilish uchun tajriba maydoni bo'lib xizmat kiladi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarini egallasha guruh, jamoa faoliyati, mustaqil ishslash mashqulotlari pedagogik texnika asoslarini egallash uchun imkon beradi.

Pedagogik texnikani egallashning uchinchi yo'li - bu har bir pedagogning individual-shaxsiy dasturini ishlab chihish bilan boqliq. Bunday dasturni tuzishdan oldin pedagogik texnika malakalari shakllanganligining boshlanqich darajasini aniqlab olish zarur. Ya'ni pedagogning dastlabki o'quv-tarbiya ishlaridagi natija, o'qituvchining nutq madaniyatining to'qri yoki noto'qri tashkil etilganligi, mimik va pantomimik aniqliklar va q. k. Bunda dastlabki tajribanining natijasi yaxshi bo'lsa, kelajakda pedagogik texnikani egallash ancha oson kechadi. CHunki, individual dastur ko'nikma va malakalar faoliyat davomida rivojlantiriladi, pedagogik texnika malakalarining etishmaydigan mexanizmlari to'ldiriladi. SHuning uchun bu dastur ma'lum mashqlar yoki mashqlar majmuidan iborat bo'ladi.

SHuni nazardan chiharmaslik lozimki, pedagogik jarayonda pedagogning umumiy madaniyati, ma'naviy va estetik dunyoharashi ham muqim o'rinn tutadi. Agar o'qituvchining nutqi qashshoq, so'zlarni talafuz qilish qobiliyati past, estetik jihatdan omi, jaqlor bo'lar bo'lmasga hissiyotiga erk beradigan bo'lsa tarbiyalanuvchilarning c'tiqodiga, aql- idrokiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, o'qituvchi o'zidagi ana shu nuqsonlarni qayta tarbiyalashga to'qri keladi. Bu pedagogik texnikani egallashning to'rtinchi yo'lidir.

SHunday qilib, pedagogik texnika, uning shaxsiy-kasbiy, kasb-kor

malakalari, uni egallash yo'llaridan xabarsizlik yoki ularga e'tiborsizlik, shuningdek pedagogik faoliyat jaryonida ularning mavqeiga etarli baqo bermaslik shuningdek, pedagogik texnika malakalarini tanqidiy, har bir pedagogning individual xususiyatlarini inobatga olmay ish yuritish pedagogik mahoratni egallahsga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'quv-tarbiya ishidagi nuqsonlarning ko'payishiga olib keladi.

Pedagogik texnikani egallahning asosiy yo'llari mutaxassis raqbarligidagi mashqulotlar (pedagogik texnikani o'rganish) va mustaqil ishslash (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash)dan iborat. Pedagogik texnika malakalarining individual-shaxsiy ko'rinishda ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallahda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni bo'lajak o'qituvchi talabaning o'zida moqir pedagog shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga haratilgan faoliyat etakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin. Kasbiy ideal sari intilayotgan har bir o'qituvchi - tarbiyachiga bu harakatda ham pedagogik texnikani egallah muqim omil bo'lib holaveradi.

Tashkiliy-metodik jihatdan tashkil etiladigan pedagogik texnikani egallah mashqulotlari individual, guruh yoki ketma-ketlikda o'tkazilishi ham mumkin. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotni (xususan, muayyan qo'llanmani) mustaqil o'hish orqali egallanadi. Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (turli artikulyatsiya, fonetik nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) ketma-ket ko'rsatilishi darkor. Tegishli ko'nikmalarni shakllantirish, individual ishslash-dastlab o'qituvchining nazorati va raqbarligida, keyin esa mustaqil ishslash orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishda guruhiy ish olib borish alohida ahamiyatga ega. Pedagogik texnikani egalashga doir mashqulotlarining ushbu shaklini batafsilroq ochib berish maqsadga muvofiqdir. Chunki u hozirga qadar o'qituvchilar uchun mo'ljallangan o'quv va metodik adabiyotlarda lozim darajada ko'rsatib berilmagan. Xuddi shunday faoliyat jarayonida pedagog oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rish, qulq-atvor va muomalaning yangi shakllarini izlab topish va sinab ko'rish, o'zining o'ziga kasbdoshlar bilan birga amalga oshiradigan faoliyat xususiyatlarini anglash va pedagogik ishning individual uslubini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Guruhiy faoliyatda shaxsning o'z-o'zini bilishi va o'z-o'zini tarbiyalash laboratoriyasi, pedagogik vazifalarni qal qilishning yangi usullari tekshirib ko'rildigani, nazariy masalalar muqokama qilinadigan tajriba maydoni uchun shart-sharoitlar yaratiladi.

Psixologlar pedagogik texnikani guruh bo'lib o'rgatish, raqbarlarning tajriba ishida bunday guruhlarning eng qulay miqdori 10-14 kishidan iborat bo'lishi kerak deb ta'kidlaydilar. qatnashchilarining xuddi shunday mikdori ularning har biriga boshqa kishilar bilan birga ishslashning individual psixologik muammolarini to'liq ravishda aniqlab, qal etish, refleksiya va empatiya darajasini jiddiy oshirish, pedagogik faqm-farosatni rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarini kengaytirish imkonini beradi.

SHu narsa muqimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak pedagoglar kasbiy jihatdan birga ishlash malakalarini egallahsga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha mukammal ish olib borishga psixologik

jihatdan tayyor bo`lishlari kerak.

Barcha hollarda, chunonchi ham individual, ham guruhiy mashqulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning individual dasturi tuzib chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnika malakalari shakllanishining boshlanqich darajasini aniqlab olish darkor. Biroq, tajribaning ko`satishicha, odatda, mazkur bosqichda faqat malakalar haqidagina emas, balki avtomatlashtirilgan (ta`limni boshlash vaqtiga kelib) ko`nikmalar haqida ham fikr yuritish kerak. Bular, masalan, nafas olish va ovozning tabiiy yo`lga qo`yilishi, to`qri talaffuz, savodli, ifodali nutq, mimik va pantomimik aniqlik va boshqalardan iborat bo`lishi mumkin. Bunday ko`nikmalarning mavjudligi pedagogik texnika malakalarini shakllantirishni ancha osonlashtiradi. SHunga haramasdan barcha hollarda ana shu ko`nikmalarni tegishli malakalar tarkibiga kiritish yuzasidan muayyan ish olib borilsa maqsadga muvoffiq bo`ladi. Bunda pedagogik texnika malakalarini shakllantirishniig boshlanqich darajasiga harab uni egallashning individual dasturi etishmaydigan malakalarni shakllantirishiga haratilgan ayrim mashqlarni yoki ularning to`liq majmuini ishlab chihish mumkin bo`ladi.

Pedagogik texnika shakllantirish va takomillashtirish to`qrисida ayтиб о`tilган fikrlarga e`tibor qilmaslik, shuningdek pedagogik faoliyatda ularning mazmuniga etarli baqo bermaslik pedagogik texnikani egallashni qiyinlashtiradi va buning oqibatida individual pedagogik texnikani tanqidiy taqlil qilish uni takomillashtirish yuzasidan aniq maqsadga haratilgan ishning yo`qligidan dalolat beradi.

Oliy o`quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash bo`lajak o`qituvchiga o`zining kasb yo`nalishining boshlanishidayoq ko`pgina xatolardan holi bo`lishda, o`quvchi talabalarga ta`lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishda yordam beradi.

Tayanchi iboralar: kasb egasi, mahoratni takomillashtirish, jamiyat taraqqiyoti, yuksak pedagogik mahorat, shaxsiy pedagogik tajriba, shaxsiy pedagogik faoliyat, pedagogik muammo, "Ilqor pedagog", "Pedagog - novator", pedagogik muloqot, pedagogik takt, qalblar kamolotining me'mori, pedagogik mahoratni takomillashtirish, pedagogik - psixologik ma'lumot, pedagogik mahorat xususiyati, pedagogik texnika, mimika, pantomimika, imo - ishora, ma'noli harsh, raqbatlantiruvchi tabassum, pedagogik ta'sir, samarali muomala, holatni boshharish, jiddiylik darajasi, qayrixoqlik kayfiyatini saqlash, aktyorlik mahorati, psixologik - pedagogik texnika.

Muammoli savollar:

1. Pedagogik mahorat nimaq
2. Pedagogik mahoratni oshirishida bilim va ma'lumotlarning mazmuni nimalardan iboratq
3. Fanning maqsad va vazifalari nimadan iboratq
4. Pedagogik mahoratning tarkibiy hismlari nimalardan iboratq
5. Pedagogik texnika qanday malakalarni o`z ichiga oladiq
6. Pedagogik texnika talaba faoliyatida qanday rol o`ynaydiq
7. Pedagogik mahorat va pedagogik faoliyatning mazmuni nimalardan iboratq.
8. Pedagogik mahoratni takomillashtirish tamoyillariga izoq bering.

9. Ijtimoiy pedagogik mahorat deganda nimani tushunasizq
  10. Pedagogik mahoratning o`ziga xos xususiyatlari nimadan iboratq
  11. Agar tarbiya-san`at bo`lsa, uni o`rganish va o`rgatish mumkinmiq
  12. Pedagogik mahorat - tajribamiq Malakamiq Yoki boshqa narsamiq
  13. Pedagogik texnika bilan pedagogik mahorat qanday nisbatda bo`ladiq
  14. Moqir o`qituvchilarning tarbiyaviy ish tajribasi nimalarda yordam berishi mumkinq
15. Har qanday holda ham yaroqli bo`lgan hammabop tarbiyaviy vositalar borniq Agar yo`q bo`lsa, nima uchunq
16. O`qituvchi nima sababdan tadqiqot ishi bilan shuqullanishi kerakq
  17. Pedagogik texnikani egallashda aynan guruhda ish olib borishning roli nima uchun kattaq
- Mustaqil ish uchun topshiriqlar**
1. "Pedagogik mahorat" fanini boshqa turdag`i fanlar bilan taxlil qilib, uning mazmuni va mohiyatini dalillar orqali ochib bering.
  2. "Pedagogik mahorat" fanini o`qitish - davr talabi deganda nimani tushunasizq Misollar bilan izoqlab bering.
  3. Guruhlarga bo`linib, o`qituvchining kasbiy sifatlariga birma-bir tavsif bering.
  4. "Pedagogik mahorat"ning tarkibiy hismlarini ochib bering.
  5. O`qituvchi pedagogik texnikasining har bir hismlariga izoq bering.
  6. O`zingiz xoxlagan pedagogik vaziyatni tanlab, mimika va pantomimika orqali tushuntiring.

TESTLAR

1. "Pedagogik mahorat" fanining predmeti izoqlangan javobni belgilang.
  - A) ta'lim, tarbiya, ma'lumot tushunchalari.
  - B) kayfiyatni boshharishda kasb mahorati.
  - C) pedagogik mahoratning mohiyat - mazmuni, tarkibiy hismlari, uni shakllantirish va takomillashtirish yo'llarini o'rganadi.
  - D) pedagogik - psixologik fanlar tizimi.
2. "Pedagogik mahorat" fanining tarkibiy hismlari aniq izoqlangan javobni belgilang.
  - A) pedagogik madaniyat, pedagogik odob, pedagogik tafakkur.
  - B) talabalar xulq - atvori, madaniyati, qobiliyati.
  - C) O'qituvchining kasbiy va shaxsiy xususiyatlari.
  - D) pedagogik texnika, pedagogik qobiliyat, pedagogik muloqot, pedagogik nazokat, pedagogik ijod, pedagogik hamkorlik.
3. Pedagogik mahoratning ta'rifi to'liq keltirilgan javobni aniqlang.
  - A) o'qituvchining bilimdonlik darajasi.
  - B) o'qituvchining ruqiy - pedagogik holatini ko'rsatuvchi xususiyat.
  - C) o'qituvchining kasbiy fazilatini belgilovchi xususiyat.
  - D) o'qituvchi - tarbiyachining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini belgilovchi shunday xususiyatki, u o'z fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik, psixologik, metodik tayyorgarligida, talaba - yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va ma'lumotli qilishning optimal yo'llarini izlab topishida namoyon bo'ladu.
4. "Pedagogik mahorat" fanining maqsadi nimadan iborat q
  - A) bo'lajak o'qituvchi - tarbiyachilarga kasbiy ijod, pedagogik odob, pedagogik qobiliyat va pedagogik nazokat ko'nikmalarini shakllantirish.
  - B) pedagogik mahorat sirlari bilan tanishtirish.
  - C) pedagogik monitoring haqida ma'lumot berish.
  - D) pedagogik muomala to'qrisida tushuncha berish.
5. "Pedagogik texnika" ta'rifi to'qri keltirilgan javobni aniqlang.
  - A) o'qituvchining o'quv - texnik vositalarni oqilona qo'llashi.
  - B) o'qituvchining shunday malakalari, yiqindisidirki, u pedagogga tarbiyalanuvchi - talabalar ko'rib, eshitib, turgan narsalar orqali ularga o'z fikrini, qalbini berish imkonini beradi.
  - C) o'z hissiyotini boshharish imkonini beruvchi holatdir.
  - D) o'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakalari yiqindisi.
6. "Pedagogik texnika" malakalariga quyidagilardan qaysi biri kiradi q
  - A) nutq tekniyasi, mimik, pantomimik ifodalar, o'z hissiyotini boshharish, aktyorlik va rejissyorlik malakalari.
  - B) tashkiliy - metodik malakalar.
  - C) guruhiy ish olib borish.
  - D) o'qituvchining mustaqil ishlashi.
7. Aniq imo - ishora, ma'noli harash, raqbatlantiruvchi yoki isteqzoli tabassum pedagogik texnikanining ... malakasiga kiradi.
  - A) nutq tekniyasi.

B) mimika va pantomimika.

C) o`z hissiyotini boshharish.

D) aktyorlik va rejissyorlik.

8. "Pedagogik texnika"ni egallash yo'llari ... dan iborat.

A) pedagogik odob, pedagogik-psixologik tayyorgarlik.

B) individual - shaxsiy, tashkiliy - metodik, ilmiy - pedagogik, o`z - o`zini bilish va o`z - o`zini tarbiyalash.

C) guruhiy ishlarni yo`lga qo'yish.

D) jamoaviy ish olib borish.

9. qulay ijodiy jiddiylik, umidbaxshlik, qayrixoqlik, kayfiyatni saqlash, o`zini dam oldirish pedagogik texnikaning ... malakasiga kiradi.

A) tashkiliy - metodik.

B) ruqiy - pedagogik.

C) o`z hissiyotini boshharish.

D) mimika va pantomimika.

10. Yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash, xalq, davlat oldida javobgarlikni his etishga, ta'lim - tarbiya berishga tayyorlanish inson mehnatining ... faoliyatidir.

A) ijodiy.

B) shaxsiy - ijtimoiy.

C) ma`naviy - madaniy.

D) pedagogik.

11. "Pedagogik qobiliyat" nimaq

A) malaka va uddaburonlik.

B) shaxsning anatomik - fiziologik xususiyati.

C) faoliyat jarayonida shakllanib, rivojlanadigan, zeqn, layoqat, iste'dod qosilasi.

D) mashq, o'hish, o'rganish natijasida maydonga keladigan ruqiy - pedagogik holat.

12. K. S. Stanislavskiy ta'biriga ko'ra ijodiy kayfiyatni, ayniqsa ijodiy faoliyatni safarbar qilish qanday usul deb ataladiq

A) ijodiy kayfiyatni boshharish usuli.

B) muomalaning demokratik usuli.

C) jismoniy harakatlar usuli.

D) o`zaro munosabatlar usuli.

13. "Pedagogik mahorat" nimani o'rganadi q

A) Pedagogik taraqqiyotda sotsiologiyani.

B) Pedagogik mahoratda psixologiyani.

C) Ta'lim, tarbiya, ma'lumotni.

D) Pedagogik mahoratning mohiyat - mazmunini, uning tarkibiy hismlarini, pedagogik mahoratni shakllantirish va takomillashtirishni.

14. "Pedagogik mahorat"ning kategoriyalari qaysi javobda to'qri ko'rsatilganq

A) pedagogik texnika, pedagogik qobiliyat, pedagogik muomala, pedagogik nazokat, pedagogik hamkorlik, pedagogik ijod.

B) nutq texnikasi, ijodiy tafakkur, ovoz tembri.

C) tarbiya, o'qitish, ta'lim, ma'lumot.

D) irlisyat, ijtimoiy muqit, ta`lim - tarbiya.

15. Bosh, gavda, qo'l, oyoq harakatlari nimani anglatadiq

A) mimikani.

B) nutq texnikasini.

C) pantomimikani.

D) o`qituvchining aktyorlik malakasini.

16. Xayriqoqlik, optimizm, faoliyatni dam oldirish, xulqini nazorat qilish, o`z - o`ziga salbiy ta`sir ko`rsatishdan saqlanish, musiqaviy, jismoniy vaziyatlar yaratish nimani anglatadiq

A) jismoniy harakatlar usulini.

B) o`z hissiyotini nazorat qilishni.

C) his - tuyqularini tarkib toptirishni.

D) talabalarga hissiy ta`sir ko`rsatishni.

17. qosh, ko`z, yuz muskullarining harakati nimani anglatadiq

A) mimik ifodaning asosiy detalini.

B) pantomimik ifodani.

C) o`qituvchining pedagogik texnikasini.

D) nutq ifodasini.

18. Tashkiliy - metodik malakalarga ega bo`lish nimani anglatadiq

A) pedagogik mahoratni.

B) nutq madaniyatini.

C) pedagogik texnikani egallash yo`lini.

D) aktyorlik mahoratini.

19. Pedagogga tarbiyalanuvchilar ko`rib va eshitib turgan narsalar orqali talaba - talabalarga o`z fikri va qalbini etkazish nimani anglatadiq

A) pedagogik muomalani.

B) pedagogik texnikani.

C) pedagogik hamkorlikni.

D) nutq texnikasini.

20. Pantomimika nimaq

A) o`qituvchining chiroqli nutqi.

B) o`qituvchining nazokati.

C) gavda, qo'l, va oyoq harakatidir.

D) pedagogik mahoratning tarkibiy hismi.

21. Mimika nimaq

A) o`qituvchining kasbiy malakasti.

B) pedagogik ijod.

C) pedagogik texnikaning malakalaridan biri.

D) o`z fikrlari, kaysiyat, holati, hissiyoti, yuz muskullarining harakati bilan bayon qilish san`ati.

22. Atrofdagi olamga nisbatan insonning o`ziga xos aktiv munosabati, borliqqa ta`sir ko`rsatish va unu o`zgartirishga intilishi odamning qanday xususiyatiq

A) mehnat.

B) faoliyat.

C) mahorat.

D) motiv.

23. O'qituvchi kasbiy va shaxsiy sifatlarining umumlashmasi bo'lib, uning bilimlar, ko'nikma va malakalar yiqindisi nima deb ataladiq

A) pedagogik qobiliyat.

B) pedagogik muomalala.

C) pedagogik texnika.

D) pedagogik hamkorlik.

24. har bir pedagogning individual shaxsiy dasturini ishlab chihishi nimani anglatadiq

A) pedagogik muomalani.

B) pedagogik ijodni.

C) pedagogik muloqotni.

D) pedagogik texnikani egallash yo'lini.

II. BOB. O'QITUVCHI VA TALABA MUOMALASIDA PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNI

2.1. Pedagogik hamkorlik mahorati. O'qituvchi va talabaning muomala madaniyati.

**Namuna ko'rsatgan holdagina inson
eng yuksak natijaga erishadi.**

S.Tsveyg

Pedagoglaming talabalar bilan bevosita muomalasini ularga pedagogik ta'sir ko'rsatishni o'ziga xos vositasi deb harsh mumkin.

Muomala - axborot jarayonidir. Axborot ikki yo'nalishda: boshharish sub'ektidan (pedagogdan) boshharish ob'ektiga (talabalarga) boradi va aksinchalashishga imkon beradi. Pedagog bevosita shaxslararo muomaladan, o'z tarbiyalanuvchilariga ham maqsadga haratilgan axborotni, ham uning talabalarga murojaat tarzida singib, kirib boradigan axborotni ma'lum qiladi.

Pedagog muomala vositasi orqali qanday axborot olishini harab chihar ekanmiz, talabaning shaxsi haqidagi axborotning muqimligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. Bevosita muomala shaxsnii qoyat xilma-xil sharoitlarda va ko'rinishlarda o'rganishga imkon beradi. U shaxsning qulq-atvorida namoyon bo'ladigan yorqin va eng ta'sirchan tashqi belgilarnigina qayd etish imkonini beradi. Pedagog talabalar bilan muomala qilar ekan, juda mayda detallarni ham anglab olishga qodir bo'ladi, bu detallar sirdan haraganda unchalik ahamiyatli bo'lmay, shaxsda sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muqim bo'lgan zarur ichki jarayonlarning ko'rinishi alomatlari bo'lishi ham mumkin. Bu hol shaxsnii chuqur tushunish imkonini berib, tashqi qatlam ostida boshqa usullar bilan aniqlab bo'lmaydigan narsalarni topish imkonini beradi.

Talabalar bilan bevosita muomala pedagogga jamoadagi, yoki ayrim talabalardagi biron-bir voqeani rivojlanish jarayonini o'rganish zarur bo'lganda, ro'y berayotgan qodisalar va jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini payqab olishda, ularning tuzilishi, paydo bo'lishi va rivojlanishini kuzatish, bundan tashhari, bu qodisalar va jarayonlarning yanada takomillashishi to'qrilagini ma'lum darajada oldindan aytib berish kerak bo'lganda ham zarurdir. Biroq, muomala usullarida "axborot shovqini" ancha ko'p bo'lib, u ko'p, yoki oz darajada axborot tashuvchi bo'lishi mumkin. Bu hol birinchi navbatda pedagog bilan talabalar o'rtasida haror topgan munosabatlarga boqliq bo'ladi. Lekin pedagogning shaxsi ham katta rol o'yaydi.

Ayni bir xil qodisaning turli kishilar tomonidan zuqur qilinishidagi farq uning shaxs o'tmishidagu tajribasiga boqliqligi bilan izoqlanadi, bu tajribaning uch jihatiga bor: umumiy - hayotiy tajriba, pedagogik faoliyat tajribasi va real jamoa, muayyan talabalar bilan muomalada bo'lish tajribasi. Pedagogning boshqa kishilar bilan muomalada bo'lish tajribasi, bu tajribaning boyligi va muntazamlilik darajasi, pedagogning o'zi shaxs sisifatida qay darajada shakllanganligi, uning vogelikni qay darajada idrok etishga va olingen axborotga baqo berishga qodirligini aniqlab beradi.

Ikkinchchi tomonidan, pedagogik faoliyat kishini o'zi duch keladigan qodisalarini taqlil etish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi. Bu esa uning o'z sheriklari

aqvolini faqmlab, bilib olish va ular haqida qukm yuritish qobiliyatini oshiradi.

Niqoyat, pedagogning talabalar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u talabalarning qatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va qaqiqiy sababni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida u o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va talabalarning qulq-atvorini o'rganish usullaridan foydalanadi. Bu narsa pedagogik faoliyatida, ayniqsa, sezilib turadi. Bu qonuniy bir holdir, chunki "biz kundalik hayotda odamlar bilan muomalada bo'lar ekanmiz, ularning qulq-atvorini bilib olamiz, chunki biz uni go'yo o'qiganday bo'lamiz, ya'ni xulq-atvorning tashqi ko'rinishlari ahamiyatini tushunib olamiz va shu tariqa kontekstda qosil bo'lган, o'zining ichki psixologik rejasiga ega bo'lган tekstning ma'nosini ochib beramiz. Bu "o'hish" yo'l-yo'lakay bo'ladi, chunki atrofdagilar bilan muomala jarayonida bizda ularning xulqiga doir ma'lum darajada avtomatik tarzda mavjud bo'lган psixologik tagma'no qosil bo'ladi.

O'qituvchining talabalar bilan muomalasi tarbiyani boshharish vositasi sifatida haralib, birlashtiruvchi, o'mini to'ldiruvchi vazifasini ham bajaradi. SHu munosabat bilan tarbiya diskret (uzlukli) jarayon ekanligini nazarda tutish kerak. Talabalar kiradigan turli jamoalar, unga nisbatan tarbiyaviy vazifani bajaruvchi katta yoshdagi kishilar, unga ta'sir qiluvchi tevarak atrofdagi voqelikning ko'pdan-ko'n omillari bit-biri bilan etarli darajada aniq va puxta ishlab chiqilgan aloqa tizimiga ega emas. har bir talabaga har xil ta'sirlar oqimi etib boradi, ular bir-birlari bilan unchalik mos kelmasligi va ma'lum darajada biri ikkinchisiga zid kelishi mumkin. Bunday sharoitlarda pedagogning talabalar bilan muomalasi tarbiyani boshharish vositasi sifatida shu narsada namoyon bo'ladi, u ma'lum darajada bu ta'sirni birlashtiradi, ularning zanjiridagi etishmovchi xalqlarning o'mini to'ldiradi, bu ta'sirning ziddiyatlari tarkibiy hismlariga tuzatish kiritadi. SHubqasiz, muomala cheklangan tarzda bo'ladi. Lekin pedagogning o'z tarbiyalanuvchilariga ko'rsatiladigan turli-tuman ta'sirlarning xususiyatidan xabardorligi, uning ana shu ta'sirni birlashtirish, o'mini to'ldirish va unga tuzatish kiritishga intilishi, uning shaxsiy sifatlari, talabalarga munosabati va pedagogik mahoratiga harab, boshharish vositasi bo'lган muomalaning samaradorligi ko'p yoki oz darajada bo'lishi mumkin.

Boshharish vositasi bo'lган muomala vazifasini amalga oshirish jamoadagi faoliyat muomala, munosabatlar tizimi doirasida sodir bo'ladi. Bunga sabab shuki, muomala pedagoglarning talabalar faoliyatini tashkil etishi jarayonida ham va ular bilan bevosita muomala qilishda ham amalga oshiriladi. Boshharish vositasi bo'lган muomala faoliyatdan oldin bo'ladi, pedagoglar bu faoliyatga talabalarni jalb qiladilar. Bunday holda muomala orqali talabalarning faoliyatini tashkil etish yuzasidan muayyan yo'l-yo'ríg beriladi va uni amalga oshirish jarayonida munosabat normalari kiritiladi. Boshharish vositasi bo'lган muomala talabalarning faoliyatiga hamroqlik qiladi. U orqali pedagog faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish usullariga tuzatishlar kiritadi, ayrim talabalarning, umuman jamoaning kuch-qayratini, faoliyat ishtiropchilari o'rtasida vujudga keladigan munosabatlarini muvosiqqlashtiradi. Niqoyat, boshharish vositasi bo'lган muomala faoliyatdan keyin boradi. Bu faoliyatga yakun yasash, uni amalga oshirish, unda ayrim talabalarning ishtirop etishi, faoliyat jarayonidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalarni taqlil qilish,

qo'shimcha normalamli ishlab chihish tarzida sodir bo'ladi.

SHuni ta'kidlash kerakki, muomalaning yuqorida ko'rsatib o'tilgan barcha vazifalarini qulay tarzda amalga oshirish, uni pedagogik muomala, ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladigan muomalaning yuqori darajasi deb ta'riflash imkonini beradi. hozirgi zamon o'qituvchisi xuddi shunday darajaga erishmoqi lozim. Ral'f Uoid Əmereon.

O'qituvchining talabalar bilan bo'lgan muomalasining muvaffaqiyatlari bo'lishi, ko'p jihatdan unda pedagogik qobiliyatning mavjudligiga va pedagogik nazokat (odobi)ni egallaganiga boqliq bo'ladi.

Psixologiyada pedagogik qobiliyatlar deganda insonning muayyan psixologik xususiyatlarini tushunish qabul qilingan. Bu xususiyatlar uning o'qituvchi vazifasida talabalarni o'qitish va talabalarga ta'lim berishda yuksak natijalarni qo'lga kiritishining sharti hisoblanadi.

Ma'lumki, shaxsning u yoki bu qobiliyatlarini qosil qiluvchi xislatlar va xususiyatlar orasida bir xillari etakchi rol o'ynasa, boshqalari yordamchi rol o'yaydi. Pedagogik faoliyatda shaxsning o'zaro fikr al mashuvi bilan boqliq xususiyatlari etakchi rol o'ynaydi. Birinchi navbatda pertseptiv, ya'ni idrok qilish soqasiga taaluqli bo'lgan xususiyatlar (ulardan eng muqimroqi kuzatuvchanliklari) etakchi rol uynaydi, o'qituvchiga talabaning psixologiyasini, uning psixik holatini o'xshash tarzda idrok etish, muayyan holda umuman guruh, jamoaning aqvoliga va xususan mazkur pedagogik vaziyatdagi aqvoliga to'qri baqo berish imkonini beradi. O'qituvchi shaxsining o'zaro fikr al mashuvi bilan boqliq xususiyatlari tarkibiy hism sifatida empatiyaga, ya'ni talabalarning psixik holatini tushunishga va ularga achinishga tayyorgarlikni hisoblash mumkin. Buning zarur sharti talabalarga bo'lgan muqabbatdir. Niqoyat, o'qituvchi shaxsining o'zaro fikr al mashuvi bilan boqliq xususiyatlarining uchinchi tarkibiy hismi deb ijtimoiy o'zaro harakatga bo'igan yuksak rivojlangan ehtiyojni hisoblash mumkin. U bilimlarni boshqalarga berishda, talabalar bilan muomala qilishga intilishda, talabalar jamoasini tashkil etish istagiida namoyon bo'ladi. Tashkil etish qobiliyati ham pedagogik qobiliyatning tarkibiy hismidir. U barcha talabalarning har xil faoliyat turlariga jalb qillinishida, jamoaning har bir talabaga ta'sir ko'rsatish qoroliga aylanishida, har bir talabaga faol vaziyatni ta'minlab berishida namoyon bo'ladi. O'qituvchida ijtimoiy o'zaro harakatga bo'lgan ehtiyojni muvaffaqiyatlari amalga oshirishning sharti bo'lib, unda mavjud bo'lgan pedagogik nazokat maydonga chiqadi.

Endi pedagogik qibiliyatlar strukturasiga kiradigan yordamchi xislatlar va xususiyatlardan ayrimlarini harab chihamiz. Bu avvalo, aql-idrokning muayyan xislatlari: hozirjavoblik, tanqid ko'zi bilan harsh, sobitqadamlik va boshqa bir qator xislatlardir. O'qituvchining nutqi, notiqlik qobiliyatining mavjudligi, so'z boyligi va qokazolar ham muqim rol o'ynaydi. Tabiatida bir qadar artistlik qobiliyatiga ega bo'lish (xayol, fantaziya ishlata bilish) ham talabalar bilan muomalada muvaffaqiyatga erishishda muayyan rol o'ynaydi.

Pedagogik qibiliyatlar faqat pedagogik faoliyat samarali bo'lishining shartigina emas, balki ko'p jihatdan o'qituvchining muvaffaqiyatlari ishlashining natijasi hamdir. SHu munosabat bilan o'qituvchining o'zida pedagogik qobiliyatlarning aniq

maqsadni ko'zlab tarkib topishi va rivojlanishi katta rol o'ynaydi. Tajriba va maxsus tadqiqotlar buning batamom xaqiqiy narsa ekanligini ko'rsatmokda. Masalan, shaxs pertseptiv xususiyatlarining eng muqim elementi bo'lgan kuzatuvchanlik o'qituvchining pedagogik tajriba qosil qilish jarayonida ham, uning maxsus kuch-qayrati natijasida ham rivojlanadi, takomillashadi. O'qituvchi o'zining ijtimoiy-psixologik kuzatuvchanligini, ya'ni talabalarda turli xarakter xususiyatlari va mayllarni payqab olish qobiliyati bilan birga ularning paydo bo'lism sabablarini bilib olish va bu sabablarning paydo bo'lism vaziyatiga muvosiq baqo berish mahoratini va qokazolarni rivojlantirishga qodirdir.

O'qituvchining muqim ijtimoiy yo'l-yuriqlaridan biri dilkashlikdir. An'anaviy dilkashlik yoki odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari deb haraladi, bu butunlay qonuniy holdir. Lekin bunday yondashuv bir tomonlamadir. Dilkashlik, odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari gina bo'lib holmay, shu bilan birga odamning u yoki bu vaziyatdagi muayyan qulq-atvori hamdir, ya'ni ijtimoliy yo'l-yo'riqidir.

SHaxsning xususiyati bo'lgan dilkashlikni atrofdagilar bilan barharor, kuchli rivojlangan aloqalarga intilish sifatida ta'riflash mumkin, bu intilish odamlar bilan tez aloqa o'rnatish bilan birga qo'shib oliб boriladi. Dilkashlik va odamlarga aralashmaslikni shaxs xususiyatlari sifatida harab chihish ekstraverr va introversiya tushunchalari bilan boqliq ravishda samarali bo'ladi. Ekstravert shaxslarga umumiyl faoliik, osoyishtalik, ta'sirlarga moyillik xosdir. Introvertlar ichki olamga berilgan, odamlarga aralashmaydigan, o'z-o'zini nazorat qilishga, refleksiyaga, ichki xavotirlikka moyil bo'ladi. Albatta, o'ta introvertlar bilan ekstravertlar favqulodda qodisa bo'lib, individlar bu ikki chetki nuqtalar o'rtasidagi oraliqda joylashadilar. Dilkashlik ko'proq ekstravert tiplarga, odamlarga aralashmaslik esa introvert tiplarga xosdir.

Talabalar bilan munosabatlar soqasidagi eng muqim ijtimoiy yo'l-yo'riqlarning ayrimlari ana shulardan iboratdir. O'qituvchida ulaming mavjudligi uning pedagogik nazoratga rioya qilishining zamini va sharti hisoblanadi.

Turli yoshdagagi talabalarning muomalasiga ta'sir ko'rsatish sub'ekti bo'lgan o'qituvchi tutgan yo'lning umumlashtirilgan tavsifini quyidagicha tasavvur qilish mumkin. quyi guruhlarda o'qituvchi tashkilotchi bo'lib maydonga chiqadi. V. Dalning luqatiga haraganda-tuzuvchi, ta'sis etuvchi (tashkil etish, yo'lga qo'yish, belgilash, tartibga keltirish, tuzish, qosil qilish, qat'iy asoslash, degan so'zdan) ma'noni bildiradi. Pedagogning kichik yoshdagagi talabalar hayotiga ta'sir ko'rsatishining asosiy mazmuni, uni tashkil etish zarurati bilan belgilanadi.

Kichik yoshdagagi talabalar jamoalarida talabchan va quvnoq tarbiyachi bo'la oladigan, talabalarning faol ijodkorlik bilan to'la hayotini tashkil etib, ular orasida o'zaro qayrixoqlik, hamxo'rlik vaziyatini, zavqli vaziyatni vujudga keltira oladigan tarbiyachilar katta obro'-e'tibor qozonadilar. Talabalar katta yoshdagagi bunday kishilarni o'z do'stlari deb qabul qilishga moyildirlar. Bu - eng yaxshi munosabatdir, chunki u katta yoshdagagi kishiga jo'shqin qulaylik bahishlaydi, uning ko'pgina tashkiliy vazifalarini qal etishini osonlashtiradi, tarbiya vazifalarini samarali qal etishiga yordam beradi.

O'smirlar o'qiydigan guruhlarda o'qituvchining holati raqbar degan so'z bilan ifodalanishi mumkin. V. Dal' bu so'zni quyidagicha, ya'ni ko'rsatuvchi, murabbiy, ish boshi, boshlovchi deb ta'riflaydi. Pedagoglarning o'smirlarga ta'sir ko'rsatishining asosiy mazmuni ularning faoliyatiga raqbarlik qilish zarurati bilan belgilanadi, bu faoliyat o'z-o'zini tashkil qilishning ko'proq ulushini o'ziga hamrab oladi, bu esa o'qituvchining ta'lif-tarbiya jarayoni raqbari sisatida talabalarga qo'yadigan talablarini mazmunini belgilab beradi. O'smirlar pedagogik talablarni ongli va sidqidildan bajarishlari uchun mavzu talabiga nisbatan o'qituvchi va talabanining bir xil yo'l tutishi zarurdir, u bilish nuqtai nazaridan qiziharli bo'lishi yoki amaliy jihatdan foydali bo'lishi zarur, yoxud hissiyotlarni engillashtirish va qokazolar uchun kerak, boshqacha so'zlar bilan aytganda, jamoa faoliyat jarayonini qulaylashtirish uchun zarurdir, aks holda talab samarasiz bo'lib holadi.

Katta yoshdagi o'smirlarga nisbatan o'qituvchi, qomiy yoki tarbiyachi holatida turadi, bu so'zlar V. Dal' luqatida "qomiylik qiluvchi, hamxo'r, serharakat inson" sisatida ta'riflanadi.

Talabalar bilan muomala qilish pedagogning o'z tarbiyanuvchilari bilan muloqot olib borish mahoratini taqozo etadi. Buning uchun esa u gapirishni bilishi lozim. Gapirishni, muloqot qilishni doimo o'rganib borishi kerak. Bu o'rinda ikki savol tuqiladi: "nimani o'rganish kerak" va "qanday o'rganish kerak"

Pedagog jamoa, talabalar guruhi, ayrim talabalar bilan gaplasha olishi kerak. U darsni samarali olib borish uchun gapirishni bilishi, suqbat, ma'ruza, qikoya qilish kabi usullardan foydalanishi, umuman butun ta'lif-tarbiya jarayonida talabalar bilan hamkorlikni yo'lda qo'ya olishi lozim. Talabalar bilan gaplasha olish (har qanday shaklda), muayyan qoidalarni bilish va bu qoidalarni amalga oshirishni muayyan usullarini egallashni nazarda tutadi. Ularni ko'rib chihamiz:

Talabalar jamoasi bilan muomala ko'pincha suqbat, ma'ruza, axborot va qokazolar shaklida bo'ladi. Xo'sh, bu muomala samarali bo'lishi uchun nimalar zarurq

Birinchi navbatda suqbatni qaysi so'zdan boshlash, qanday qilib darhol o'qituvchining gaplariga talabalarning diqqatini tortish, ularni qiziqtitirish mumkinligi haqida gapirib o'tamiz. Buning uchun bir necha usullar bor. Gapni masalaning qo'yilishidan boshlash mumkin, bu masalada bo'lajak suqbatning ma'nosini mujassamlashgan bo'ladi. Mavzuga diqqatni tortishiga urinib ko'rish ham mumkin, бунда gapni erkin, qiziharli faktini ma'lum qilishdan boshlasa bo'ladi, keyin uni tushuntirish va taqlil qilish esa muomalaning mazmunini tashkil etadi. Tegishli mahola yoki tsitata keltirish ham muvaffaqiyatli bo'lib chihishi mumkin. Bundan tashhari, darhol talabalarga bo'lajak suqbat ularning qizihishlari bilan (jamoaning yoshi, xususiyatlari asosida) boqliq ekanligini aytib o'tsa ham bo'ladi.

Mana suqbatga talabalarning diqqati jalb qilindi, ham deylik, endi uning mavzusini ancha hisqa, lekin etarli darajada aniq qilib ochib berish vazifasi turadi. Buni qanday amalga oshirish mumkin. Masalan, suqbatni tuzishning bunday varianti bo'lishi mumkin. Dastlab, pedagog talabalar ongi va hissiyotiga etkazmoqchi bo'lgan asosiy fikr hisqacha bayon etiladi. So'ngra u ochib beriladi, buning uchun faktlar, misollar va illyustratsiyalar tizimi bayon qilinadi. Bunda erkin taqqoslashlar,

kutilmagan o'xshatishlardan foydalanish juda foydali bo'ladi. SHundan keyin xulosa chiharish, ya'ni suqbatning asosiy fikrini boshqacha so'zlar bilan takrorlash mumkin.

Muomala maqsadini bu xilda ta'riflash talabalar muomalasining asosiy ikki turi: rollararo va shaxslararo muomalaning nisbiy mustaqilligi sharoitida uning dialektik birligini ko'rsatib beradi.

Rollararo (analiy) muomala tashkiliy faoliyatning har - xil turlari jarayonida amalga oshiriladi. Faoliyat qatnashchilarini uning maqsadiga, bir-biriga munosabati, xarakteriga harab ular o'rtasida sheriklik yoki o'rtoqlik muomalasi vujudga keladi. O'rtoqlik muomalasi faqat faoliyat qatnashchilarining o'zlapni emas, balki xodimlarining faoliyat maqsadiga erishishdagi o'zaro yordami, qayrixoqligi va mansaftorligini nazarda tutadi.

SHaxslararo (erkin) muomala tashkiliy faoliyatdan tashhari amalga oshiriladi. Muomala qiluvchilarning hissiy ko'ngil boqlashuviga harab tanishuv, oshna-oqaynigarchilik, do'stlikni farqlash mumkin.

Talabalar muomalasining mazmun tomoni, ular faoliyatining butun xilma-xilligi bilan belgilanadi. har bir yoshdagagi talabalar uchun muomalaning o'ziga xos hissiy-ma'naviy qoyasiga xosdir. Muomalaning asosiy qoyasidagi farq shunda namoyon bo'ladi, u har bir yosh bosqichida talaba shaxsining shakllanishi va rivojlanish xususiyatini belgilab beradigan etakchi ijtimoiy munosabatlarni asosiy munosabatlar sifatida o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, talabalar muomalasining mazmuni o'ziga turmushning buyumlar soqasini, hayotning voqeiy qatlamini, qoyaviy-aqloqiy muammolari va hissiy-aqloqiy soqasini hamrab oladi. Yoshga harab har bir qatlarning aniq mazmuni va ularning o'zaro nisbati turlichadir. har bir yosh bosqichidagi muomalaning bosh qoyasi talabalar muomalasining asosiy mazmuni aks ettirib, muomala mazmunining, u yoki bu tomoni ustun bo'lishini belgilab beradi va asosan uning xilma-xil bo'lishini cheklamay, talabalar uchun ichki sub'ektiv jihatdan ahamiyatli bo'lgan rejani tashkil etadi.

Muomalaning asosiy qoyasi va mazmuni bilan boqliq ravishda muomala darajalarini harab chihish maqsadga muvofiqdir, ular talabalar muomalasi, ob'ektiv mazmunining chuqurligini aks ettiradi. Muomalaning to'rtta darajasini ajratib ko'rsatish mumkin: faktik, axborot, munozaraviy va oshkoraviy.

Muomalaning faktik darajasi - bu suqbatni qo'llab-quvvatlash uchun nutq ayirboshlashdir, buning natijasida suqbatdosh bilan aloqa o'rnatish mumkin bo'ladi. U individ (talaba)ning atrofdagilar bilan munosabatda o'zini qulay his qilishini qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'lgan muqim vazifani bajaradi.

Muomalaning axborot darajasi - talabalar o'rtasida ham rollararo, ham shaxslararo muomalada ro'y beradigan qoyat turli-tuman xossaga ega bo'lgan axborot bilan doimo almashinib turishdir. Bunda talabalarning aqliy qizihishlari doirasiga juda xilma-xil axborotlar jalb qilinadiki, ularni talabalar ta'lim-tarbiya jarayonida, o'qituvchilardan, boshqa turli-tuman manbalardan oladilar.

Muomalaning munozaraviy darajasi shu sababdan vujudga keladiki, talabalar bir vaqtning o'zida bir qancha birlashmalarga kiradilar va o'ziga xos shaxs bo'lib, faqat shaxsiy axborot tashuvchilar va u yoki bu faktlarga shaxsiy tarzda izoq

beruvchilarga emas, balki normalar va qadriyatlarga ham izoq beruvchilar hisoblanadilar. Natijada, talabalarning o'zaro muomalasida turli nuqtai nazarlar to'qnash keladi. Bu to'qnashuvda u yoki bu faktlarga, voqealarga va qokazolarga izoq berish imkoniyatu aniqlanadi. Munozaraviy daraja faoliyatning har - xil ko'rinishlari jarayonida talabalarning muomalasida katta rol o'yndaydi. Chunki faoliyat maqsadiga erishish odatda sheriklarning shaxsiy kuch qayratlarini kelishib olishni talab qiladi, bu esa odatda munozara jarayonida sodir bo'ladi.

2.3. Kayfiyatni boshharishda pedagogik mahorat. Pedagogning muomala jarayonidagi ruqiy holati va uni boshharish yo'llari.

Hamma ishda va har qanday
suqbatlarda sabr-qanoatli bo'ling.
J.Lebbok

Talabalar bilan bo'lajak muomala oldidan pedagogning ijodiy kayfiyatini qosil qilishida uning o'qub materialiga hissiy munosabatini ifodalashining tashqi shakllarini oldindan topishga intilishi muqim rol o'yndaydi: bular tegishli imo-ishoralar, yuz harakatlari, gapirish oqangidir. O'quv materialiga o'z munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini o'ylab olish, tabiiyki, darsga, tadbirga shunday psixologik tayyorgarlik ko'rishga tayanadiki, uning tarkibiy hismlari sanab o'tilgan. Darsda, tadbirlarda o'z fikrlari, his-tuyqularini qanday qilib yaxshiroq va erkinroq gavdalantirish ustida muloqaza yuritar ekan, pedagog bo'lajak faoliyat vaziyatiga kirib boradi, unga chorlanadi, uning shakllarini his qiladi, faoliyatga bo'lgan o'zining hissiy munosabatini etkazish vositalarini izlaydi, izlaganda ham faqat shakl qosil qiluvchi vositalarni (intonatsiya, yuz harakatlari va shu kabilarni) emas, balki mazmunli vositalarni qidiradi, bu ayniqsa muqimdir. Mazmunli axborotda faqat mantiq va dalil-isbotlarni o'ylab o'tirish bilan cheklanmasdan, hissiy o'zakni alohida ajaratib ko'rsatish zarur.

Muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish va saqlashning muqim vazifasi pedagogning materialga o'z hissiy munosabatini ifodalashda topgan tashqi shakllarini mustaqamlashdir, u pedagog tomonidan quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi: darsning borishini, tadbirni fikran esga tushirish; ko'zgu oldida takrorlash; namuna sisatida san'at (adabiyot, kino, rang tasvir) asarlardagi vaziyatlardan foydalanish.

O'zining materialga bo'lgan hissiy munosabatini ifodalashning puxta shakllari (ularga hamisha bu shakllarni gavdalantirishning bevosita vaziyati tuzatish kiritadi) pedagogga faoliyat va muomalaning o'zgarib borayotgan sharoitida jadal va samarali harakat qilish va (bunisi ayniqsa muqim) darsga tez va samarali chorlanish imkonini beradi, chunki o'zining hissiy munosabatini ifodalashning puxta shakllarini (ularni pedagog qayrat bilan esga tushiradi) unda ularni izlashning jo'shqin jarayoni lo'qrisida xotiralar uyqotadi, bu bilan uning ijodiy kayfiyatini raqbatlantiradi.

Ijodiy kayfiyatni boshharish jarayonining qoyat marakkab bo'qini guruhi bilan bo'ladiqan bevosita muomaladan oldindi paytidir. Ijodiy holatni tashkil etish yuzasidan ilgari amalga oshirilgan butun ish o's ta'sirini ko'rsatadi. Pedagog bo'lajak ishning maqsadiy muqimligini anglash orqali bu ishga o'zinu ilqomlantiradi. O'zi

uchun yangi maqsadlar va boqlanishlarni belgilab olishi lozim, bundan ko'zda tutilgan maqsad - o'quv-tarbiyaviy material asosidagi bo'lajak faoliyatning o'zi uchun yangiligi, maroqlilagini sezishdan, bo'lajak ishning ijodiy xarakterini his qilish va anglab etishdan, startoldi tayyorgarligining sharti bo'lgan bundan oldingi holatni boshharishdan, tetik kayfiyatga erishishdañ iboratdir. Pedagogning startoldi tayyorgarligi uning auditoriya bilan o'zarlo fikr almashuv faoliyatiga bevosita qo'shilishi bosqichida ijodiy kayfiyatning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishidir. O'qituvchi mazkur dars oldidan darsda eng muqim narsa nima ekanligini yaxshi biladi. U bamisol o'z oldida guruhni ko'rib turadi va dars mavzusiga muvofig ravishda o'ziga darsning vazifasini aniqlab oladi, darsda belgilangan mantiqni takrorlaydi, belgilangan narsalarning so'zsiz bajarilishi uchun yo'l-yuriq beradi, o'zi nazorat qiladigan, tayanadigan va ish doirasiga tortadigan talabalarning nomlarini aniqlaydi. Ko'pincha dars ishlanmalarini ruxiy jihatdan ko'rib chihish yoki tajriba, eksperimentning тайёрлигини текширish yordam beradi, o'z-o'zini tezda tekshirib ko'radi: mendagi hamma narsa tayyormiq Psixologik yo'l sizning ongingizdan (mazkur dars uchun ortiqcha, aslida bo'lмаган narsalarni chiharib tashlaydi; u fikr usqini yorishtirib, uning asosida faqat darsning silueti loyiqalashtiriladi, shunda sizni sabrsizlik hamrab oladi: uddasidan chiharmikanman va uddasidan chihishni istayman! -degan aniq tilak paydo bo'ladi. Darsda biror narsa unchalik chiqmasligi ham mumkin, lekin psixologik yo'l sizning ana shunday ish kaysiyatizingizni boshlab bergen bo'lib, na unda darsning tarkibiy hismlarini qayta guruhashni amalga oshirishni uddalaysiz, ular o'rtaсидаги мantiqiy boqlanishni yo'qotmaysiz.

Talabalar bilan muomalada kishi o'zini boshhara bilishi niqoyatda zarurdir. O'qituvchining darsdagagi yomon, noijodiy kayfiyati darhol umumiy guruhnинг ijodiy kayfiyatiga ta'sir qiladi, birgalidagi faoliyatning samaradorligini pasaytiradi. Ijodiy kayfiyatni boshharishning taklif etilgan tizimi individual o'zlashtirishni, o'z ustida muntazam yo'naltirilgan ish olib borishni talab qiladi.

Talabalar bilan muomala jarayonida va bevosita undan oldin ijodiy kayfiyatni boshharish pedagog mehnatining eng muqim kasbkorlik talabi bo'lib, u pedagogning guruhda, talabalar bilan muomalada va shu kabilarda erkin bo'lishini, qulq-atvorining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogik ijodkorlikning asosiy bosqichilariga nisbatan pedagogning ijodiy kayfiyatiga muomala ta'sirining quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) pedagogning guruh bilan bo'ladigan muomalani oldindan payqashi uning ijodiy kayfiyatini safarbar qiluvchi omil ekanligi;

2) guruh bilan bevosita dastlabki aloqa, bevosita muomala paytida pedagog ijodiy kayfiyatining raqbatlantiruvchi omili sifatida;

3) pedagogning guruh bilan muomalasi tizimi; u faoliyati jarayonida pedagogning ijodiy kayfiyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va raqbatlantiradi;

4) muomaladan qanoat qosil qilish shundan keyingi faoliyatda pedagogning ijodiy kayfiyatini raqbatlantiruvchi omili sifatida.

Pedagogik muomala jarayoni o'zi kechadigan bir qator shart-sharoitlar bilan murakkablashadi, muomala shart-sharoitlari uning xarakteriga umuman ancha-muncha ta'sir qilmaydi, aslida ular muomalaning kasbiy yo'nalishini ko'p jihatdan

belgilab beradi. Muomalaning oshkoraliq vaziyati ko'pgina qiyinchiliklar tuqdiradi. Tadqiqotchilar allaqachon qayd etib o'tganlaridek, kishilar, katta auditoriya oldida muomala qilish, auditorianing gapiruvchiga diqqat qilishiga mo'jallangan bo'lib, boshlovchilar uchun niqoyatda murakkabdir va maxsus tayyorgarlik ko'rmasdan o'tkazilishi mumkin emas. Faqt o'zaro fikr almashuv malaka va usullarini egallashgina muomala jarayonida pedagogning hissiy kayfiyatini ta'minlaydi. "Muskul siqilishi", qayajonlanish bularning hammasi yosh o'qituvchiniнг guruh bilan muomalasini tashkil etishning ilk bosqichini xarakterlab beradi. O'quv materialini juda yaxshi biladigan, pedagogik jihatdan etarli darajada qobiliyatli bo'lgan talaba qiz M. o'zining dastlabki pedagogik tajribalari to'qrisida quyidagi larni yozadi: "Garchi men albatta qayajonlangan bo'lsam ham, darsga qadar menga hamma narsa oddiy bo'lib tuyulg'an edi. Lekin materialni yaxshi bilardim. Guruh ham go'yo shunday edi. qo'nqiroq chalingach, men jurnalni qo'limga olib guruhga otlandim. Ikkinci qavatga ko'tarilib (bu xuddi tiozirgidek esimda), guruhni, ular menga qanday qilib harab turishlarini tasavvur qildimu, meni qo'rquv bosdi. Zinapoyaning oxiriga borganda oyoqlarim allaqanday, qotib holganday bo'lidi. Jurnalni shunday ushlab olgan edimki, chamasi, uni mendan tortib olib bo'lmadsi. Guruhga kirishim bilan (guruh meni yaxshi va samimi kutib oldi) stol oldiga bordim, shunda qo'llarim menga qalaqt berayotganini darhol his qildim. Meni quthargan narsa stulning suyanchiqi bo'lidi. Men uni barmoqlarim bilan maqкам ushlab oldimda, dars oxirigacha uni qo'yib yubormadim. Ovozim ham qandaydir o'zimniki emasdi. Deyarli nafasim siqilib, tishlarim orasidan gapirayotganday edim. Men, shunda, guruh menga unchalik tanish emasligini his qildim. Juda qo'rqib ketdim. Ayniqsa ikkinchi partadagi ikki boladan qo'rhardim. Kuzatishimcha, ular eng xavfli talabalar edi. SHunda qayoqdandir, bilmadim, ularga qanday qilib bo'lsa ham, yohishim kerak degan fikr paydo bo'ldi, o'ylab-netib o'tirmasdan ularning qazillariga javob bera boshladim, xushomad qila boshladim. Guruhga yohish uchun qandaydir qayajonlanib gapira boshladim".

Bu erda sezilib turadigan "muskul siqilishi" yosh pedagogga qalaqt beradi: mushaklarning bo'shashniy jarayoni o'qituvchi kasbiy psixotexnikasining eng muqim tarkibiy hismi hisoblanadi. Bu erda kasbiy-pedagogik muomala asoslarining treningi (mashqi) bo'limida keltirilgan xilm-a-xil mashqlar ham, shuningdek ko'p qirrali jamoati ishi ham foydali bo'lib, bu ish jarayonida kasbiy o'zaro fikr almashuv faoliyat tajribasi qosil qilinadi.

Pedagogning ijodiy kayfiyatini boshharishning alohida bir muqim muammozi bunday kayfiyatni bevosita faoliyat oldidan chaqirish va safarbar qilish noijodiy kayfiyatni engish hisoblanadi va qokazo.

K. S. Stanislavskiy tizimi asosida pedagogning ijodiy jarayonini o'rganish shunga ishonch qosil qildiradi, ijodiy kayfiyatni, ayniqsa, bevosita "insonni muomala bilan boqlangan ijodiy faoliyat turlarida safarbar qilish uchun "jismoniy harakatlар" usulini qo'llash juda istiqbolli bo'lib, u qaqda alohida gapirib o'tish kerak. Bu usulning mohiyati "Muayyan hissiy holatga xos bo'lgan, kishida bu hissiyorlarning o'zi keltirib chiharishga qodir bo'lgan jismoniy harakatlarni bajarishdan iborat bo'lib, mazkur hissiyorlarni ana shu harakatlarni taqozo qiladi".

(SHu narsani esga olaylik: biz qayajonimizni engmoqchi bo'lsak, birmuncha to'xtab, nafasimizni rostlashga, sekinroq harakat qilishga intilamiz, ya'ni shunday harakat qilamizki, xuddi mutlaqo xotirjam paytimizda qanday bo'lsak, o'zimizni shunday tutamiz, natijada qayajonlanish asta-sekin o'tib ketadi.)

Aytaylik, darsga tayyorlangan, tadbirni va shu kabilarni hozirlagan pedagogning bugun guruhda ishlash istagi yo'q, u shunchaki yomon kayfiyatda. Bu o'rinda jismoniy harakatlar usuli qanday yordam berarking "Bordiyu" degan seqrli so'z yordamga kelishi lozim. "Bordiyu, men yaxshi kayfiyatda bo'lganimda, bunday bo'lishi mumkin edi: men tetik, epchil odim tashlab guruhga kirardim. Samimiyl salomlashardim..." Ayni vaqtda pedagog yaxshi kayfiyatda bo'lgan o'zining - pedagogning xatti-harakatlari butun mantiqini jismonan takrorlardi, bu holatga chinakamiga ishonishi kerak. O'zidan kayfiyatni siqib chiharish kerak emas, balki izchil harakat qilish kerak. harakatlar hamisha ham, bizning nazorat qilishimizga bardosh beravermaydi va sekin-asta diqqatni ishga jaib qiladi, begona ta'sirlardan chalqitadi, bizni zarur his-tuyquga, bu o'rinda ijodiy kayfiyatga olib keladi. Bir talaba - qizning o'z ustidan olib borgan kuzatishini keltirib o'tamiz: "SHunday qilib, bugun ertalabdan kayfiyatim yomon edi. qech narsa qilgim, ayniqsa dars bergim kelmasdi. Ta'lim muassasasiga qo'ngiroq chalinishidan ikki daqiqa oldin keldim. O'qituvchilar xonasida uyoq bu yoqlarimga harab olgunimcha kirish vaqtি bo'ldi, o'qituvchilar xonasidan chihishim bilan kayfiyatim yaxshi, juda dars bergim kelyapti, guruhda meni kutishyapti, men ana shundayman degan harorga keldim. Men endi yo'lak bo'ylab tetik, dadil odim tashlab boryapman, o'zim juda samimiymen, salomlashaman va talabalarga tabassum qilaman, men ko'p narsa qilishim kerak, xavotirdaman, bugun o'tadigan materialim qiyin, lekin qiziharli, o'zim bilan birga ko'pgina qiziharli va foydalni narsalar olib kelganman (portfelning oqirligini bis qilyapman) hammasi yaxshi bo'ladi. Guruhga kiraman, tetik va dadil "Salom, talabalar" deyman, o'tiramiz. Talabalar ham qayratli, ozoda kiyinshgan. Dars boshlandi, o'zimning "bordi-yu" degan so'zimni qachon tashlaganimni va darsga berilib ketganimni o'zim ham sezmay holibman. O'zimni juda yaxshi his qildim, kayfiyatim yomonligini uni engish kerakligini unutib yubordim. hammasi ajoyib bo'ldi".

"Jismoniy harakatlar" usulidan foydalanishda bordiyu vaziyatida taklif etiladigan holatlarning yangiligi, hissiy reaktivalarining qudratli vositasidir. Bir vaqtlar qabul qilingan "bordi-yu" so'zini har gal takrorlayverish kerak emas, balki uni yangi vazifalar, nozik farqlar, tovlanishlar bilan ochib berishga harakat qilish, har gal jozibedorlik qilish kerak. Tabiiyki, "jismoniy harakatlar" materialni, guruhnini yaxshi vazifalar qo'yishga ta'sir qilishi lozim.

Pedagogik ijodkorlikda K.S.Stanislavskiyning "jismoniy harakatlar" usulini ro'yohga chiharishinr o'ziga xosligi shundan iboratki, u pedagogga faqat bevosita ijodkorlik (odamlar bilan muomala) boshlanishidan oldin o'zining ijodiy tabiatini safarbar qilishning vositasи sisatidagina zarurdir, keyin esa "bordi-yu" holatidagi "jismoniy harakatlar" mantiqi ijodkorlik vaziyati bilan chinakamiga ma'naviy moyillikka sekin asta o'sib o'tadi, endi "bordi-yu" holatida emas, balki guruh bilan

qaqiqiy muomalada bo`ladi.

Muomalada ijodiy kayfiyatni shakllantirish murakkab jarayondir. Bu erda ko`pincha pedagog zo`rihish (umumiyo`t hissiy zo`rihishning bir turi) tuyqusini boshdan kechiradi, buni pedagogik ijodkorlikning omma o`rtasidagi faoliyat, o`zgarib boruvchi ijodkorlik holati, o`zining psixik holatlarini operativ ravishda boshharish zarurligi, mehnatning o`zaro fikr almashish jihatidan boyligini ko`rsatadi.

Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan bu zo`rihishni, shuningdek boshqa noxush holatlarni engish uchun o`z-o`zini tarbiyalash yuzasidan doimiy ish olib borish zarur. O`z-o`zira ta`sir qilishning bir qator usullari mavjud bo`lib, ulardan eng muqimlari quyidagilardir; o`z-o`zinii ishontirish, o`z-o`ziga buyruq berish, o`z-o`zini majbur qilish, o`z-o`ziga majburiyat yuklash, o`z-o`zini raqbalantirish, o`z-o`zini jazolash, o`z-o`zini mashq qildirish, niqoyat o`z-o`ziga ta`sir qiliishdir.

2.4. Pedagogik muomala madaniyati. Pedagogik muomala usullari.

Birdan-bir qaqiqiy ne`mat
odamlarning bir-biri bilan
muloqotidir.

A. Sent -Ekzyuperi

O`qituvchi shaxsini shakllantirish muammosi har qaysi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda qal qilinadi. SHu boisdan hozirgi davrda "Ta`lim to`qrisida"gi qonunlar, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib holmaslikni, balki bo`lqusi pedagogik kadrlarda shaxsiyatga yo`nalganlikni tarkib toptirish mutlaqo zaruriy shart ekanligi ta`kidlanadi. Respublikamizda o`qituvchilik kasbinining o`ziga xos etnopsixologik fazilatlari, xislatlari, qobiliyatları ish uslublari mahoratga erishishning yo`llari, shaxslararo muomala maromlari yuzasidan har xil davrlarda bir munkha ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muomalaning tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro`yobga chiharish ko`p jihatdan o`qituvchining shaxsiy sifatlari bilan belgilanishini aytib o`tish kerak. Pedagogik muomalaning to`qri tanlangan, pedagogning betakror individualligiga muvosiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini qal qilishga yordam beradi:

birinchidan, pedagogik ta`sir ko`rsatish pedagog shaxsi bilan ayni bir narsa bo`lib holadi, auditoriya bilan muomalada bo`lish jarayonining o`zi soddalashadi, u pedagogning o`zi uchun yoqimli, uzviy bo`lib holadi;

ikkinchidan, talabalar bilan o`zaro munosabatlarni yo`lga qo`yish jarayoni ancha engillashadi;

uchinchidan, pedagogik muomalaning barcha eng muqim vazifalarining, samaradorligi ortadi, shu bilan birga bularning hammasi muomalaning barcha bosqichlarida pedagogning hissiy xotirjamligining ijobiyl negizida ro`y beradi.

Talabalarda muomalalarning individual uslubini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o`z ichiga oladi:

1. Talabalar muomalasi individual uslubining xaqiqiy shaxsiy xususiyatlarini

o'rganish va ularni talabalarning anglab etishi. Talabalarning mustaqil taqil qilishi, o'zaro har tomonlama tafsifnomalari, o'qituvchilarning kuzatishlari asosida amalga oshadi. Talabalar shu maqsadda "Men boshqa kishilap bilan muomalada qandaymanq" mavzuida insho yozadilar, bir-birlariga shunga o'xshash mazmunda tafsifnoma tayyorlaydilar va qokazo.

2. SHaxsiy muomaladagi kamchiliklarni aniqlash va ularni barham topitirish yuzasidan qilinadigan ishlar: uyatchanlikni, tortinchoqlikni, muomala uslubidagi salbiy holatlarni engish.

3. Pedagog uchun muomalaning hissiy jihatdan quay bo'lgan uslubini ishlab chihishga doir topshiriqlar va ularni o'z-o'zini kuzatish ma'lumotlari bilan taqqoslash.

4. Muomalada o'z individual uslubi asosida pedagogik muomala tarkibiy hismlarini egallash (maxsus mashqulotlarda) soqasidagi ishlar.

5. O'z muomala uslubiga muvosiq ravishda pedagogik muomaladan iborat yaxlit qodisani biliq olish borasidagi ishlar va muomala uslubiga aniqliklar kiritish (maxsus mashqulotlarda).

6. qaqqiy pedagogik faoliyat individual uslub asosida talabalar bilan muomala qilish, bu uslubni mustaqamlash (pedagogik amaliyot va stajirovka jarayonida). Ishni endi boshlayotgan o'qituvchi individual muomala uslubini shakkantirish ustida muntazam ish olib borishi zarur.

Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muomalaning jihatlari muqim rol o'ynaydi, ular pedagog bilan talabalarning bevosita o'zaro harakati bilan boqliqdir. Bu o'rinda bir necha bosqichlar ajaratib ko'rsatiladi.

Birinchi bosqich - bu tarbiyachining tarbiyaviy jarayon vaziyatidan xabardorligidir, bu jarayon o'ziga pedagogning xotirasida guruh bilan muomalaning oldingi xususiyatlarni tiklashni, muomala vaziyatini qayd etishni, uni o'zaro harakatning oldingi vaziyati bilan, bu harakatning ilgari rejalashtirilgan andazasi bilan tezda qiyoslab chihishni, o'z muomala uslubiga aniqlik kiritishni hamrab oladi. SHuni nazarda tutish kerakki, bu bosqich juda tez kechadi va xuddi shu bosqichda zarur so'z, ogang, qulq-atvor vujudga kelishi lozim.

Ikkinci bosqich: Pedagogik muomalaning samarali jarayoni uchun uning shart-sharoitlarini biliq olishning o'zi kifoya qilmaydi. Talabalar bilan o'zaro harakatning boshlanishi o'zaro fikr almashishga doir yana bir muqim vazifani qal qilish bilan muomala ob'ektining diqqatini o'ziga jaib qilish bilan boqliqdir. Muomala ob'ektining, ya'ni talabaning diqqatini o'ziga jaib qilish deganda nimani anglash kerakq Buning ma nosi bo'lajak o'zaro harakatga, ta'limning rejalashtirilgan usullariga, tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olish, darsni o'tkazish uchun zarur bo'ladigan talabalar diqqatini jaib qilishdir. Ko'pincha yosh pedagoglar, talabalar har doim o'qituvchiga o'z diqqatlarini haratishlari lozim deb hisoblaydilar va o'zaro fikr almashishga doir bu muqim vazifalarini sobit qadamlik bilan qal qilmaydilar.

Ko'rsatib o'tilgan bevosita muomala bosqichlari pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil, har bir ko'rinishida vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi, tarbiyaviy jarayonni tashkil etganda ularni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda muomalaning ahamiyati bilan boqliq ravishda pedagogik muomala madaniyatiga, tarbiyachining dilkashligiga alohida talablar qo'yiladi, dilkashlik unda kasbkorlik fazilati sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi jamoa, gurux va individual ish olib borish jarayonida odamlar bilan muomala qila bilishi, uni talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ularni boshhara bilishi lozim. Kasb-korga oid pedagogik dilkashlikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: talabalar bilan turli soqalarda muntazam muomala qilishda barharor ehtiyojning mavjudligi, muomalaning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi, o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi.

Mamlakatimizning o'qituvchisi quyidagi tomonlari bilan keskin darajada ajralib turishi lozim:

- mustaqil respublikamizning talablari va ehtiyojlariga mos tushuvchi yuksak ma'naviyat darajasidagi harashlar, kuchli va barharor e'tiqod, buyuk davlatimiz ideallari, milliy qoya va istiqlol maskurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoyilik tuyqulari shakllanganligi, jamoaviylik hissini mukammal aks ettiruvchi, ijtimoiy-siyosiy faol shaxs ekanligi;

- bolalarga, o'quvchilarga, qattoki jamiyatimizning barcha a'zolariga ham otash, ham samimiy meqr - muqabbat, ularning har qanday ehtiyojlar, qizihishlari, qattি-harakatlari motivlari, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi, malakasi va uquvining mavjudligi;

- jamiyat qodisalar, holatlari, tabiat va vogeliklari, borliqqa, shaxslararo, guruhiilararo, millatlararo munosabatlari nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, ya'ni pertseptiv (idrokka nisbatan sezgirlik) qobiliyatga egaligi;

- hayot va faoliyatning u yoki bu jabqalarida odamlarning qattি- harakatlari, munosabatlari xususiyatlarini oqilona tushunish ularni identifikasiyaga, refleksiyaga yo'llashga qobiliyatlari;

- favqulotdagi vaziyatlarda, o'zgaruvchan shart - sharoitlarda omilkorlik bilan mo'ljal olish, maqsad qo'yish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshharish va o'z-o'zini namoyon etishga qobiliyatiligi;

- pedagogik faoliyatda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhiy munosabatlarda ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshharuvchanlik qobiliyatini egallanganligi;

- umumiylar qizihishi ko'laming kengligi, bilishga oid qizihishlarning serqiraligi, ilmiy izlanishlarga layoqatliligi, muayyan saloqiyat, mahorat darajalariga erishganligi;

- muomala maromi, nutq madaniyati, mantiqan ixcham, ma'nosи kuchli, ta'sirchan fikr uzatish, ta'sir o'tkazish uquvi bilan qurollanganligi;

Fikrimizcha, zamonaviy o'qituvchi muomaladoshiga to'qri, omilkor axborot uzatishi va unga suqbatdoshini ishontira bilishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi.

tarbiyalashning o'zaro fikr almashish aloqasiga doir quyidagi dasturini tavsiya etish mumkin.

1. Kasbkor jihatidan o'z-o'zini anglashni (muomalada o'zining o'zaro fikr

almashishga doir sisatlarini, ijobjiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda o'zaro fikr almashish yo'li bilan o'z-o'zini tarbiyalashning dasturini ishlab chihish. Bu o'rinda o'z shaxsiga quyidagi yo'naliishlarda baqo berish, tajribani taqlil qilish, talabalar bilan maqsadga muvosiqdir, kishilar bilan bo'lgan muomalada olingan sezgilar tajribasini taqlil qilish, kishilar bilan bo'lgan muloqotda oldingi muomalaning hozirgi darajasini taqlil qilish, muomala haqida o'zining ideal tasavvurlarini taqlil qilish, sizning muomaladagi imkoniyatlaringizni boshqalar (talabalar, o'qituvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarni taqlil qilish.

2. O'zida dilkashlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan mashqlap asosida ishlash.

Z. Talabalar va kishilar bilan xilma-xil jamoat ishlari olib borish, bunda o'zaro fikr almashish faoliyatining tajribasi (ma'ruzalar, suqbatlar) qosil bo'ladi.

4. Muomalada salbiy kayfiyatlarni engish tajribasini shakllantiradigan va dilkashlikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.

Taklif etilgan bu tizimga tayanib ish ko'rish pedagogning kasbkorga oid shaxsiy fazilati bo'lgan dilkashlikni shakllantirishni tezlashtiradi.

2.5. Pedagogik mahorat tizimida ishontirish va ta'sir ko'rsatish usullari.

Suqbatda vazminlik va
o'rinli gapirish, gapga
chechanlikdan yuqori turadi

F. Bekon

Inson dunyoga to'liq shakllangan fe'l-atvor, axloqiy xususiyatlar dasturi bilan tuqilmasligi, unga xos fazilatlar, axloqiy me'yorlar ijtimoiy hayot va oilaviy tarbiya maqsuli ekanı barchaga ma'lum. Barcha zamonlarda xalqlar markaziy ko'cha, maydon va xiyobonlarni millatning jasoratli farzandlari nomi bilan atab kelgan.

Ular orasida mardlik namunalarini ko'rsatgan sarkardalargina emas, ilm-fan, madaniyat, san'at, adabiyot kabi soqalarda jasoratli mehnat qilganlar ham oz emas. Demak, jasorat kash tanlamaydi. U ijtimoiy-ma'naviy muqit, maqsadli va izchil tarbiya maqsulidir. SHunday ekan, oila va o'quv maskanlaridagi muqitni yanada takomillashtirish orgali farzandlarimizni ishontirib va ta'sir qilib tarbiyalash mumkin.

Avvalo, o'qil - qizlardagi qo'rquv, ikkilanish va jur'atsizlikni engishga o'rgatish lozim. CHunki, bolani suvga tushirmay suzishga o'rgatib bo'lmaydi. Darqaqiqat, bolalarni dadillik va jasorat talab etadigan vaziyatlarda sinamasdan ulardagi qo'rquv va jur'atsizlikni engish mushkul.

Agar biz yoshlаримизни jasur, mard, qo'rmas etib tarbiya qilmoqchi bo'lsak, bu ishga boshqacha yondashuv kerak bo'ladi. CHunki tarbiya tarixining, demak, jasorat tarbiyasining romantik bosqichi onda holgan. Taraqqiy etgan davlatlar allaqachon uning texnologik bosqichiga o'tib olgan.

Farzandlarimizni oqil va dono, faol va uddaburon, mard va jasur etib tarbiyalash, avvalo, ota-onaga hoqliq. Biz ularni eng zamonaviy ilqor bilimlar bilan qurollantirishga harakat qilamiz. Endi tarbiyaning yangi tamoyili - shaxs, davlat, millat manfaatlariga xizmat qiledigan eng muqim fazilatlarni shakllantirish texnologiyasi yaratilmoxi lozim. CHunki bilim - masalliq bo'lsa, fazilat - olovdr.

Olosviz ovqat pishmaganidek, yoniq qalb, bukilmas iroda, tetik ruq, cheksiz jasorat va soqlom aql bo'lmasa, zamonaviy bilim va texnologiyalarni hayotga tadbiq etish ham, yangi kashfiyotlar yaratish ham amrimahol.

SHunday ekan, biz farzandlarimizni er yuzining eng ishonchli yoshlari etib tarbiyalashimiz kerakmiq! Agar shu ishga qafsalamiz, irodamiz etsagina, biz eng peshqadam millatlar qatoridan o'rin olishimiz mumkin. Aks holda ularga kashfiyot, maqsulot sotib emas, sotib olib yashashga to'qri keladi. Buxoriy, Farqoniy, Beruniy, Xorazmiy, Moturudiy ajdodlari bunga ko'narmikanq!

Ishonishing otasi - aql, onasi - yurak. Ishonch insoning fikrida sodir bo'ladi, so'ngra til va xatti-harakat orqali amalga ko'chadi. SHuning uchun o'zbek milliy pedagogikasi darqalari aql tarbiyasini muallimlar vijdoniga yuklangan muqaddas vazifa, deb ta'kidlab kelgan. Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy fikr tarbiyasi haqida bunday degan edi:

Fikr, agar yaxshi tarbiya topsa,

Xanjar, olmosdan bo'lur o'tkir.

Fikrning oynasi olursa zang,

Ruqi ravshan zamir o'lur benur.

Bu yo'lda qanchalik ko'p pedagog elkadosh bo'lsa, usul va vositalar qanchalik turlicha qo'llanilsa maqsadga erishish shunchalik tezlashadi.

Pedagogika o'z usullarini yo'q narsadan yaratmaydi, ularni o'ylab topmaydi. U hayotdan kishilar qulq-atvorining real omillarini, talabalar hayotini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish vazifalariga javob beradiganlarini tanlab oladi, tarbiyaviy ishda pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari sifatida foydalananadi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish metodikasi talabalarning ijtimoiy-foydali faoliyatini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish uchun foydalilaniladigan vositalar tizimidan iboratdir. Bu vositalar tarbiyalanuvchi shaxsiga haratilgan bo'lib, talabalarning qulq-atvorini raqbatlantiradi, ularning qiyin va murakkab vazifalarini quvondi ijodiy zavq-shavq manbaiga, ularning shaxsiy muddaolariga aylanadi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari talab, istiqbol, raqbatlantirish va jazolash, jamoatchilik fikridir.

Talab - tajribada juda keng tarqalgan usul bo'lib, ta'lim va tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchiga shaxsiy munosabatining namoyon bo'lish yo'li bilan u yoki bu qatt-i-harakatlarning raqbatlantirilishi yoki to'xtatilishini ta'minlaydi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli bo'lgan talab bilan jamoani tashkil etish usuli sifatidagi yagona pedagogik talablarni bir-biridan sarqlash kerak. Agar yagona pedagogik talablar talabalarning ijtimoiy foydali faoliyatini raqbatlantirish mazmunini va jamoani jipslashtirishda pedagoglar bilan talabalarning harakatlari birligiga erishish yo'llarini ta'minlasa, talab esa qulq-avtor va faoliyat normalarini, talabalarning xatti-harakatlari hamda ishlarida amalga oshirish usullaridan iboratdir.

Istiqbol - ta'sir ko'rsatishning juda ta'sirchan usuli bo'lib, u talabalarning qattiharakatlarini, ular oldiga maroqli maqsadlar qo'yish yo'lini ta'minlaydi, bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlari, qizilish va muddaolariga aylanadi. Bu usul ta'lim muassasasi talabalarida shaxsning eng muqim fazilatlaridan biri bo'lgan

maqsadga intiluvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Raqbatlantirish va jazolash - tarbiyaning eng an'anaviy usuli bo'lib, talabalar qulq-atvoriga tuzatish kiritishni, ya'ni foydali qattি-harakatlarni qo'shimcha raqbatlantirish va tarbiyalanuvchilarни номақбул qattি-harakatlarini тоxtatishni ta'minlaydi, bunda ularning huquq burchlarini kengaytirish yoki cheklash, ularga axloqiy ta'sir ko'rsatish yo'lidan foydalaniladi.

Raqbatlantirish va jazolash usuli o'ziga xos xususiyatga ega bo'lganligi sababli (bu qaqda quyiroqda gap boradi) uni qo'llash alohida eqtiyotkorlikni, pedagoglarning sezgirligi va xushmuomalaligini talab qiladi.

Jamoatchilik fikri - ta'sir ko'rsatishning quadratli usuli bo'lib, talabalarning ijtimoiy foydali faoliyatini har tomonlama va muntazam raqbatlantirib borishni ta'minlaydi, jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ancha to'liq amalga oshiradi. Bu usul jamoa a'zolarining ijtimoiy faolligini va o'rtoqlarcha birdamligini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini alohida-alohida tasvirlashga o'tishdan oldin ularni muvaffaqiyatli qo'llanishning umumiyoq qoidalarini harab chihamiz; Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan samarali foydalanishning zarur sharti - pedagogning talabalarga bo'lgan munosabatlarning chinakam insonparvarligidir. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari o'z tarbiyalanuvchilarini taqdiringa beparvo bo'lgan kishilar qo'lida sof kasbekorlik vositalari majmui emas, bu usullar bir jamoa bo'lib, yagona intifishlar, umumiyoq ma'suliyat bilan birlashgan jonli kishilarning jonli munosabatlaridir.

qattiqlik va toshbaqirlikni, rasmiy ma'muriyatchilikni o'zining talabalar bilan munosabati normasiga aylantirgan kishilar qoqiqiy pedagog bo'lolmaydilar. Bizning sharoitimidza faqa pedagoglar bilan talabalar o'rtasidagi o'rtoqlarcha munosabatlarni rivojlantirishga va mustaqkamlashga haratilgan yo'lgina pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosi bo'lishi mumkin. Binobarin u yoki bu usullarni qo'llash har holda talabalarning faoliyatida faqat juz'iy o'zgarishlarga olib kelmay, shu bilan birga hamisha pedagoglar bilan tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishiga faol xizmat qiladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usulini qo'llashning ikkinchi umumiyoq qoidasi shundan iboratki, bu qoida oqilona tayyorlangan bo'lishi lozim, uni qo'llash esa amalga oshirish uchun shart-sharoitning mavjudligini nazarda tutadi.

Talabalarning real imkoniyatlari, ularniig tarbiyachi raqbatlantiradigan ishiarni bajarish qobiliyatini hisobga olish pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalaridan foydalanishdagi shaxsiy yondashuvnini mohiyatini tashkil etadi. Ba'zan, u yoki bu pedagogik ta'sir natijasiz holadi, chunki pedagog uning amalga oshirilishi uchun zarur moddiy vositalarning mavjud bo'lishini oldindan ta'minlamagan bo'ladi. Masalan, barcha talabalar ham ishga zarur bo'ladigan asboblar bilan ta'minlangan emas, o'qituvchi esa ularga navbatdagi topshiriqni bajarishni taklif qiladi. Pedagogik ta'sir ko'rsatishni amalga oshirishda talabalarning yoshi va individual xususiyatlarini ahamiyatga egadir.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ta'lim-tarbiya jarayonining u yoki bu usulini to'qri

tanlash va uni qo'llanishining muvaffaqiyati pedagogdan pedagogik vaziyatni bilish va hisobga olishni talab qiladi. Pedagogik vaziyat pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari uchun o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini muvaffaqiyatli qo'llash uchun zarur bo'lgan qal qiluvchi shart-sharoitlarni aytib o'tamiz. Bu avvalo, tarbiyalanuvchi bilan pedagogning munosabatlaridir. Bu munosabatlar doimiy bo'lib holmaydi, ular o'zaro muomala jarayonida birlashtirilishi faoliyatda rivojlanadi va boyib boradi. SHu narsa mutlaqo ravshanki, o'rtoqlarcha munosabatlarda ta'sir ko'rsatish usullaridan biri ta'sirchan bo'ladi, betaraf yoki salbiy munosabatlarda (bunday munosabatlar ham bo'lishi mumkin) boshqa usul, boshqa shakl kerak bo'ladi.

So'ngra tarbiyalanuvchilarning pedagog taklif qilgan faoliyatga munosabati muqim shartlardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, talabani oson va echimli ish bilan shuqullanishiga majbur qilish - boshqa gap, uning jiddiy, odatdan tashhari mehnatni bajarishiga erishish esa, butunlay boshqa bir gap.

Ko'p narsa tarbiyalanuvchining jamoadagi mavqeiga boqliq bo'ladi. U qali yangi bo'lishi, an'analar va o'rtoqlarining qiliqlarini bilmasligi mumkin. Jamoa hayotning hamma soqsida tajribasi bor bo'lishi ham mumkin. Birinchi holda ham, keyingi holda ham tarbiyalanuvchiga ta'sir ko'rsatish usulli bir xilda bo'lishi mumkin emas.

Niqoyat, hamisha talabalarning ruqiy holatini hisobga olishga to'qri keladi, pedagog ularga biror topshiriq bilan murojaat qiladi: talabalar quvnoq va vazmin bo'lishlari, biror narsadan ranjib jaqlulari chiqqan bo'lishi ham mumkin. Bu ham yana ta'sir ko'rsatish shaklini tanlashga asos bo'ladi.

Pedagogik vaziyat bilan u taqozo qilgan pedagogik ta'sir ko'rsatish usulining biror shakli o'tasidagi boqlanish muqim ahaliyatga egadir. Bu aloqadorlikni tushunish tarbiyachilarغا о'з harakatlarda ko'proq samaradorlikka erishish, ularni ongli ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning ayrim usullarini harab chihishni talab usulidan boshlagan ma'qul.

Talab - pedagogik ta'sir ko'rsatishning boshlanqich usuli bo'lib, tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini raqbatlantirishni yoki to'xtatishni va aniq amaliy hamda aqloqiy sifatlarini namoyon qilishni taminlaydi.

Talab qilish usuli talabalarning ko'pgina aqloqiy sifatlarini shakllantirishga yordam beradi, lekin tarbiyalanuvchilarda o'ziga nisbatan ma'suliyat va talabchanlikni rivojlantirishda alohida vazifani bajaradi.

Yagona pedagogik talablarni harab chihar ekanmiz, faqat bizning insonparvar jamiyatimizdagina xalqning ma'naviy-siyosiy birligini mustaqamlashda pedagogik talab tarbiyaning ta'sirchan usuliga aylanishini ayтиб o'tgan edик.
Pedagogik talablar

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usulli bo'lgan talabning ahamiyati nimadan iborat ekanligini harab chihamiz.

O'qituvchi talabalar bilan ishlab, ularning faoliyatini tashkil etar ekan, o'z ko'rsatmalari bilan talabalarning ayrim harakatlarini raqbatlantiradi. Ish jarayonida ularga muayyan muloqazalar bildiradi, tanbeq beradi yoki raqbatlantiradi, yakun yasaydi. Uning ayrim buyruqlari hisqa va lo'nda bo'lib, sezilar-sezilmas majbur

qilish rolini o'ynasa, boshqalari ancha keng tushuntirish yo'l-yo'riqlap shakliga ega bo'ladi. Ayrimlari talabalarni faqat ishga jabr qilish zarurati tufayli, boshqalari talabalarning ayrim ko'nikma va malakalarни o'zlashtirishiga tuzatish kiritish ehtiyoji bilan vujudga kelgan; bir xillari talabalarning keraksiz va noto'qri harakatlarini to'xtatsa, boshqalari muvaffaqiyatli harakatlarini mustaqkamlaydi va qo'llab-quvvatlaydi. O'qituvchi tomonidan berilgan barcha ko'rsatmalar va tushuntirishlar, muloqaza va tanbeqlar pedagogik ta'sir ko'rsatishning ana shu eng muqim usuli bo'lgan talab qilishning turli shakllariga aytildi. SHuning uchun ham mubolaqa qilishdan qo'rqmay aytish mumkinki, pedagogning talabisiz talabalarning o'quv va iitimoiy foydali faoliyatini tashkil etishni tasavvur etib bo'lmaydi.

Tajribali pedagog talabalar quzuriga keng harakatlar dasturi bilan birga boradi, o'z tarbiyalanuvchilaridan har biri qachon nima qilishini aniq va muayyan tarzda biladi. Zero, talablar ana shu dasturni ularning ishlari va xatti-harakatlarida amalga oshirish vositasidir. xolos.

Talablar - talabalar jamoasi bilan ishlashning boshlanqich davrida, dastlabki darslarda ayniqsa, muqim rol o'ynaydi. Ana shu bosqichda guruhda ishlarning qanday borishi, u yoki bu harakatlarning talabalar tomonidan qanchalik aniq bajarilishi ham, o'qituvchining talaba bilan munosabatlari qanday yo'lga qo'yila boshlashi ham, talabalar uni obro'li o'rtoq - o'z raqbarlari deb e'tirof qiladilarmi yoki yo'qmi, - bularning hammasi tarbiyachining talablariga chambarchas boqliqdir.

SHunday qilib, talabalar bilan ishlashning boshlanqich davrida va ular faoliyatining yangi-yangi turlarini tashkil etishda pedagogning talabalarini zarur xatti-harakallarini raqbatlantirishning muqim vositasi hisoblanadi, shuningdek nom'a'qul va foydasiz harakallarning oldini olish va to'xtatish vositasi ham bo'ladi. Talabning asosiy guruhlari va shakllarini berib chiqishni.

Pedagogning talablarini bevosita talablar bo'lishi mumkin, bunda ular shunday talabalarga hara tilgan bo'ladiki, tarbiyachi ulardan muayyan harakatlarga erishishni kutadi yoki pedagogning talablarini vositali talablar bo'ldi, **bunda** o'qituvchi o'z talablarini bilan talabalarda o'z o'rtoqlariga nisbatan navbatdagi talablarni keltirib chiharadi.

Biz avvalo talabning asosiy shakllarini ta'riflashga o'tamiz, bu usulning u yoki bu shaklini tanlash pedagogik vaziyatni hisobga olish bilan boqliqdir. Bevosita talablar uchun pedagogik vaziyat ikkita asosiy shartdan, ikki omildan vujudga keladi. Birinchi omil - kimdan talab kilinsa, o'shaning talaq qiluvchiga bo'lgan munosabatidir. Ikkinci omil - bu tarbiyalanuvchining pedagog raqbatlantiradigan faoliyatiga munosabatidir. Umuman olganda bu munosabatlarni **biz ijobjiy**, betaraf va salbiy munosabatlar deb ta'risflaymiz, holbuki amalda bu munosabatlarning juda ko'pdan-ko'p ko'rinishlari hamda. W.

Энди талаб шаклларига то'xtalib o'tamiz. Talab to'ppa-to'qri bo'lishi mumkin, bunda o'qituvchiniр murojaati "SHunday va faqat shunday qil" formulasi bo'yicha qat'iy, dadil oqangda ifodalangan aniq ko'sratmaga ega bo'ladi. Bunday helda talablarini harakatga undovchi omil talabning o'zi hisoblanadi.

To ppa-to-qri talab jamao bilan ishlashning birinchi bosqichida ayniqsa ta'sirchan býladı. Buni bir adib ko'rsatib o'tgan edi: "Samimiy oshkora, ishonarli,

qizqin va qat'iy talab bo'lmasa, jamoani tarbiyalashni boshlab bo'lmaydi, binobarin, kimda-kim ikkilanuvchilardan, berilgan va'dalarni shuvab ketuvchilardan ish boshlashni o'ylasa, u xato qilgan bo'ladi".

Pedagog talabalar uchun yangi bo'lgan faoliyatni tashkil etayotgan joyda ham to'ppa-to'qli talab zarurdir. Bu erda to'ppa-to'qli talab ta'limning boshlanqich usuli bo'lgan yo'l-yo'rqi berishga o'xshaob ketishi, o'ziga e'tiborni jalb qiladi. SHuni ham aylib o'tamizki, to'ppa-to'qli talab ko'pincha talabanining pedagogiga yoki u boshlagan faoliyatga betaraf munosabatda bo'lishi sharoitida ishlatalidi. Bunday vaziyatda to'ppa-to'qli, bevosita talabning quyidagi qoidalariga rioya qilish ayniqsa muqimdir.

Birinchi qoida: odatda, talab ijobjiy bo'lishi, ya'ni mutlaqo muayyan xatti-harakatni keltirib chiharishi, talabalarning u yoki bu harakatlarini shunchaki ta'qilamasligi, to'xtatmasligi lozim.

Albatta, o'qituvchining taqiqlashlaridan ayniqsa, talabalar belgilangan qulq-atvor qoidalarini har xil tarzda bo'lgan hollarda soydalaniladi. Biroq pedagoglar talabalarining asosiy mazmunini ta'qilashlar tashkil etmaydi. Talablardagi asosiy narsa talabalar qulq-atvori va faoliyatining ijobjiy dasturidir.

Ikkinci qoida: to'ppa-to'qli talab yo'l-yuriq tarzida, ya'ni bir xil ma'noli, ani? da tushunarli, konkret bo'lishi lozim. Dastlabki paytlarda talabalarning yangi harakatlarini raqbatlantirganda talab yo'l-yo'rqi berish bilan qo'shilib ketganday bo'ladi, bu harakatlarni detallashtirib, ularni aniq ta'riflab beradi.

Uchinchi qoida: pedagogning harqdayn oqilona, aniq va tayyorlangan to'ppa-to'qli talabi albatta bajarilishi, oxiriga etkazilishi kerak.

SHuni esda tutish kerakki, o'xshash pedagogik harakat qonunining namoyon bo'lishi natijasida har bir yangi talabning bajarilishi pedagogning keyingi talabalarining kuchi va ta'sirchanligini oshiradu talaba - tarbiyachiga aql-idrok bilan aniq bo'y sunish odatini shakkllantiradi. Va aksincha, har bir bajarilmagan talab shundan keyingi talabarning samaradorligini pasaytiradi.

To'ppa-to'qli talabarning texnik ijrosi haqida gapirganda, ularni qo'yishning qat'iy, ishonarli oqangini ta'kidlab o'tish kerak. U osoyishta, vaziyatga harab, jiddiy bo'lishi, lekin qech vaqt baqirishga, bolani qaqrarat qilishga aylanib holmasligi kerak.

Talab-maslaqt tarbiyalanuvchi ongiga ishonchszlik bildirishdan iborat bo'lib, u yoki bu xatti-harakat, amaliy vazifani turli usulda echishning maqsadga muvofiqligi to'risida o'qituvchining mustaqil ravishda haror qabul qilish uchun tarbiyachining tasvsiyasini o'z ichiga oladi.

Ilmos singari, maslaqtani ham majbur qilib tihishtirmaydilar, tanlash huquqi bolaning o'zida holadi. Bu shakl ishga ongli munosabatni rivojlantiradi va bundan tashhari, pedagogni katta yoshdag'i o'rtoq deb bilishga o'rgatadi, uning obro'si keng bilimlarda, katta hayotiy tajribada, mahoratda yashiriliq yotganligiga asoslanadi. SHu bilan birga masalaqt-bu hamma narsani ipidan ignasigacha tasvirlab beradigan yo'l-yo'rqi emas, balki ko'pincha echimlarni mustaqil izlashga undashdan iboratdir.

Bevosita talabning bu shakli yana shunisi bilan soydaliki, u talabalarini muayyan vaziyatlarda, ayniqsa paydo bo'ladijan qiyinchiliklarda o'rtoqlari, talabalar bilan maslaqatlashishga o'rgatadi. O'z navbatida pedagoglar o'zlariga talabalar maslaqat uchun murojaat qilishini qadrlashni, o'zingin javob reaktsiyasini shunchaki aytib

berish emas, balki kichik yoshdagi o'rtoqlariga tabiiy yordam ko'rsatishni o'rgatishlari lozim.

Talab-sha'ma talabalarni muayyan qatti-harakatlarga ilqomlantirishning yashirin shakli va eng nozik vositalaridan biridir. SHa'ma ilgari ishlatalilgan, yaxshi tanish bo'lgan talablarni, ma'nosи ochib berilmaydigan talablarni o'ziga xos shartli hishartirishdir. Tajribali pedagogga ba'zan talabalarning zarur harakatlarini bajarishini ta'minlash uchun ko'z tикиб harsh, qoshlarning harakati, ritorik savolning berilishi kifoya qiladi. Muayyan sharoitda sha'ma talabning "yashirin" shakli rolini o'yaydi, u faqat ikki kishiga tushunarli bo'lib, atrofdagilarning diqqatini jalb qilmaydi.

SHartli talab shundan iboratki, bola uchun yoqimli bo'lgan biror faoliyat turi yoqimsiz yoki qiyin faoliyat uchun raqbatlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

"Darslarining qilsang-o'ynagan borasan"- bu bevosita talabning ana shu shakliga eng oddiy misol bo'ladi. SHartli talabdan foydalanganda bajarilishi shart bo'lgan faoliyat bilan sarflangan kuch-qayrat uchun o'ziga xos mukofot bo'lgan faoliyat o'tasidagi aloqa tabiiy edi. Aks holda talabalarدا o'z manfaati yo'lida foydalanish kayfiyatni paydo bo'lishi mumkin, bunda shartli talabga endi pedagog amal qilmaydi, talabalar esa uning oldiga o'z shartlarini qo'yadilar: "Bizning futbol" o'ynashimizga ruxsat etsangiz, guruhni yilishitirib chihamiz" va qokazo.

Umuman talabning bu shaklini qo'llanishi talabalarni, ularning qizihishlari va mayllarini yaxshir bilishni, ularning individual qobiliyatlarini va me'yор tuyqusini hisobga olishni nazarda tutadi. Bu usulni (xullas, boshqa har qanday usul kabi) suv iste'mol qilmaslik kerak.

O'yin shaklidagi talabdan odatda qiziharli bo'lмаган va ba'zan zerikarli mashqulotlarni tashkil etish haqida gap boradigan joyda, biror ishni, ayniqsa kichik yoshdagi talabalar bilan ishlashni jonlanitirish uchun foydalaniladi.

Misol keltiramiz: Ta'lim muassasasi-internat tarbiyalanuvchilaridan bir guruhi odatda uslashga yotiш uchun juda uzoq, hozirlik ko'rishardi. Talabalar tez echinishni bilmas, o'z buyumlarini tartibsiz qilib tashlayverishardi. SHunda tarbiyachi kechqurunlari "Kim tezroq" o'yinlarini o'tkaza boshladi, har kimning vaqtini sekundomer bilan qayd qilib qo'ydi, o'yin hammani jalb qildi, qatto o'z rekordchilarini paydo bo'ldi.

Talabalar jamoani tashkil qilishda o'yingga singib ketishi lozim, degan edi bir adib. Bevosita talabning bu shakli niqoyatda ta'sirchan bo'lishi mumkin, chunki talabalarni qiziqitirib, ularga quvonch bahishlaydi, birinchi harshda eng yoqimsiz bo'lib ko'rigan ishlarni bajarishdan qonihib qosil qilishga imkon beradi.

qoralovchi talabdan pedagog shunday hollarda foydalanadi, bunda bolaning u yoki bu harakatlariga salbiy baqo berish uning yoqimsiz xatti-harakatlarini to'xtatishda rol o'yaydi va foydali harakatlarni raqbatlantiradi.

Tayanch iboralar: muomala-axborot jarayonidir, muomala vazifasi, faoliyat-reshleshiya, "Jismoniy harakatlar", o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur qilish, jazolash, o'z-o'ziga ta'sir, ishontirish, talab, ta'sir, pedagogik ta'sir, raqbatlantirish, yo'l-yuriq berish, ijobjiy talablar, ishonch bilan talab qilish, o'yin shaklidagi talab,

qoralovchi talablar, mustaqil fikrlash, hamkorlik usuli, pedagogik hamkorlik, shaxsiy pedagogik faoliyat, pedagogik muammo, ilmiy-nazariy asos, ijodiy faoliyat, individual psixologik xususiyat, ilqor pedagogik tarbiya, asosiy pedagogik qoya, muomala madaniyati, tashqi qiyofa, xushmuomala, shirin so'zli bo'lish, mehnatga nisbatan intizomli bo'lish, hamjihat bo'lish, qazabga kelmoq, jismoni kuch-qayrat, sabr-toqat, muloyimlik, xolislik, darqazablik, vazminroq bo'lish, diqqat-e'tiborli bo'lmoq, kayfiyat, o'jarlik, tushkunlik, bema'nilik.

Muammoli savollar:

1. SHaxsnинг о'заро сикр almashish xususiyatlarga ta'rif bering. Bu xususiyatlar bizda bormiq O'rtoqlaringizdachiq
2. Pedagogik muomalada bir holipdagи usullar hamisha ham ijobiy rol o'yнaydimiq Pedagogik tajriba Sizni qanday xulosalar qilishga undaydiq
3. O'qituvchining raqbarlik kilishda individual uslubni tanlashi nimalarga boqliqq Aytib o'tilgan hamma uslublarni egallash kerakniq
4. Talabalar bilan muomala qilish metodikasini egallash nimani bildiradiq Uning tarkibiga kiradigan malakalar nimalardan iboratq
5. Talaba shaxsining shakllanishida muomala qanday rol o'yнaydiq
6. Jamoa faoliyati maqsadini belgilashda talabalarni qanday qilib jalb etish kerakq Pedagogik amaliyot vaqtida olingen o'z tajribangizni dalil qilib keltiring.
7. Jamoaning o'z-o'zini tashkil etishida ko'rsatiladigan pedagogik yordam qanday bo'lishi mumkih?
8. Turli yoshdagи talabalar muomalasini tashkil etish xususiyatlari nimalardan iboratq Yoshlar o'tasidagi muomalanı tashkil etish metodikasi qanday bo'lishi mumking
9. Individual muomala uslubiga qo'yiladigan metodik talablar nimalardan iboratq
10. Individual muomala uslubini mashq qildirish bilan qosil qilish mumkinmiq
11. Kasbiy-pedagogik muomala jarayonida ijodiy kayfiyatni boshharish muammolari nimadan iboratq
12. Ijodiy kayfiyatda muomala ta'siri haqida nima deya olasizq
13. Pedagogik mahorat tizimida psixologik ta'sir usullariga izoq bering.
14. "Jismoni harakatlar" usuli deganda nimani tushunasizq
15. Ijodiy kayfiyatni shakllantirish degani nimaq
16. Pedagogni talabalar bilan muomalasining mohiyati nimadan iboratq
17. Muomala uslubining pedagogik faoliyat uslubi bilan boqliqligi nimadaq
18. Avtoritar, demokratik va liberal uslublariga izoq bering.
19. Talabalar faoliyatini tashkil etishda muomala qanday rol o'yнaydiq
20. Talaba muomalasini yaxshilashda nimaga e'tibor berish lozimq
21. Talabalar ta'sir ko'rsatish vositalarining hammasini ham tarbiyaviy vositalar deb hisoblash mumkinmiq
22. Pedagogik ta'sir ko'rsatish metodikasidan samarali foydalananish shartlari qandayq
23. Pedagogik tajriba qanday xulosalar chiharishga imkon beradiq
24. Talabalarga metodik jihatdan qanday qilib to'qri talab qo'yish kerakq

25. Pedagogik mahorat tizimida ishontirish usuli nimadan iboratq
26.qanday sharoitda ishontirish tarbiyaviy vosita bo`lib holishi mumkinq
27.Nima uchun o`qituvchi o`z ishida psixik holatning anglab bo`lmaydigan tarkibiy hismlarini hisobga olishi kerakq
Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar
1. Guruhlarga (o`qituvchi-talaba) bo`linib, o`qituvchining kommunikativ qobiliyatlarini ochib bering.
  2. Yoshlar o`rtasidagi muomalani tashkil etish metodikasi deganda nimani tushunasizq
  3. Mashq qildirish yo`li orqali individual muomala uslubini takomillash tirish mumkinmi?
  4. K.S. Stanislavskiyning "Jismoniy harakatlar" usuli bo`yicha o`yin o`tkazing.
  5. Pedagogik boshharuv va muomalaning avtoritar, demokratik va liberal uslublari misolida namunalar keltiring.

TESTLAR

1. Muomalada pedagogning o`z hissiy munosabatini ifodalashdagi tashqi shakllarini mustaqkamlash nimia deb qabul qilinganq
A) pedagogik hamkorlik.
B) muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish.
C) ijodiy hamkorlik.
D) madaniy muomala.
2. Pedagogik muomala usullari aniq keltirilgan javobni belgilang.
A) demokratik usul, ijodiy kayfiyatni joriy qilish usuli.
B) avtoritar usul, liberal usul, hamkorlik usuli.
C) ishontirish usuli, talab va raqbatlantirish usuli.
D) avtoritar usul, demokratik usul, liberal usul.
3. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari to'liq keltirilgan javobni belgilang.
A) demokratik usul, raqbatlantirish usuli.
B) talab, istiqbol, jamoatchilik fikri, raqbatlantirish va jazolash usullari.
C) raqbatlantirish va jazolash usuli.
D) jamoatchilik fikri va demokratik usul.
4. O'z fikrlari, kayfiyati, holati, hissiyoti, talabalar xatti - harakatidan rozilik yoki noroziligini yuz muskullari harakati orqali bildirish nimani anglatadiq
A) pantomimikani.
B) mimikani.
C) aktyorlik, rejissyorlikni.
D) nutq madaniyatini.
5. Muomala nimaq
A) axborot jarayoni.
B) ikki shaxsnинг muloqoti.
C) so'zlashish madaniyati.
D) gapirish.
6. Pedagogning talabalar bilan muomalasining muvaffaqiyati nimaga boqliqq
A) hamkorlik qila olishga.
B) so'zlashish va gapirishga.
C) pedagogik qobiliyatning mavjudligi va pedagogik nazokat (takt)ga.
D) pedagogik mahoratga.
7. Talaba - talaba faoliyatidagi, xulq - atvoridagi nuqsonlarga barham berish maqsadida taqiqlash usuli qanday nomlanadiq
A) ta'sir ko'rsatish.
B) raqbatlantirish.
C) jazolash.
D) ogoqlantirish.
8. Muomala darajali aniq va to'liq ko'rsatilgan javobni belgilangq
A) faktik, aks ta'sir.
B) munozaraviy, ta'sir.
C) faktik, munozaraviy, axborot.
D) axborot.

- 9. Talabalarda muomalaning individual usulini shakllantirish o'z mazmuniga necha bosqichni oladu?**
- A) uch bosqichni.
  - B) olti bosqichni.
  - C) sakkiz bosqichni.
  - D) o'n bosqichni.
- 10. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari aniq ko'rsatilgan javobni belgilang.**
- A) ishontirish, talab.
  - B) demokratik, avtoritar, liberal.
  - C) talab, istiqbol, jamoatchilik fikri, raqbatlantirish va jazolash.
  - D) jamoatchilik fikri, istiqbol.
- 11. Tarbiyalanuvchilarning ongiga ishonch, optimizm, raqbat va intilishni uyqotish qanday talab shaklini bildiradiq**
- A) talab - ishonch.
  - B) talab - nasiyat.
  - C) talab - maslaqat.
  - D) talab - ta'ma.
- 12. Pedagogik hamkorlik usulini ishlab chiqqan amaliyotchi - pedagoglar nomi ko'rsatilgan javobni belgilang.**
- A) V.I. Pirogov, Navoiy, A. Avloniy.
  - B) S. N. Lisenkova, A. S. Makarenko, L.N Tolstoy.
  - C) E.N. Il'in, S.N. Lisenkova, V.F. SHatalov.
  - D) M.A. Abdurasulov, V.A. Suxomlinskiy.
- 13. Jamiyat ehtiyoji talablari asosida talabalarda yaxlit zakovat, ma'naviy - axloqiy saloqiyat, mehnat ko'nikmalari va jismoniy kuchlarni rivojlantirishga intilishi nimiga boqliqq**
- A) davlat dasturiga.
  - B) darsliklar sifatiga.
  - C) darsdagi o'qituvchi mehnatiga.
  - D) mutaxassis mahoratiga.
- 14. "Inson hayotda erishadigan narsalar - mavqe, e'tiborga loyiq bo'lish, maqsadni aniq qo'ya olish, o'ziga haqo berish insonning o'ziga boqliq" - iborasi**
- A) A. S. Makarenko.
  - B) V. A. Suxomlenskiy.
  - C) D.S. Lixachyov.
  - D) q.q. Niyoziy.

III. BOB. O`QUV - TARBIYA JARAYONINI BOSHHARISHDA PEDAGOGIK MAHORAT

3.1. O`qituvchining darsni tayyorlash va o`tkazishdagi mahorati.

Dars ila tarbiya orasida bir oz farq
bor bo`lsa ham, ikkisi bir – biridan
ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga
boylangan jon ila tan kabidir.

Abdulla Avloniy.

Jamiyatning kundan kunga o`zgarib, rivojlanib borishi turli soqalarda faoliyat ko`rsatayotganlar singari har bir o`qituvchidan tashabbuskorlikni, faoliykn, mustaqil fikrlesh, yangi nostandard vaziyatlardan chiqib keta olish, xususiyatlarga ega bo`lish kabi masalalarni qal etishni talab etadi. Bu faqat o`hish - o`qitish dars jarayonida amalga oshiriladi.

Dars - pedagogik jarayonning ustaxonasi. Bu ustaxonada ma'lumotlar bayon etiladi, idrok qilinadi, axborotlar o`zlashtiriladi, bilim, ko'nikma, malakalar nazorat qilinib, baholanadi. Xullas darsda o`rgatish, etkazib berish, bajarish, qo`lga kiritish, hayotga qo'llash ko`nikmalari shakllantiriladi. Bunda o`qituvchi muqim vazifani amalga oshiradi - o`quvchilarни bilim olishga yo`naltiriladi, jalb qiladi va ularni bilmaslikdan bilishgacha, voqelikdagi narsa va qodisalarning oddiyisidan murakkabigacha bilish sari olqa harakallantiradi. Bu esa o`qituvchidan tayyorgarlikni, talab etib, uning nazariy, amaliy, metodik qurollanganlik bilan boqliq.

Pedagogik - psixologik nazariya va maktab tajribasi o`qituvchining darsni tayyorlash va o`tkazish uchun uch bosqichli tayyorgarlik loyiqasini ishlab chihish lozimligi bilan tavsiflanadi. Bular:

- dastlabki tayyorgarlik;
- joriy tayyorgarlik;
- yakuniy tayyorgarlikdir.

Dastlabki tayyorgarlik o`z faoliyatini bir o`quv yilida yoki istiqbolli rejalshtirishdan boshlanadi. Bunda o`qituvchi o`z fanini o`quv yilida o`qitilishi uchun sinf, guruh (bosqich - I, II, III) larni aniqlab, mazkur sinf va bosqichdag`i o`z fanining o`quv dasturi bilan tanishib chiqadi. Faoliyatini o`quv yilida yoki istiqbolli rejalshtirishi uchun u avvalo:

- o`quv dasturidagi axborotlar qaysi sinf, bosqich uchun taaluqli ekanligini va uning qaysi bo`limi o`quvchi - talabalar uchun qiyinchilik tuqdirishini tajribali o`qituvchilardan so`rab, o`rganib chihishi;
- dastur ma'lumotlarining qaysi sinf (bosqich) talabalari uchun muqimligini, uning murakkabligini, o`quvchi - talabalar tayyorgarlik darajasiga mos emasligini chuqur o`rganib chihishi;
- o`rganilanidan qodisalar, ma'lumotlarning predmetlararo, bo`limlararo, fanlararo aloqadorligini belgilab chihishi;
- o`quvchi - talabalarning qizihishi, ijodiy faolligi, bilish mustaqilligi, tashkil qiluvchi va dunyoharashish muvaffaqiyatlari tarkib toptirishga xizmat qila oladigan o`quv materialini tanlashi va alohida belgilashi;

- o'quvchi - talabalarda individual bilimdonlikka intilishni, qavasni, mustaqillikni va shart - sharoitnu tarbiyalay oladigan axborot, ma'lumot, qodisa, voqealar manbalarini aniqlab, ularni muayyan tizimga solishi;

- davlat ta'lim standarti asosida har bir mashqulot uchun didaktik vositalar (o'quv ko'rgazmali, texnik, axborot - kommunikativ) majmuini aniqlashtirishi va tizimlashtirish hamda qo'shimcha mashqulotlar, amaliy, laborotoriya darslari loyiqasi va tizimini ishlab chihishi;

- o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan ilmiy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarning taxminiy qajmi va miqdorini ishlab chihishi;

- har bir mashqulot materialining mazmuniga harab o'hish - o'qitishning texologiyalari, interfaol metodlari va didaktik vositalarini belgilash va qokazolarni amalga oshirishi darkor.

O'quv fani uchun dastur va DTSlari bilan tanishib, yuqorida masalalarni qal etganidan so'ng o'quv - mavzuli reja tuzishga kirishiladi. Uning tuzilishini quyidagi yo'nalishda rasmiylashtirish maqsadga muvofiq:

- a) mavzularning tartib rahami;
- b) bo'lim yoki bobning nomi;
- v) o'rganiladigan har bir mavzuning nomi;
- g) mashqulotga ajratilgan soat;
- d) o'tish (bajarish) vaqt (muddati);
- j) bo'limlararo, predmetlararo, fanlararo, boqlanishni aks ettiruvchi belgi;
- z) mavzuning metodik ta'minoti asosiy va qo'shimcha adabiyotlar nomeri; (adabiyotlar ish rejaning oxirida alfavit bo'yicha keltiriladi);
- i) mavzu uchun mayjud bo'lgan didaktik vositalar;
- k) Izoq (ma'lum sabablarga ko'ra mazkur mavzu o'qilmay holsa yoki tiqizlashtirilsa, uning sababi izoqda ko'rsatiladi).

O'quv - mavzuli rejaning namunaviy shakldagi tasvirli quyidagi ko'rinishda bo'ladi.

III. 1. - jadval. O'quv - mavzuli reja chizmasi.

	B		Ж	З	И	К
--	---	--	---	---	---	---

mavzularning tartib rahami;	bo'lim yoki bobning nomi;	o'rganiladigan har bir mavzuning nomi;	mashqulotiga ajratilgan soat;	o'tmish (bajarish) vaqt (muddati);	bo'limlararo, fanjararo, boqlanishni aks etiruvchi belgi;	mavzuning metodik (asosiy va nomeri);	ta'minoti va qo'shimcha adabiy otlar (xirida alfavit bo'yicha keltiriladi);	mavzu uchun mayjud bo'lgan didaktik vosita;	Izoq (agar ma'lum sabablarga mazkur mavzu o'qilmay kelsa yoki tizqizlashtirilsa, uning sababi izoqda ko'rsatiladi).
-----------------------------	---------------------------	--	-------------------------------	------------------------------------	---	---------------------------------------	---	---	---

O'qituvchining darsni tayyorlash va o'tkazishdagi muqim jarayon joriy tayyorlanishdir. Bunda o'qituvchi kunlik dars mashqulotini loyiqalaydi va ketma - ketlikda loyiqani amalga oshiradi. Joriy tayyorgarlik vaqtida o'qituvchi ayrim didaktik qoidalarni esga olishi talab etiladi. Ma'lumki, zamonaviy pedagogik - psixologik ta'lilot o'quv jarayonini bir - biri bilan uzviy boqlangan quyidagi didaktik komponent (hismlar)dan iborat deb ta'kidlaydi. 1. Motivlar(M). 2. O'quvchilarning o'quv faoliyat(O'Q'F). 3. O'quvchining bilish faoliyatini boshharish(O'FB). O'quv jarayonini boshharish o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. SHuning uchun u bu jarayonga puxta tayyorlanish lozim. Buning uchun u ta'lim - tarbiyaning turli texnologiyalardan xabardor bo'lishi kerak bo'ladi. SHuni unutmaslik kerakki, ta'larning maqsadi va uni ro'yogha chiharuvchi mexanizmlar bir - biriga mos bo'lgan taqdirdagina natijaga erishiladi.

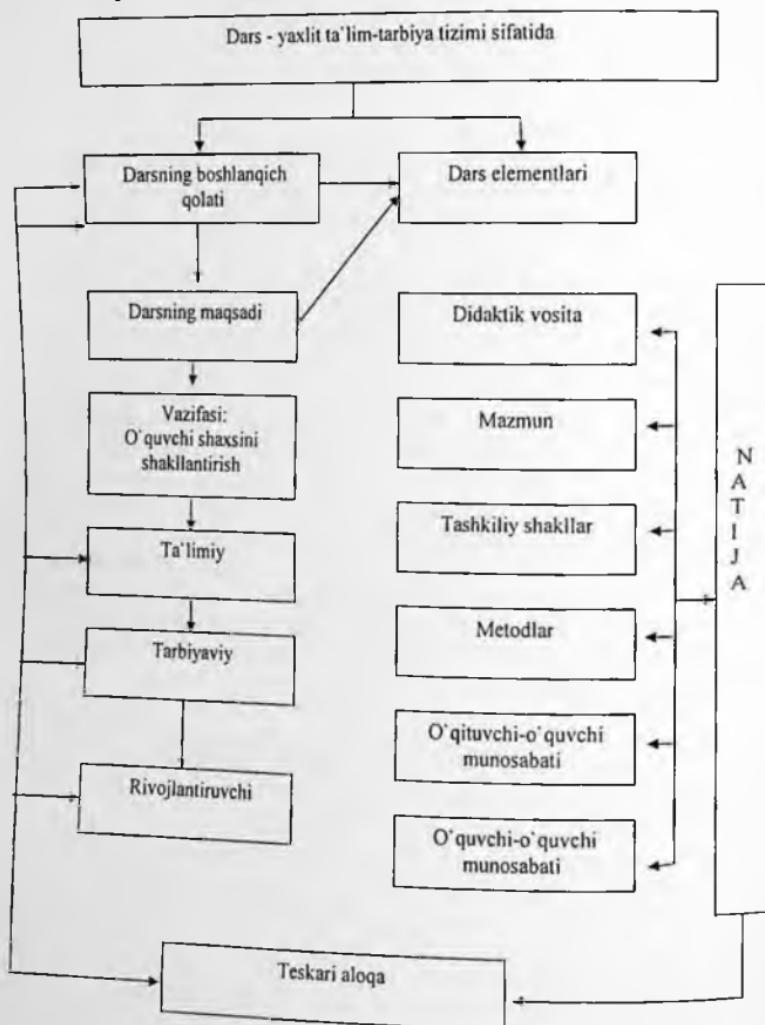
Darsga joriy tayyorgarlik davrida o'qituvchi o'qitishning tabiatga moslik va o'quv jarayonini jadallashtirish printsiplari xususiyatidan kelib chihishi kerak. CHunki bu printsiplar (qoidalalar) ko'pro? bolaning qizihishi, qohish - irodasini qo'zatib uning aqliy qobiliyatlari va o'zlashtirishga ishtiyoqini kuchaytiradi. Zero bunda ta'lim - tarbiyaning tabiatga uyqunligi ta'minlanadi.

Darsga joriy tayyorgarlik jarayonida o'qituvchi, avvalo, butun kurs yuzasidan ilmiy va metodik, pedagogik, psixologik ma'lumotlar bilan tanishishi, dastur va o'quv qo'llanma materialini chuqur taqlil qilishi, choraklik, qafatalik qujjatlar tuzishni e'tibordan chiharmasligi kerak. har bir mavzuga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi dasturga, mavzu bo'yicha qo'shimcha manbalarga murojaat qilib, har bir mavzuning asosiy masalalari yuzasidan bayon qilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni aniqlashiga, o'qitish metodlarini tanlashga va kerakli metodlik tavsliyalarni, ko'rgazmali qurollar, jiqozlar, uskuna, inventar va qokazolarni tayyorlashi lozim bo'ladi. Bu masalalarning barchasi mavzu bo'yicha o'quv qo'llanmalar mazmunidagi ma'lumotiarni o'z ichiga oluvchi tematik reja shaklida aks ettililadi.

Darsni pedagogik faoliyatning negizi dedik. Endi darsning o'quv jarayonidagi mavqeini ko'rib chihamiz. Dars - yaxlit pedagogik jarayonning muqim elementi.

Buni jadvalda kuzatishimiz mumkin.

III.2. Jadval. Dars - o'quv jarayonining yaxlit pedagogik tizimi.

Jadvaldan ko'rinish turibdiki dars o'quv tarbiya jarayonining bir bo'lagi emas, balki yaxlit pedagogik tizimi hisoblanadi. SHuning uchun ham u yaxlit pedagogik tizimki, unda jamiyatning bosh maqsadi o'quvchi - talaba shaxsining shakllanishi uchun zamin tayyorlanadi, yoshlarning voqelikni anglab etishi uchun imkoniyat yaratilib ko'nikma, malakalar, dunyoharashlar, aqloqiy - estetik fazilatlar

tarbiyalanadi hamda mehnat qobiliyatları, ijodiy faoliyat jismoniy kuchlarning rivojlanishiga erishiladi. SHuningdek, o'qituvchi - o'quvchi, o'quvchi - o'quvchi munosabatlari tarkib topib, aqliy kamolot yuksaltiriladi. SHu sababli darsga murakkab va yaxlit tizim sifatida harash kerak. hozirgi davrda dars nazariyasi va darslarning tuzilishi, funktsiyasiga qatta e'tibor bilan haralmoqda. SHunga ko'ra o'qituvchi darsga jiddiy munosabat bildirishi, unga puxta tayyorgarlik ko'rsashi lozim.

N.V.Kuxarev "Darsda bilih xarakteridagi masalalarni asta - sekin murakkablashtirib borishni tashkin qilishdagi didaktik hamkorlik"ni amalga oshirish lozimligini ta'kidlaydi. Bu quyidagicha amalga oshiriladi.

O'qituvchi faoliyat.

1. Aniq muammoni izoqlaydi.
2. Materialni, o'zining bayon qilish jarayonini faollashtirgan holda, tushuntiradi.
3. Materialni, asoslashni talab qiluvchi masalalarni yo'l - yo'lakay maydonga tashlab, tushuntiradi.
4. Masalalarni, ularning qal qilish usullarini ko'rsatmagan holda, o'rtaga tashlaydi.

5. Topshiriq temasini ko'rsatadi.

O'quvchi faoliyat

1. Sustkashlik bilan tinglaydi.
2. Tinglaydi, materialni tushunadi, savollarga mantiqan javob beradi.
3. Masalalarning qal qilish usullarini mustaqil aniqlaydi, jamoa muqokamasida taqqoslaydi.
4. Masalani qal qilish usullarini individual holda izlaydi, jamoa bo'lib asoslashadi.

Bunday istiqbolli rejalashtirish didaktik maqsadlar izchilligini aniqlash, mazmundagi etakchi qoyalarni, faoliyatning asosiy turlarini ajratish, predmetlararo aloqalarni o'rnatish va darsning asosiy jiqozini o'ylab chihish, natijalarini prognoz qilish imkonini beradi. har bir alohida darsga tayyorlanishda o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshiradi: temani aniqlaydi va dars vazifalarini konkretlashtiradi; o'quv materialini mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi. Etakchi qoya, tushuncha, qonun, fakt, amaliy ma'lumotlarni ajratadi; ilgari o'rganilgan bilan boqlanishni, mazmunni joylashtirishni mantiqan nazarda tutadi; o'quvchilarning o'quv bilimi faoliyatları xarakterini aniqlaydi, ya'ni qanday bo'lishni o'ylab qo'yadi. SHu shakldagi tayyorgarlikni ishlab chiqadi. Dars hismlarini ajratadi; o'qitish metodlari: masala, mashq muammoli savollar, topshiriqni dasturlashtirish elementlarini tanlaydi va aniqlaydi. O'qitishning texnik vositalarini tanlaydi va tekshiradi; butun dars jarayonini rejalashtiradi. Dars rejasida, odatda sana va dars nomeri, uning temasi, vazifalari mazmunining asosiy masalalari, o'qituvchi va o'quvchining faoliyat turlari, o'qitish metodlari va vositalari, so'raladigan o'quvchining familiyasi, individual topshiriqlar, uyg'a vazifa ko'rsatiladi. Ammo dars rejalarining tuzilishi, vazifalari, har bir hismning maznuni ko'rsatilgan musallalari, rejaga ega bo'lish foydalidir. O'qituvchining tajribasi ortib borishga harab dars rejaga

hisharib borishi ham mumkin. Yaxshi tayyorlangan darsni yana uyushgan holda aniq va samarali o'tkaza bilish ham kerak. Bunda quyidagi talablarga amal qilishi lozim:

1) Darsni aniq va uyushgan holda boshlash buning uchun esa darsga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak.

2) O'quvchilar e'tiborini dars mazmuniga harata bilish va uni butun dars davomida o'quvchilarni o'quv biluv faoliyatlarini aktivlashtirib saqlay bilish, darsga qizihishni qo'llab - quvvatlash, o'quvchilap oldiga vazifalar qo'yish, ularni doimo javob berishga tayyor holda saqlash, darsdagi ishlarni xilma - xillash hammani ko'rib, hamma narsani so'rav turish.

3) Darsda vaqtidan oqilona foydalinish: o'quv jiqozlarini oldindan tayyorlash, ularni to'qri joylashtirish, topshiriqlarning to'liq bajarilishiga erishish, o'quvchilar e'tiborini chalqituvchi holatlarga yo'l qo'ymaslik.

4) O'z xatti - harakatini kuzatish. qoyaviy siyosiy e'tiqod, yuksak axloqiylik va madaniyat, gapirish va talab qilish, raqbatlantirish, o'quvchilarga murojaat qilish uslubi - bularning barchasi o'qituvchini faoliyatining uslubini belgilaydi hamda o'quvchilarning zo'r berib ishlashi yoki o'ta emotsiyonal qo'zqaluvchanligini tartibga keltiradi.

5) Darsda tadbirkorlikni namoyish qilish, yuzaga kelgan sharoitini yoki darsni o'tkazish sharoitlaridagi o'zgarishlarni hisobga olish kerak.

Dars - bu pedagogik faoliyatning asosiy negizi hisoblanadi. Darsda o'qituvchi talabaga ma'lum bilimni etkazadi, beradi va o'qitadi. Ularga bilim berishda u tobora faoliyatini kengaytirib boradi, bilimlarini oshiradi. Doimiy qo'llaniladigan metodik ishlarda ham kamchiliklar bor, ya'ni dars o'tish jarayonlarida qali sxolastik holatlar mavjud. Ba'zi o'qituvchilar iqtisodiy, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni taqlil qilmaydilar, talabalardan eski dars, ya'ni takrorlangan, o'quvchi - talabalarni qiziqtirmaydigan mavzularni so'raydilar. Ularni mustaqil fikrleshgaga va turli xil diskussiyalar, savol javoblarni uyushtirish o'quvchi - talabalarni muayyan matnni o'z so'zi bilan gapirishga o'rgatish zarur. Eski usullar bilan dars berishni o'zgartirish vaqtini keldi. har bir yangi qoya, har bir konstruktiv holat ta'lim muassasasidagi eski shakllarni tugatishni taqozo qilmoqda. Pedagoglar o'tasidagi hamkorlik, jurnal va gazetalardan olingan yangi metodika va pedagogik kredo deb atalgan tushunchani qosil qilishi kerak. Pedagogik hamkorlik mualliflari - o'qituvchi - novatorlar V.F. SHatalov, E.N. Il'in, S.N. Lisenkova, I.P. Volkov va boshqalar hamkorlik usuliga tayanib, tadqiqot ishlari olib borishgan. O'qituvchi xotirjam, talabalar ham xotirjam, ishonarli xursandchilik bilan shuqullanadilar. Endi biz o'qituvchi novatorlarning pedagogik hamkorlik nazariyasi va amaliyotini ko'rishimiz mumkin. "O'quvchi - talabalar bilan darsdagi muomala" o'qituvchi oldida asosiy vazifa hisoblanadi. Talabalarni o'quv mehnati faoliyatiga haratishda ularga yutuq, omad, xursandchilik tuyqularini tuqdirish yoki shakllantirish, oldinga harakatlantirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Pedagogik hamkorlik oldingi pedagogikadan shu bilan farq qiladiki, u talabalarni o'hishga jaib qila olishg tayanchi bo'ladi va o'qituvchilarning talabalar bilan mehnat faoliyati orqali oldingi pedagogikadan farq qiladi. Pedagogik hamkorlikning yana bir asosiy tamoyilli talabalardan darsdagi qo'rquvni olish, uni

bamaylixotir, erkin, o'z kuchiga ishontirishdan iboratdir. V. A. Suxomlinskiyning so'zlar bilan aytganda, qaerda qizihish bo'lsa, o'sha erda nutq bo'ladi. O'qituvchilarning darsdagi faoliyatlar shundan iboratki, ular talabalar bilan birlashib, faoliyat ko'rsatadilar, ya'ni hamkorlik qiladilar, talabalar oldiga qiyin masalalar qo'yadilar va uni tushuntirib, ularning o'zlariga ishonç tuyqusini singdiradilar. SHuning uchun mavzu yaxshi o'rganilganda, maqsadga erishish mumkin deyiladi. Bunda talabalar ma'lum maqsad uchun birlashib holmasdan, balki shu qiyinchilikni engishga ishonch qosil qiladilar. Bunda har qanday novator-o'qituvchi o'zining tayanch signallarini turlicha belgilaydi. Masalan, M. Yoqubova turli xil sxemalarni, M. Abdurasulov turli xil algoritmlarni qo'llaydi. Bu talabalarning xotirasini mustaqamlaydi va rivojlanтиради, mantiqiy tasavvurning kengayishiga olib keladi. Yana bir usul shundan iboratki, talabalarning o'zi masala, mashqlarning qiyinini tanlaydilar. M. Yoqubova talabalarga ko'p misollar beradi, ular o'zlarini tanlaydilar va echedilar. S. Lisenkova esa talabalardan qanday so'zlarini yozishni so'raydi va doskaga yozadi. Bunda mavzularning bir nechta birlashtirilib bloklarni tashkil qiladi, o'rganilayotgan mavzuning qajimi o'zgaradi, talabaga qiyin bo'lmaydi. Novator - o'qituvchilar 3-4 mavzuni 1 darsda o'tadilar, talabalarning faoliyati o'rganilayotgan predmet mavzusida bo'ladi. Matematika darsida M. Yoqubova teoremani isbotlab turib, biyor bir ortiqcha so'z ishlatmaydi. Matematika o'qituvchisining so'zi to'qri va aniq bo'lishi kerak. N. qaqqorova adabiyot darsida o'quvchilar o'rtaida shovqinli dars bo'lishi, ular o'zlarini qiziqtiргan turli xil tushunmagan narsalarini so'rashlari kerakligini ta'kidlaydi. Tajribakor o'qituvchilar darsda talabalarni o'z-o'zini taqilil qilishini o'rgatadilar. Unda o'quvchilar darsda o'rtoqlarining ishini yoki javobini tekshirib baholaydilar. Ular bir-birlariga kamichiliklarini yoki yaxshi tomonlarini xat bilan yozadilar. Ilqor o'qituvchilar dars jarayonida turli usullarini qo'llaydilar, bunda har bir o'quvchi o'zini shaxs deb hisoblaydi va o'qituvchining shaxsan unga e'tibor haratilganligini sezadi. Bu shundan iboratki, bunda har bir o'quvchi, har bir darsda o'zining mehnati uchun baqo oladi. Pedagogika shuni ta'kidlaydiki, dars bu o'hish bilish markazi, bunda uning atrofidan aylanib, o'qituvchining fikrlari va harakatlari doimo qaytarilib turiladi. hozirgi zamон та'lim muassasalari oldida o'quvchi - talabalarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlanтиришда, birlashib pedagog va talabalar faoliyati ko'rsatilishi talab etiladi. O'qituvchi o'zining hayoti davomida 25 ming (soat) dars beradi. qaysi pedagog o'z darsini qiziharli va mazmunli o'tishini xoqlamaydiq Lekin, mehnat davri qancha bo'lishidan qat'iy nazar, maxsus fan o'qituvchisi bo'lishi qiyin. Buning uchun pedagog, avvalambor, pedagogik mahoratga ega bo'lishi kerak. Ta'lim muassasasida darsni yaxshi o'tishi uchun o'qituvchidan birinchi navbatda qoyaviy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik talab etiladi. Darsga tayyorlanish uchun o'qituvchi doimo shu fanning pedagogik, psixologik va metodik xarakterda bo'lgan o'quv qo'llanmalar, qo'llanmalarni doimo o'qib borishi kerak, u yana metodik jurnallar, gazetalar o'hishti, eshitganlarini konspektlashtirishi, darsga oid diafil'mlar, diapozitivlar tayyorlashi lozim.

Darsda o'quvchi - talabalar bilan olib boriladigan ta'limiy - tarbiyaviy ishlarni mukammallahsgan ishlarni tizimida tashkillashtirish hozirgi kun didaktikasining bosh

yo`nalishi hisoblanadi. Bunda o`qituvchi - o`quvchi hamkorligi muqim ahamiyat kasb etadi. SHunga ko`ra biz quyida o`qituvchi - o`quvchi o`zapo hamkorligining yangi shaklini tavsiya etamiz. (N. V. Kuxarev tavsiyasi bo'yicha)

III.3. - jadval. Darsda o`qituvchi - o`quvchi hamkorligini hisobga olishning samarali vositalari.

/p	<i>O`quvchiga ta'sir etish samarali vositalari</i>	<i>Maqsad</i>	<i>qo`lga kiritilgan natija</i>
	O`qituvchi tomonidan bayon etilgan ma'lumotni fikri bayon etish rejasini tuzishga o`quvchini yo`naltirish	O`quv ma'lumotidan eng muqim, eng asosiy qoyani belgilash ko`nikmasini qosil qilish, qizihish va diqqatni oshirish. Darsda faol ishchi vaziyatni yaratish.	Ko`pgina o`quvchilar axborotni izoqlash rejasini tuzish ko`nikmalariga ega bo`ladilar. O`quv materialidan muqimi va asosiysini aniqlashni o`rganib oladilar.
	O`quv ma'lumotini sxema, jadval, chizma, rasm tarzida bayon etishga o`quvchilarni yo`llash.	Bilimlarni chizma, tablitsa va q.k. ko`rinishida bayon etish ko`nikmalarini tarbiyalash.	O`quv materialini yangi ko`rinishda izoqlash ko`nikmasini namoyon qiladilar.
	Turli manbalardagi axborotlarni taqqoslash orqali o`zlashtirishga o`quvchilarni yo`llash.	Bir soqadagi o`quv ma'lumotini boshqa soqaga ko`chirish malakalarini qosil qilish.	Ko`pgina hollarda o`quvchilar bir soqadan o`quv materialini boshqa soqaga ko`chirib, ularni tizimlashtiradilar
	O`quvchilarni tushuncha, qonunlar, fomulalar mohiyatini ochish va ularni mantiqiy asoslashsga yo`llash.	Mavqum axborotlar, tasavvurlarni aniq faktlar bilan asoslash va bayon qilishga o`rgatish.	O`quvchilar mavqum axborotlarni aniq materiallar bilan boqlab, ularni mantiqiy, tizimli bayon etishni o`rganadilar.
	Mummoli vaziyatlarni yaratish	Yangi ma'lumotlarni o`zlashtirish farazlarni ilgari surish va ularni vaqtida surish va asoslash	O`quvchilar muammoli vazifalarni mustaqil echish, fikrlarini dalillash ko`nikmalarini

		ko'nikmalarini qilish.	qosil	namoyon qiladilar.
--	--	------------------------	-------	--------------------

Biz o'zimizning farzandlarimizni falsafiy tafakkurga ega bo'l shiga o'rgatishimiz, o'ylovchi, tafakkur qiluvchi shaxs sifatida tarbiyalashimiz, darsni xayot bilan boqlab olib borishimiz lozim. Darsning yuzaga kelishi-bu fikrning yuzaga kelishidir. Bu bir necha elementdan tashkil topadi. Ulardan eng asosiyasi - davlat tomonidan belgilangan dasturdir. Moqir, tajribakor o'qituvchilar o'quv dasturining aniq yo'nalishlarini tushunadilar va detallarigacha biladilar. Yaxshi o'qituvchini doimo ma'lum mavzuni qanday o'tsam ekanq, degan savol o'ylantiradi. hozirgi asosiy vazifa ham talabalarni hozirgi ta'lim muassasalarida shaxsni rivojlantirish uchun nima qilmoq kerakq, degan savol turibdi. Oldingi darslardan hozirgi zamon darsining farqi shundaki, hozirgi davrdagi iqtisodiy - siyosiy vaziyat, ilmiy ochilishlar, madaniyat o'z ta'sirini o'tkazadi. O'qituvchilarning usullarini qo'llash to'qrisida ko'p gapirish mumkin. SHuni aytish kerakki, o'qituvchi o'rganilmoqchi bo'lgan mavzuning dasturini ishlab chiqadi va darsning didaktik masalalarini va didaktik maqsadini aniqlaydi. Moqir pedagog oldindan darsda echilishi lozim bo'lgan konkret pedagogik masalalarni o'laydi. har bir dars oldida shunday masalalar borki, tarbiyaviy, ta'limiy va rivojlantirish maqsadlar qal etishni rejalashtiradi. Tarbiyaviy masalalar shundan iboratki, unda dunyoharash shakllanadi, iqtisodiy-siyosiy voqealar bilan tanishtiriladi, ularda vatanparvarlik baynalminalchilik qoyalar shakllantirilishi kerak. Bu esa, o'quvchi-talabalarga mas'uliyat hissini tarbiyalashga erishish orqali amalga oshiriladi. Mas'uliyat, avvalo, o'quvchi-talabaning o'hishta, bilim olishga bo'lgan xoxishi bilan belgilanadi. Buning uchun N.V.Kuxarevning fikricha, ta'lim samaradorligini ta'minlovchi malakalarni o'quvchi-talabada tarkib toptirish lozim. Bu malakalar III. 4.-jadvalda o'z ifodasini topgan.

III.4.-jadval. Ta'lim samaradorligini ta'minlovchi malakalar.

YO'NALTIRUVCHI	AqLIY
1.Istagan (ozmi-ko'pmi qiziharli) material ustida diqqat bilan ishlash.	1.O'quv materialidan muqimlarini, asosiyalarini ajratish.
2.Agar oldinda iltifot kutmayotgan bo'lsa, diqqat bilan ishlash.	2.Materialni tizimlashtirish va uni sxema orqali ifodalash.
3.har xil topshiriqlarni (o'quvchilar, o'qituvchilar va qokazolarning) bajarishga mas'uliyatli munosabatda bo'l shish.	3.O'z javobiga material tanlash; javob berish vaqtida taqqoslash va xulosa chiharish.
4.O'zgalar taklif qilganidan farqli shaxsni echim topish.	4.Manbalardan, javob berishda qo'llagan holda foydalanish.
5. Darsda individual topshiriqlar bajarish.	5.Spravochnik tipidagi adabiyotlardan foydalanish.
6. Darsdan tashhari vaqlarda individual topshiriqlar bajarish.	6.Sxema tuzish mumkin bo'lgan o'quv matnnini grafik ravishda tasvirlash.
7.Topshiriqlarni darsda bajarish uchun jamov tashkil qilish.	7.Mantiqiy tomonlarini va o'tishlarni ta'kidlagan holda boqlanishli

8.Topshiriqlarni darsdan tashhari vaqtarda bajarish uchun jamoa tashkil qilish.	matn (qikoya) tuzish. 8.O'quv materialini taqqoslash yo'li bilan oydinlashtirish.
9.O'qituvchining topshiriqi bo'yicha ayrim o'quvchilarning o'hishida yordam berish.	9.Matnda ishtirok etgan bilish xarakteridagi masalani tushunish.
10.Darsda o'z ishi ustidan nazorat o'matish.	10.O'rganilayotgan dalil va voqealarga o'z munosabatini bildirish.
11.Darsdan tashhari vaqtini to'qri taqsimlash.	11.Yangi materialni o'rganish yoki uni oldindan ma'lum bo'lgan dalillar va holatlar bilan taqqoslash munosabati bilan savollarni mustaqil tuzish.
12.O'qituvchi ko'rsatmali vositalarga tayanib, ko'rsatmadan bevosita sezilib turmagan boqlanishlarni tushuntirayotganda uning so'zlarini tinglash.	12.Bir nechta manbalar (qujjatlar, kuzatishlar, sinashlar) asosida oddiy tadqiqotlar olib borish.
13.Bevosita ko'rsatmali vositalami idrok qilishda oydinlashmagan dalillar, qodisalar orasidagi boqlanishlarni ochish.	13.Gipotezani ifoda qilish, uni tekshirish yo'llarini belgilash.
14.O'rganilgan material bo'yicha savollarni mustaqil ifodalash, ularni o'qituvchi va o'quvchilarga berish.	14.Taqqoslashlarni olib borish, xulosa chiharish, o'quv materialini muqim alomatlariga ko'ra sinflarga ajratish.
15.Tavsifiy va sinov materialini o'rganishda ko'rsatmali qurollarni mustaqil (o'qituvchining tavyorlaydi bilan) tavyorlash.	15.Abstrakt qodisalarning ma'nosini ochib berish.
16.Mustaqil ko'rsatmali qurollarning tavyorlangan usullarini asoslash.	16.O'lkashunoslik materiallarini qo'llagan holda oddiy tadqiqotlar olib borish.
17.Ta'lim jarayonida o'z imkoniyatlarini taqsimlay bilsish.	17.Øgallangan bilimlarni amalda qo'llash usullarini topish.

O'qituvchi yakuniy tayyorgarlik vaqtida darsni qanday o'tishni oldindan belgilaydi, o'ylagan rejasи quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1. Davlat dasturi tomonidan belgilangan mavzuni tavyorlaydi.
2. Uni hozirgi zamон bilan boqlaydi.
3. Oldingi materialdan kelib chiqib yangisini tushuntiradi.

Darsda o'qituvchi bilan talabaning o'zaro munosabat jarayoni shaxsiy aloqaga asoslangan. O'qituvchi darsda istisnosiz barcha o'quvchi-talabalarning faoliyatlarini yo'llaydi va nazorat qiladi, shuningdek talabalarning o'zları orasidagi o'zaro aloqa va nazoratni qo'llab quvvatlaydi. O'qituvchining darsdagi ishi barcha talabalarning

darsning o'zidayoq o'rganilayotgan mavzu asoslarini o'zlashtirishi uchyuн zamin yaratadi. Эng yaxshi o'qituvchilarining tajribalarini umumlashtirish va pedagogika fanining yutuqlari, darsga qo'yiladigan didaktik talablarni belgilash imkonini beradi. Buning uchun:

1. Darsning asosiy didaktik vazifalari va asosiy elementlarining aniqligi va muharrarligi.

2. Ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarning birligi.

3. O'qitishning butun dars va uni har bir hismi vazifalari hamda mazmuniga muvosiq keladigan, talabalarning bilish aktivligi va mustaqil faoliyatlarini ta'minlaydigan eng rassional usullarni tanlash lozim bo'ladi. Darsda xilma-xil o'qitish usullaridan foydalanish talabalarga har tomonlhma ta'sir ko'rsatish, ularda darsga qizihishni oshirish, ularning aktivligi va mustaqilligini raqbatlantrish imkonini beradi.

4. Mashqulotlarning turli shakllari: umumguruh, guruhiy va individual faoliyatning aktivligini o'qituvchining raqbarlik roli bilan birga qo'shib olib borish.

5. Talabalar bilish faoliyatining aktivligini, o'qituvchining raqbarlik roli bilan qo'shib olib borish.

6. Darsning oldingi va keyingi darslar bilan boqlanishini ta'minlash.

7. Talabalarning yosh xususiyatini hisobga olish.

8. Darsda talabalarni o'qitish va tarbiyalash uchun qulay sharoitlar yaratish.

Darsning mazmuni, tizimi va o'qitish usullarining tanlanishi ko'p jihatdan talabalarning yosh xususiyatlari bilan belgilanadi. O'quvchi-talabalar qancha yosh bo'lsa, ular shunchalik kam qajmdagi materiallarni o'zlashtirishlari mumkin bo'lib, darsning tuzilishi va yangi usullari shunchalik xilma-xil bo'ladi. Kichik yoshdag'i o'quchilarining diqqati etarlicha ixtiyoriy emas, idroki etarlicha maqsadga yo'llangan emas, tafakkurlari ma'lum darajada konkret irodaviy ko'rinishlarda barharor emas. SHuning uchun o'quchilarni xilma-xil faoliyat turlariga jalb etish, ko'rgazmalilikdan keng foydalanish, o'yin elementlarini kiritish, yangi materialni o'rganish va o'tilganlarni mustaqkamlash uchun optimal me'yorni aniqlash kerak. Bularning barchasi darsning mazmuni va tuzilishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Katta yoshili o'quchilar bilan olib boriladigan darslar ancha murakkab, ular ma'ruza, nazorat, so'rash, laboratoriya ishlari ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Mazkur talab darsda faqat gigienik talablarning yaratilishini emas, balki ta'limtarbiya jarayonini o'tkazish uchun qulay psixologik muqitning yaratilishini ham nazarda tutadi. Bu ko'p jihatdan guruh, jamoaning xususiyatlari boqliq bo'ladi. Guruh ayrim talabalarning o'z kuchlariga ishonchlarini oshirishi yoki pasaytirishi mumkin. Agar, guruh u yoki bu talabaning fikrlariga, harakatlariga doimo tanqidli yondoshsa, o'qituvchi esa e'tiborsiz harasa, bu talaba oqibatda o'z nuqsonlariga qat'iy ishonch qosil qiladi va darsda doimo passiv bo'ladi. SHu bilan birga guruh ayrim talabalarni ish sisatini oshirishga undab, ularning faoliyatiga ijobjiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, amma guruh, jamoaga ayrim talabalarga nisbatan noto'qri yo'nalishda haror topgan bo'lsa, o'quv jarayonini o'qituvchi etarlicha puxta o'ylamay lashkil etsa, guruh tomondan ta'sir bo'lmaydi.

O'qituvchining vazifalaridan biri o'quv jarayonini boshharish hamda darsda ta'lif-tarbiyaning samaradorligini oshirishga yordam beradigan qulay muqitni yaratishdir. Barcha didaktik talablar to'liq darajada yaxshi natijalar beradi. Didaktik vazifa va strukturaga ko'ra darslar quyidagi tiplarga bo'linadi:

1. Kombinatsion (aralash) tipdagi darslar;
2. Yangi materialni o'rGANISH darslari;
3. Bilim, ko'nikma, malakalarni mustaqkamlash darslari;
4. Mashqlar va amaliy ishlar darsi;
5. Umumlashtiruvchi, takrorlash darslari;
6. Laboratoriya darslari;
7. Talabalar bilimini nazorat qilish, tekshirish va baholash darslari.

Dars tipi umumiy o'quv vazifalari va struktura bilan xarakterlanadi. Darsning tipi va strukturasini aniqlashda, odatta quyidagi etakchi vazifalarga asoslaniladi: yangi materialni o'rGANISH; bilimlarni mustaqkamlash; o'rGANILGANLARNI umumlashtirish va tizimlashtirish; bilish va amaliy vazifalarni qal qilishda bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish; bilimlarni mustaqkamlash bilan birlashtirilgan yangi materialni o'rGANISH. Maxsus pedagogik izlanishlar, yuqorida qayd etilgan dars tiplarini biroz eskirganligi, endi mashqulotlarni ilqor pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga harakat qilish lozimligini ko'rsatmoqda. Chunki bunday mashqulotlarda natija oldindan kafolatlanadi, kafolatlangan natija uchun maqsad oydinlashtiriladi va o'quv jarayonini amalga oshiruvchi texnologiyalar belgilanadi. Bunday mashqulotda o'qituvchi yo'naltiruvchi, o'quvchi-talaba esa bajaruvchi - boshharuvchi rolida bo'ladi. Bunday darslarda egallangan bilimlar ijoday, ko'nikma va malaka unumli bo'ladi.

Endi, biz "Milliy istiqlol qoyasi" fanidan (bu fan oliv ta'lif mifiktablarida 28 soat ma'ruza 28 soat amaliy mashqulot tarzida o'qitiladi) "Milliy istiqlol qoyasining bosh maqsadi - ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayat qurish" mavzusi bo'yicha o'tkazilgan nazariy mashqulotning loyiqa shirtilgan texnologik xaritasini namuna sifatida keltiramiz:

Mavzu:	"Milliy istiqlol qoyasining bosh maqsadi - ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayat qurish"
Maqsad va vazifalar	<p>Kognitiv, psixomotorik, o'quv-didaktik maqsadlar:</p> <p>A) Milliy istiqlol qoyasining O'zbekiston istiqbolini ifodalovchi kontseptsiya ekanligi;</p> <p>B) Insonning ma'nani ozodligi va ma'rifatli bo'lisingning omili ekanligi;</p> <p>V) U har bir fuharoning oliv maqsadiga, xohish - istagiga aylanishi zarurligi haqida talabalarda tushuncha qosil qilish.</p>

O'quv jarayonining mazmuni	Milliy istiqlol qoyasi tushunchasi. Uning ma'no - mazmuni va asosiy yo'nalishlari. Erkinlik, erkin mehnat faoliyati, tafakkur erkinligining ahamiyati. O'zbekistonda erkin demokratik, fuharolik jamiyat qurishda tutgan o'mni. Milliy istiqlol qoyasining hozirgi taraqqiyot uchun zarurligi va ahamiyati.
O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	<p>Metod: "FSMU", "5x5" texnologiyalari; "Aqliy qujum", "Klast Ər" metodlaridan foydalanan SHakl: Ma'ruza-munozara, ma'ruza-maslaqat</p> <p>Vosita: Ma'ruzalar matni, plakatlar, A.Ərkaevning "milliy qoya va ma'naviyat" kitobi, "Xalq ta'limi" va "Pedagogik mahorat" jurnallarida chop etilgan maholalar.</p> <p>Usul: Ma'ruza-suqbat, o'quv qo'llanma bilan ishlash.</p> <p>Nazorat: O'z-o'zini nazorat va fikrlarning qimoya faoliyatini nazorat qilish;</p> <p>Baholash: Raqbatlantirish, o'z-o'zini va qimoya ishini raqbatlantirish.</p>
Kutiladigan natijalar	<p>Ma'ruzachi-o'qituvchi: mavzu bo'yicha ma'lumotlarni talablar tomonidan to'liq o'zlashtirishura erishadi. Talabalar faolligi, mustaqil fikrashi, erkin faoliyati, qizihish uyqotishni yo'nga qo'yadi. Bir vaqtida butun auditoriya raqbatlantiriladi.</p> <p>Talaba: milliy istiqlol qoyasining bosh maqsadini bilib oladi. U inson va uning manfaatlarining har narsadan uluq da'vat qilishini tushunib etadi. Erkin va farovon hayotning manbai mehnat ekanligini tushunib etadi va "Vatan, istiqlol menga nima berdiq" deb emas, "Men Vatan ravnaqi, istiqlol muvaffaqiyati uchun nima qilyapmanq" mas'uliyati bilan yashashga, o'hishga o'rjanadi. Jamoada ishlash malakalariga</p>

<p>Kelgusi rejalar (taqlil va o'zgartirishlar)</p>	<p>ega bo'ladi.</p> <p>O'qituvchi: Ilqor pedagogik texnologiyalarni mukammalroq o'zlashtirish va mashqulotlarga qo'llash ustida ishlaydi.</p> <p>Talaba: Mavzu bo'yicha mustaqil ishlab, I.A.Karimovning "Milliy istiqlol mafkurasi xalq e'tiqodi kelajakka ishonchdir";</p> <p>S.Olimovning "Milliy mafkura mening tasavvurim va hayotimda" mavzusida mustaqil ish yozadi.</p>
--	---

Mavzuni o'rganishda milliy istiqlol qoyasi asosida talabalarda fuharolik madaniyatining quyidagi mezonlari haqida talabalarda tasavvur qosil qilish asosiy maqsad qilib belgilab olindi:

A) mustaqillikning mohiyati va milliy istiqlol qoyasining mazmuni;

B) fuharoning milliy ongi, burchi va mas'uliyati to'qrisidagi ma'lumotlar;

V) milliy qurur va milliy o'zlikni anglash, insonparvarlik, tinchliksevarlik, vatanparvarlik his - tuyusisi;

G) o'tmis ajodolarimizning fuharolik madaniyati, burchi, mas'uliyati to'qrisidagi merosini o'z xalqining tarixi, tili, madaniyatiga qurmat nuqtai nazaridan yondashish;

D) Vatan ravnaqi, xalq farovonligi, millatlararo do'stlik va totuvlik, diniy bagrikenglik fuharolik madaniyatining bosh mezonlari bilish va u uchun tinmay o'hish va mehnat qilish;

J) o'z millati, xalqning boy an'analari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qadrashi;

Z) ijtimoiy faollik, milliy erkinlik va majburiyatni mukammal his qilish;

E) yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi bo'lishga intilish;

Yo) soqlom turmush tarzi, ogoqlik va sinchkovlikka har doim rioya qilishga o'rganish;

Yu) jamiyatning huquqiy-axloqiy qoidalalariga amal qilish;

K) davlat ramzlari: bayroq, tamqa va madqiyaning ma'no-mohiyatimi anglash hamda ularga doimo qurmatda bo'lishga intilish;

L) adolatparvar, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli va vijdonli bo'lish;

Fuharolik madaniyatining yuqorida qayd etib o'tilgan ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmunidagi mezonlari fuharolik jamiyat shaxslarining ijtimoiy faolligi, inson huquq va mansaftalarining ustivorligi, mehnatkashlarning xususiy mulkka egaligini, mashqulotning maqsadini aniq loyiqa lashtirish, mazkur maqsadni N.Sayidaxmedov ta'kidlaganidek "ta'limiy uchlik" maqsad- jarayon (vosita)-natija" asosida qurish ko'zlangan natijaga erishishni osonlashtiradi va o'qitish jarayonida turli innovatsion texnologiyalarni qo'llash uchun sharoit yaratadi.

O'qitishni jadallashtirib, o'quvchilar faolligini oshirishga yordam beruvchi

darslardan yana biri - bu hamkorlikda o'qitish texnologiyasi hisoblanadi. hamkorlikda o'qitish texnologiyasi ilqor pedagogik texnologiyalar tizimida ko'pgina rivojlangan mamlakatlar, jumladan, Buyuk Britaniya, AqSH, Germaniya, Frantsiya, Yaponiya, Isroil, Niderlandiya va boshqa davlatlarda keng qo'llanilib kelinayotgan texnologiyalardan hisoblanib, u talabalar guruhini komandalarga bo'lish, komanda a'zolarining bir-biriga suyanib, hamkorlikda ma'lumotlri o'zlashtirishini, ularning intellektual, ma'naviy-axloqiy rivojlanishini, hamkorlik muloqotini ta'minlashni nazarda tutadi. SHuning uchun hamkorlikda o'qitishda - biror bir narsani birga bajarish emas, balki birga o'hish qoyasi muqim hisoblanadi. SHuning uchun ham bu texnologiya ta'lim oluvchilarни samimiylig, o'zaro yordam, saxovat, hamxo'rlik, qalollik, to'qri ishlash ruqida tarbiyalash va ongli intizomning shakllanishiga yordam beradi.

Tajribaning ko'rsatishicha, hamkorlikda o'qitishda o'qituvchi tashkil qiluvchi, yo'naltiruvchi roliga, o'quvchi talaba esa o'rganuvchi, amalga oshiruvchi sifatida ishtirot etadi. SHunda o'rganuvchilar, ta'lim oluvchilar faoliyatini aniq tashkil qilishi kerak. Mabodo, o'rganuvchi ishni noto'qri bajarsa, бунда doim tashkil qiluvchi, yo'naltiruvchi aybdordir.

hamkorlikda o'qitish texnologiyasi asosida, bizning tavsiyamizga ko'ra, Buxoro davlat universiteti "Milliy istiqlol qoyasi va huquq" kafedrasining katta o'qituvchisi M.Oripova "Ma'naviyat - bashariyat taraqqiyotining maqsuli" mavzusida nazariy mashqulot o'tkazdi. O'qituvchi yangi mavzuni o'rganishga kirishishdan oldin talabalarning "Ma'naviyat" tushunchasi, uning mazmun-mohiyati haqidagi tasavvurlarini aniqlash maqsadida hissqacha suqbat-ekskurs daqiqasini o'tkazdi va guruh a'zolarini besh komandaga ajratdi. Ushbu mashqulot loyiqasini namuna sifatida keltiramiz.

Mavzu: "Ma'naviyat - bashariyat taraqqiyoti maqsuli"

Mashqulot maqsadi: O'quvchi talabalarga mavzu bo'yicha nazariy ma'lumot berish, "ma'naviyat", "madaniyat", "ma'naviy meros", "ma'naviy meros manbalari", "tarixiy vogelik" atamalari va tushunchalarining mohiyat-mazmununini ochish va kengaytirish; talabalarda ma'naviy meros, milliy qadriyatlarga qurmat-e tiborni, ularni asrab-avaylash va ko'paytirish his-tuyqularini tarbiyalash; o'qyb darsligi, qo'llanma, luqatlar bilan mustaqil ishlashga, mustaqil bilim olish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, o'z nuqtai-nazarini asoslash, qimoya qilish ko'nikma, malakalarini shakllantirish.

Mashqulot o'tkazish tartibi, tuzilishi, texnologiyalari va usullari

- 1.Tashkiliy hism-2 minut.
- 2.O'tilganlarni takrorlash (savol, javob, test, kartoteka) va yangi mavzuni o'tishga zamin tayyorlash - 20 minut.
- 3.Mashqulotning maqsadini bayon qilish va talbalarni komandalarga taqsimlash - 5 minut.
- 4.Komandalarda ishlash: "Bumerang", "Skarabey" texnologiyalari va "Aqliy qujum", "Munozara" usuli orqali mavzu mohiyatini ochish - 45 minut.

5. Komandalar ishlarini yakunlash, natijani e'lon qilish-5 minut.
6. Uyga topshiriq berish-3 minut.

Mashqulotning axborotli - metodik ta'minoti va jiqozlanishi:

I.A.Karimov, "Ma'naviy yuksalish yo'lida" -T.: "O'zbekiston", 1998 y; "O'zbekiston Respublikasi"ning davlat xaritasi;

S.Otamurodov, S.Qusanov, J.Rametov "Ma'naviyat asoslari", (O'quv qo'llanma). -T.: A.qodiriy nomidagi xalq merosinashriyoti, 2002 y.; Ə.Yunusov "Inson kamolotining ma'naviyat asoslari" T.: 1998 y.;

A.Ərkaev "Ma'naviyat - millat nishoni" -T.: "Ma'naviyat", 1998 y.

Yangi mavzuning rejsisi:

1. Jamiyat taraqqiyotining ma'naviy asoslari va ma'naviyat taraqqiyoti bosqichlari.

2. Mustaqillikning ma'naviy asoslari.

3. Ma'naviyat va madaniyat, ularning o'zaro munosabati hamda jamiyat taraqqiyotida tutgan o'mi.

4. Tarixiy vorislik va ma'naviy qadriyatlar.

5. Ma'naviy meros-bashariyat taraqqiyotining maqsuli. (Bu reja sinf taxtasi yoki ko'chma taxtada oldindan yozilib qo'yildi)

1.Izoh: Ma'lumki o'rta maxsus bilim yurtlarida bir juftlik 80 minutdan iborat.

Mashqulotning borishi:

1. Tashkiliy hism: Salomlashish, talabalarning darsga tayyorgarligini, o'quv jiqozlari va vositalari (o'quv qo'llanma, qo'llanma, sinf xonasining mashqulotga tayyorgarligi)ni tekshirish. Respublikaning va dunyo yangiliklari haqida hisqacha ekskurs o'tkazish (buni odatga ko'ra har kun navbatchi - talaba tayyorlaydi).

2. O'tilganlarni takrorlash: "Ma'naviyat asoslari" fanining mavzusi nimaq Ma'naviyat haqida I.A.Karimov, ma'rifatparvar allomalar nima deganlarq Ma'naviyat o'zi nimaq Mamlakatda ma'naviy-ma'rifiy isloqotlarni amalga oshirish bo'yicha qanday farmon va harorlar qabul qilinganq Nega Respublikada ma'naviyatni yuksaltirishga katta e'tibor haratilmoxdaq Prezident I.A.Karimovning "O'zbekiston- XXI asrga intilmoqda" kitobida isloqotlarni chuqurlashtirish, jamiyatni yanginaw, mamlakatni XXI asrda rivojlanish strategiyasining ikkinchi ustivor yo'naliishi qilib ma'naviyatni yuksaltirish belgilanganligini izoqlang. O'zbek xalqining boy madaniy va ma'naviy merosi nimalardan iboratq Ma'naviyati yuksak inson deb kimni aytish mumkinq Ushbu savollarga talabalar 20 minutli vaqt doirasida hamkorlikda ishlaydilar.

3.Mashqulotning maqsadini bayon qilish va komandalar tarkibini tuzish: O'qituvchi mashqulot maqsadini e'lon qildi va guruh talabalarini 5-6 kishidan iborat qilib beshta komandaga taqsimlaydi va ularga topshiriqlar berdi.

Topshiriqlar:

1-komanda: "Jamiyat taraqqiyotining ma'naviyatoslari va ma'naviyat taraqqiyotining bosqichlari".

2-komanda: "Mustaqillikning ma'naviy asoslari".

3-komanda: "Ma'naviyat va madaniyat, ularning o'zaro munosabati hamda jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni".

4-komanda: "Tarixiy vorislik-va ma'naviy qadriyatlar".

5-komanda: "Ma'naviy meros-bashariyat taraqqiyotining maqsuli".

4. Komandalarda ishlash: Dastlab o'qituvchi har bir komanda topshiriqiga hisqacha izoqlab yo'llanma berdi. So'ngra talabalar "Bumerang", "Skarabey" texnologiyalaridan foydalaniib, komanda topshiriqini asosiya va qoshimcha manbalar, matnlar ishlab, "Aqliy qujum", "Munozara" metodlaridan foydalandi. Natijada o'zgalar fikriga qurmat, jamoada hamkorlikda o'lish, topshiriqni echishga ijodiy yondashish, xushmuomalalik, o'z faoliyatining samarasiga qizihish, shuni bajarishda o'z imkoniyati va qobiliyatini sinash, o'z faoliyati natijalariga mas'ullik va qizihish bilan harash talabalarda tarkib topdi.

har bir komanda a'zolari o'z komandasini topshiriqidan tashhari, qoshimcha manbalar yordamida o'zga komandalarning topshiriqlari bilan tanishib, o'z fikr muloqazalri, tavsiyalari bilan ishtirot etdilar. So'ng barcha komandalarning javoblari umumlashtirilib yagona fikr va xulosaga kelindi.

Bunday zamonaviy darslarni rejalashtirish va o'tkazish didaktik maqsadlar izchilligini aniqlash, mazmundagi etakchi qoyalarni, faoliyatning asosiya turlarini ajratish, predmetlararo aloqalarni belgilash, darsning asosiya jiqozini o'ylab chihish, natijalarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi. har bir darsga alohida tayyorlanishga o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshiradi: mavzuni aniqlaydi va dars vazifalarini konkretlashtiradi; o'quv materialining mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi; etakchi qoya, tushuncha, qonuniyat, fakt, amaliy ma'lumotlarni ajratadi; ilgari o'rganilgan mavzu bilan boqlanishni, mazmunini ketma-ket mantiqan joylashtirishni nazarda tutadi; talablarning o'quv darajasi, faoliyatları, xarakterini aniqlaydi, ya'ni qanday ko'nikma va malakalar shakllanishi, reproduktiv va izlanish faoliyatini mustaqil ish orqali yo'lga qo'yishda o'qituvchining roli o'tasidagi nisbat qanday bo'lishni o'ylab qo'yadi. Ish shakllarini ishlab chiqadi, dars hismlarini ajratadi; o'qitish usullari: masala, mashq, muammoli savollar, topshiriq, dasturlashtirish elementlarini tanlaydi va aniqlaydi. O'qitishning texnik vositalarini belgilaydi va tekshiradi; butun dars jarayonini rejalashtiradi. Dars rejasida, odatda sana va dars nomeri, uning mavzusi, vazifalari, mazmuning asosiya masalalari, o'qituvchi va talabaning faoliyat turlari, o'qitish usullari va vositalari, topshiriq so'raladigan o'quvchining familiyasi, individual topshiriqlar, uyg'a vazifa ko'rsatiladi. Ammo dars rejalarining strukturasi va qajmi o'qituvchining malakasi hamda tajribasidan kelib chiqib tuzilishi kerak. Masalan, o'qituvchilikni endi boshlanayotganlarga darsning vazifalari, har bir hismning mazmuni, ko'rsatilgan muftassal rejaga ega bo'lishni tushintirish foydalidir. O'qituvchining tajribasi ortib borishiga harab, reja hisharib borishi ham mumkin. Yaxshi tayyorlangan darsni yana uyushgan holda aniq va samarali o'tkaza bilish ham kerak. Bunda quyidagi mezonlarga amal qilish lozim;

1) Darsni aniq va uyushgan holda boshlash, buning uchun esa darsga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak.

2) Talabalar e'tiborini dars mazmuniga harata bilish va uni butun dars davomida o'quvchilarning bilish faoliyatlarini aktivlashtirib, saqlay bilish, darsga qizihish ni qo'llab-quvvatlash, talabalar oldida vazifalar qo'yish, ularni doimo javob berishga tayyor holda saqlash, darsdagi ishlarni xilma-xillash, hammani ko'rib, hamma narsani so'rabb turish.

3) Darsda vaqtidan oqilona foydalanish; o'quv jiqozlarni oldindan tayyorlash, ularni to'qri joylashtirish, topshiriqlarning bajrilishiga erishish, talbalar e'tiborini chalqituvchi momentlarga yo'l qo'ymaslik.

4) O'z qatti-harakatini kuzatish, qoyaviy e'tiqod, yuksak axloqiyilik va madaniyat, gapirish va talab qilish, raqbatlantirish, talabalarga murojaat qilish uslubi - bularning barchasi o'qituvchi faoliyatining uslubini belgilaydi, hamda talabalarning zo'r berib ishlashi, yoki o'ta emotsiyonal qo'zqaluvchanligini istesno qiladi.

5) Darsda tadbirdorlik namoyish qilish, yuzaga kelgan sharoitini yoki darsni o'tkazish sharoitlaridagi o'zgarishlarni hisobga olish.

hozirgi dars uni zamonaviylashtirish, ko'pchilik o'quvchi-talabalarni aktivlashtiruvchi ishlardan istesno qiluvchi faoliyat turlaridan voz kechish, ajratiladigan vaqtini hishartirish, bilimlarni nazorat qilish va mustaqkamlash, funktsiyalarini birlashtirish, mustaqil ish, ijodiy xarakterdag'i topshiriqlar qajmini oshirish, muammoli izlanish usullaridan keng foydalanish, o'qitishning texnik vositalari va dasturlashtirish elementlaridan oqilona foydalanish darsni takomillashtiga va vazifalami aniq bajarilishiga yordam beradi. Zero, dars - o'quv ishini tashkil qilishning asosiy shakli, ammo u ta'lim muassasasidagi boshqa shakllar; amliy ishlar, laboratoriya mashqulotlari, seminarlar, uy vazifalari, qo'shimcha mashqulotlar, fakul'tativlar, tanlov darslari, ekskursiyalar, mehnat va ishlab chiharish ta'limi kabi ta'limning shakllari qo'shib olib borilsa, jamiyat va buyurtmasi - barkamol insonni tarbiyalash uchun zamin yaratiladi.

3.2. O'qitish jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tadbiq etishda pedagogik mahorat.

Ilm bir chiroqdurkin, seni roqat
va faroqatga qechi bir zaqmatsiz
yetkazadi.

Abu Lays as-Samarqandiy

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi chaqiriq o'n to'rtinch sessiyasida Prezident I. A. Karimov kadrlar va ularning kasb malakasi to'qrисida gapirib shunday degan edi: "Biz oldimizga qanday vazifa qo'ymaylik, qanday muammoni echish zaruriyati tuqilmasin, gap oxir-oqibat, baribir kadrlarga va yana kadrlarga borib taqaladi. Mubolaqasiz aytish mumkinki, bizning kelajagimiz, mamlakatimizning kelajagi, o'mminizga kimlar kelishiiga yoki boshqacharoq aytganda, qanday kadrlar tayyorlashimizga boqliq."

Demak, kelajak bugungi maktab partasiga o'tirgan, voqelikni serqirra sirlarini bilishga intilayotgan yoshlar qo'llida ekan, avvalo, ularni iste'dodini aniqlash, qobiliyat - iqtidorini rivojlantirish, intellektual zakovati, ma'naviy-aqliy saloqiyatini yuksaltirish dolzarb masala bo'lib hisoblanadi. Bu vazifani qal qilish uchun yoshlarni

hayotga, mehnatga tayyorlashning yangi texnologiyasi, metod, usul, vositalardan foydalanish lozim bo'ldi. holaversa yangilangan ta'limgiz tizimi, mazmuni uchun eski holipdag'i metod, usullarni qo'llash mantiqsiz hisoblash, xuddi odamning barcha kiyimlarini yangilash-u, oyoqidagi poyafzalini yirtiq holda holdirganday bo'ldi. Xulosa shuki ta'limgiz-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurati maydonga keladi. Buni amalga oshirish uchun o'qituvchiga mahorat kerak. Demak, fikrimiz o'qitish jarayoniga pedagogik texnologiyani qo'llashda o'qituvchining pedagogik mahorati xususida bo'ldi. Zero, bugungi kunda ta'limgiz-tarbiya jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida qurish, ta'limgiz isloqotlarining maktab oldiga qo'yan muqim vazifalardan biridir.

Ta'limgiz-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiq etish uchun, avvalo, o'qituvchi pedagogik texnologiya tushunchasining mohiyatini, uning shakllari (urlari)ni mukammal o'zlashtirgan bo'lishu lozim.

Respublika ilmiy-pedagogik jamoatchiligi, xorij mamlakatlari va Mqdrlari olimlarining ta'kidlashganlariga "pedagogik texnologiya" tushunchasi inglizcha so'z birikmasidan olingan bo'lib, "ta'limgiz texnologiya"si degan ma'noni anglatadi. Ammo kundalik pedagogik ta'minotda "Ta'limgiz texnologiyasi" iborat emas "Pedagogik texnologiya" iborasi ko'proq qo'llaniladi. "Pedagogik texnologiya" mohiyatini izoqlaydigan bo'lsak, bu o'qituvchi(pedagog)ning ta'limgiz vositalardan o'rinni foydalangan holda o'quvchi-talabalarga belgilangan vaqt, muayyan sharoitda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib jamiyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarini jadallashtirgan holda singdirishga haratilgan ijtimoiy-pedagog qodisadir. SHunga ko'ra pedagogik texnologiya - ta'limgiz-tarbiya maqsadiga erishishning umumiy mazmunini loyiqlashtirilgan yaxlit tizim asosida bosqichma-bosqich amalga oshirishga yo'naltirilgan muayyan metod, usul va vositalar majmui deb qabul qilish mumkin. Zero, pedagogik texnologiyaning asosiy muddaosi - o'quvchi shaxsini rivojlashtirish yordamida ta'limgiz-tarbiyaning maqsadga erishishini ta'minlashni nazarda tutadi.

SHuningdek, o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiq qilish uchun, avvalo, o'qituvchi pedagogik texnologiyalar to'qrisida bildirilgan fikrlarni, pedagogik texnologiyaning ta'riflarni, shakllarni, maqsadini, mohiyatini bilishi va uning tadbiqi mexanizmlaridan xabardor bo'lish talab etiladi.

SHuni alohida qayd etib o'tamizki "Pedagogik texnologiya" mazmunini, yo'naliishlari(urlari) to'qrisida to'liq ma'lumot berish niyatidan yiroqmiz. Faqatgina o'quv - tarbiya jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida qurish uchun va ularni o'qitish mazmuniga keng tadbiq qilish to'qrisida hisqa ma'lumot berishni lozim deb bilamiz. SHuning uchun quyida pedagogik texnologiya kontseptsiyasining shakllanish tarixi va unga berilgan ta'riflar xususida hisqacha fikr yuritamiz.

Dastlab pedagogik texnologiyani ilmiy asoslash va hayotga tadbiq etish AqSH olimlari tomonidan yo'lga qo'yildi. Buni amalga oshirishda AqSH olimlari B.Blum, J.Blok, A.G.Gronlund, D.Kratvol, J.Kerroll, A.Andersonlarning hissalari katta bo'ldi. Ularning sa'y-harakatlari, olib borgan tadqiqot ishlari natijasida o'quv-tarbiya vazifalarining turli-tumanligi, ta'limgiz mazmunini ifodalovchi o'quv ma'lumotlarning xilma-xilligi, ta'limgiz oluvchilarning o'zlashtirish imkoniyati, qobiliyati, ruqiy

jarayonlarning bir xil bo'lmasligiga haramasdan takrorlanadigan pedagogik tsiklni o'z ichiga olgan ilqor pedagogik texnologiyalar yaratildi.

Keyinchalik harb mamlakatlarda ta'lif jarayonini o'qitishning texnik vositalari, yoki kompyuterlashtirishni tadqiq qilish emas balki ta'lif jarayonini samaradorligini oshirish, uni optimallashtirish, loyiqlashtirish, o'qitish metodlarining yangi avlodlarini yaratishga bahishlangan tadqiqot ishlari amalga oshirilib, pedagogik matbuat saqifalarida yoritila boshlandi. Masalan, Angliyada 1967 yilda "Pedagogik texnologiya Milliy kengashi tarkib topgan va "Pedagogik-texnologiya va dasturli ta'lif", 1970 yilda esa "Pedagogik- texnologiya" jurnali chop etila boshlangan bo'lsa, 1971 yilda Italiyada "Pedagogik - texnologiya Milliy markazi", 1973 yilda Vengriyada "O'qitish texnologiyasi Davlat markazlari" tashkil etildi. Bu markazlarning faoliyatini yorituvchi "Pedagogik - texnologiya " nomli jurnal chop etila boshlandi.

Bu ta'limotga sharq mamlakatlaridan birinchilar qatorida Yapon olimlari kirishdilar. Ularning kuch-qayratlari bilan 1965 yilda "Umumyapon Pedagogik Texnologiya markazining kengashi" ta'sis etildi va tadqiqot natijalarini "Pedagog texnologiya", "Pedagogik texnologiya soqasidagi tadqiqotlar" nomli jurnallar saqifalarida chop etila boshlandi. harb olimlarining pedagogik texnologiyalar to'qrisidagi harashlarida reproduktiv ta'lif har qanday ta'lifning zaruriy tarkibiy hismi sifatida haralib, u ma'lum o'quv predmeti doirasida insonlarning ijtimoliy-iqtisodiy, madaniy tajribasini o'zlashtirish, tabiat, jamiyat taraqqiyoti qonunlarini anglash bilan boqliq o'quvchi (talabalar)da kerakli bilim, ko'nikma, malakalar asosini shakkantiradigan, keyinchalik esa produktiv (maqsuli), ijodiy, tadqiqiy ta'lif metodlariga o'tishga doir pedagogik texnologiyalarning variantlari yaratilgan bo'lsa, bunga Yapon olimlari pedagogik jarayonni muayyan mazmunda keltirish nuqtai nazaridan yondashishlar. Buni T.Sakomoto keltirgan ta'risidan keltirish mumkin. U pedagogik texnologiya to'qrisida yozadi: "Pedagogik texnologiya bu mazmunli fikr yuritish usulini pedagogikaga singdirish, boshqacha qilib aytganda, pedagogik jarayonni muayyan bir majmuiga keltirishdir" .(Demak T.Sakomoto pedagogik texnologiyaning vazifasi pedagogik jarayonni ma'lum bir tizimga (majmuga) keltirish usullarini yaratish deb biladi.

Bizning sikrimizcha pedagogik texnologiyaga o'qitish jarayonining usuli, yoki usullar majmui deb harsh, qoyani har tomonlama va mukammal izoqlay olmaydi.

SHu boisdan YuNESKO tomonidan pedagogik texnologiyaga berilgan ta'rifga majmuli yondashua printsipiga urqu berilib, T.Sakomoto ta'rifiga erkin tarzda ta'rif berilgan. Bu ta'rif pedagogik texnologiya mohiyatini, uning didaktik jihatlarini chukurroq va kengrok ochib bera oladi. YuNESKO tomonidan berilgan ta'rifga e'tibor harating: "Pedagogik texnologiya - bu bilim berish va bilimlarni egallashda texnika va inson resurslarini uzaro o'zviy bogliq holda ko'rib, butun ta'lif jarayonini loyiqlash (o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash)ning tizimli usulidir".

Ushbu ta'risda tayanch so'zları "tizimli usul", "majmuli yondoshuv" ma'nosini anglatib, o'quv loyiqasini tuzishda tizimli yondashish lozimligini anglatadi. SHuning uchun ular pedagogik texnologiyalarning muqim tarkibiy hismi hisoblanadi. Xuddi

ana shu tizimli yondashuv, ta'lim maqsadlarini, ma'lumotlar mazmunini, o'qitish metodlari va ta'lim natijalarini o'zaro hamkorlik hamda aloqadorlikda ko'rish, baholash, aniqlashni loyiqalashtirishni nazarda tutish lozimligiga ishora qilganligi uchun ham, u yangi pedagogik texnologiyalar mohiyatini aniq yorita oladi.

XX asrda Rossiya olimlari ham pedagogik texnologiyani ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'llash bo'yicha ancha intilishlarni amalga oshirdilar va oshirmoqda. Nazariyalar yaratilib, uning amaliyat yo'naliishlariga doir risola, o'quv qo'llanma chop etildi. V.P.Bespalkoning "Slagaemie pedagogicheskie texnologii".- M: Pedagogika, 1989; Pedagogika progressivnie texnologii obucheniya -M:1995; V.M. Monaxovning "Aksiomaticheskiy podxod k proektirovaniyepedagogicheskiy texnologii." M: Pedagogika, 1995; V.Gusevning "Metod proektor kak chastniy sluchay integral'noy texnologii obucheniya". M, 1995; M.V. Klarining "Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom protsesse". - M: Znanie,1989; P. I. Tret'yakov va I. V. Sennovenskiyning "Texnologiya modul'nogo obucheniya v shkole". -M: 1997; V. V. Yudinning "Pedagogicheskaya texnologiya". Yaroslavl', 1997; E. S. Polat va boshqalarning. Novie pedagogicheskie i informatsionnie texnologii v sisteme narodnogo obrazovaniya - M; 2001. A.P.Kukushinning "Pedagogicheskie texnologii". - M: Noviy mir, 2004 va boshqalar shular jumlasidadir. Bu risolalarda "Pedagogik texnologiya", "Ilqor pedagogik texnologiya", "Yangi pedagogik texnologiyalar"ga ta'riflar berilib, ularning mohiyat-mazmuni, hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, xalq ta'limini rivojlantirishga qo'shishi lozim bo'lgan samarali sifat ko'rsatgichlari to'qrисida fikr yuritiladi va pedagogik texnologiyaning o'hish muvaffaqiyatini kafolatlashda o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonini loyiqalashdagi ahamiyati hamda xususiyatlari ochib beriladi. Bu o'qituvchining metodik-texnologik tayyorarligini oshirishga, albatta, yordam ko'rsatishi tabiiyidir.

Ilmiy pedagogik ma'lumotlarning xabar berishicha Rossiyada pedagogik texnologiyaga e'tibor 1965 yildan boshlandi. Bunda, asosan, ta'limni ishlab chiharish bilan qo'shib borish nuqtai nazaridan yondashildi va shu yili "Maktab jiqozlari va UTVITI" markazi tashkil etildi hamda "Maktab va ishlab chiharish" jurnali chop etila boshlandi. SHunga qadar buni rus pedagogi A.S.Makarenko: "Metodlarni texnologiyalashtirish, bu tarbiya va o'qitish jarayonining qurilmasini texnologiyalashtirishlarda iborat", deb tariflagan edi.

Mazkur yunalishning dastlabki qosili ayni paytda pedagogik texnologiyaning poydevori hamda taraqqiyoti maxsuli sifatida maydonga kelgan dasturlashtirilgan ta'lim maydonga keldi. Uning asoschilaridan biri amerikalik olim pedagog B.F.Skinering fikricha dasturlashtirilgan ta'limda o'quv ma'lumotlari uncha katta bo'limgan, ammo bir-biri bilan mantiqiy boqlangan o'quv dasturlarining muayyan blokini dozalarga bo'lingan holda o'zlashtirish demakdir. Dasturlashtirilgan ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, unda o'quv maqsadlari aniqlanib, ularni qo'lga kiritish ketma-ket va izchillik bilan amalga oshiriladi. Natijada, o'hishning ketma-ketlik, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik kabi didaktik printsiplariga amal qvilinadi va ta'limda aniqlikdan-noaniqlikka, oddiydan-marakkabga, osondon-qiyingga koidalalariga tayaniлади hamda o'quv

ma'lumotlari dozalarga ajratiladi va o'zlashtiriladi. Ma'lum dozadagi o'quv ma'lumotlarining o'zlashtirilganiga ishonch qosil qilgach, o'quvchilar diqqatiga yangi dozadagi o'quv ma'lumotlarini o'rganish qavola qilinadi. "Dasturlashtirilgan o'qitish o'quv materialining o'qituvchi, vosita yordamida boshhariladigan o'zlashtirishidir". ... dasturlashtirilgan o'quv materiali o'quv axborotini bir necha uncha katta bo'limgan bo'laklaridan ("qatorlar", "sayllar", "qadamlar") iborat bo'lib, ma'lum ketma - ketlikdataqdum etiladi".

AqSH maktablarida dasturlashtirilgan ta'lim bo'yicha o'tkazilgan tajribalarning dastlabki natijalariga asoslanib, amerikalik pedagog U.SHramm quyidagilarni ma'lum qilgan edi: "Dasturlashtirilgan ta'lim o'ziga xos avtomatik repetitor hisoblanib, u o'quvchilami 1) mantiqiy boqlangan, hisqa yo'llardan shunday olib boradiki, oqibatda 2)o'quvchilar deyarli xato qilmaydilar, 3) va o'quvchi shunday to'pri javoblar beradiki, 4) ulami natijani ma'lum qilish bilan mustaqamlash imkoniyati yaratiladi hamda, 5)ta'lim maqsadini to'la amalga oshirish sari yana yangi qoidalarga qadam qo'yildi"

60-yillarda dasturlashtirilgan ta'limga didaktik qurilmaning tartibga solingan yiqindisi deb haralib, asta-sekin unga teskari holatda ta'lim dasturlarini to'liq mazmunini anglatuvchi "texnologiyalashtirish" yoxud texnologik yondashuv tushunchasi qo'llanila boshlandi. "Texnologik yondashuv - deb yozadi B.Ziyomuxamedov, - ishlab chiharishdan olingan bo'lib, unda minglab texnologik jarayonlar loyiqalashtirilgan. Ular ishlab chiharishda kerakli natijalarga erishish garovi hisoblanadi. Bu texnologiyalarni qo'llash vaqtida qudud va ularning ijrochisi o'zgarsa ham, kerakli maqsulot ishlab chiharaveradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ham shunga erishish uchun pedagogik texnologiya(bizniki-X.B.,A.M.,X.Z.) ishlab chiqildi" O'zbekistonda bu masalani o'rganish va tadbiq qilishga 1993 yildan boshlab, kirishildi. SHu yili pedagogik texnologiyani ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiq etishning nazariyasi va amaliyotiga bahishlangan anjumanlar o'tkazila boshlandi.

Milliy mustaqillik tufayli mamlakatimizda barcha fanlar qatori pedagogika fanini ham rivojlangan demokratik davlatlarning pedagogik nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan o'rganish, tadbiq qilish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratildi. SHu jumladan, mamlakatiarning ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilishga doir tajribalarni o'rganish, taqlil qilish va mintaqaga mos hamda xos pedagogik texnologiya nazariyasi, amaliyotini yaratishga kirishildi. Oqibat natijada 1993 yildan boshlab respublika matbuotida pedagogik texnologiyaga bahishlab, maholalar chop etila boshlandi.

1997 yil 29 avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'qrисida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da o'quv-tarbiyaviy jarayoniga ilqor pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish masalasi kontseptual vazifa qilib belgilandi. 1997 yilda Samarqand davlat universitetida o'tkazilgan "Oliy ta'limning hozirgi dolzarb muammolari" nomli oliy o'quv yurtlararo ilmiy-metodik anjumanda "Pedagogik texnologiya: kontseptual taqlil" masalasi ko'tarilib, ta'lim, tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishning dastlabki natijalari ko'rib chiqildi. SHundan so'ng pedagogik texnologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilish respublikada

keng quloch yoydi. Uning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chihishga kirishildi. Natijada pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini yorituvchi, ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishning mohiyat - mazmunini aks ettiruvchi risolalar, o'quv qo'llanmalari chop etila boshlandi. Bular sirasiga N.q. Avliyoqulovning Zamonaqiy o'qitish texnologiyalar. - T.2001; M. Ochilovning Yangi pedagogik texnologiyalar. - harshi, "Nasaf", 2000; B.L. Farbermanning Ilqor pedagogik texnologiyalar. - T. Fan, 2001; B.Ziyomuhamedov, SH. Abdullaevlarning Ilqor pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyat. - T.:Ibn Sino nashriyoti, 2001; N. Sayidaxmedovning Yangi pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyat. - T.: Moliya, 2003; J.T.Yo'ldoshev, S.Usmonovlarning Pedagogik texnologiya asoslari. - T.: O'qituvchi, 2001; N.N. Azizxo'jaevaning Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: 2006; O'. Tolipov, M. Usmonboevalarning Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyat. Monografiya. - T.:Fan, 2005; B.Xo'jaev, SH.Olimovlarning Yangi pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyat. - Buxoro, "Yoqub Dovud", 2004; O'.K.Tolipov, M Usmonboevalarning Pedagogik texnologiyalarining tadbiqiy asoslari. - T.:Fan. 2006; O.Roziqov, S.Qoaev, M.Maxmudov, B.Azizovlarning Ta'lim texnologiyasi. - T.:O'qituvchi, 1999 va qoqazolarni kiritish mumkin.

SHunday qilib biz pedagogik texnologiyaning maydonga kelishi va ushbu kontseptsiyaning rivojlanish tarixi xususida imkoniyatimiz, o'rgangan adabiyotlarimizning taqlili asosida so'z yuritdik. Fikrimizcha mazkur kontseptsiyani yanada chuqurroq o'rganish, ular xususida fikr yuritish ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiq etish uchun o'qituvchiga katta imkoniyatlar yaratadi, uning pedagogik mahoratini takomillashtirishga yordam beradi.

Endi mavjud pedagogik texnologiyalarning mohiyat-mazmuni xususida to'xtalib o'tamiz.

hozirgi kunda pedagogika nazariyasi va amaliyotida o'quv ma'lumotlarini tadqiqiy-ijodiy, muammoli, modulli integrallashgan (mujassamlashgan) differentsiallashgan, faol kabi o'qitish texnologiyalaru tarkib topgan bo'lib, amalda qo'llanilmogda. Ular o'quvchi-talabalarning individual mustaqil hamda o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlashini, yo'lga qo'yib, o'quvchi-yoshlarning mustaqil bilim olishlarini yo'lga qo'yishni ta'minlashga yordam ko'satmoqda. Bunday texnologiyalarni quyidagilar tashkil qilmoqda. III.5. - jadvalga harang.

III.5. - jadval. Pedagogik texnologiya turlari.

Ap	Pedagogik texnologiyalar	Maqsadi	Mohiyati	Nimani nazarda tutadi
	2	3	4	5
	Muammoli o'qitish	Muammolarni mustaqil bajarishga o'rnatish. Tadqiqiy-ijodiy	Topshiriqlarni izchillikda echish maqsadida o'quvchi- talabalar oldiga ketma-	Bilish faolligini oshiruvchi usullar, tadqiqiy metodlardan kengroq

		faollikni shakllantirish	ket muam-mo quyib ular faolligini, ijodiy fikrla-shini amalga oshirish	foydalanimish
I	Modulli o'qitish	Topriishiqlarni tizimli, ketma-ketlikda bayon etishni va o'quv-chining o'quv-ma'lumotlarini bosqichma-bosqich o'zlashtirishni yo'iga qo'yish	O'quv ma'lumot-larini fan bo'yicha faoliyat yondashuv, tizimli faoliyat yondashuvi asosida bayon etish va faoliyatli-lik, tizimlilik tamoyiliga ri-oya qilish	Ta'limni individuallashtirish, har bir o'quvchitalabning shaxsiy ehtiyoj va imkoniyat-larini inobatga olib, materialni doza lab etkazish
II	Differentsial o'qitish	Ta'limim oluv-chilarning fiziki-logik, psixologik xususiyat-lari asosida kizikiqish, kombinasiyatlарини аниклаш ва рўёбга чикариш	Ўкув мотивла-ри, кизикишлар, имкониятларни рўёбга чикариш орқали ўкувчи-талаба шахсини шакllantiriш	Якка-тартибда ўқитиш методларини кўллаш
V	Mujassamlash-gan o'qitish	O'quv ma'lumot-larini boshqa o'zakdosh fan o'quv ma'lumot-lariga yaqinlash-tirish, o'quvchi individual ehtiyojini ro'yobga chiharish	Mashqulotlarni mazmunan boshqa fanlar bilan yaqinlashtirish asosida ma'lumot manti-qini chuqurlash-tirish	O'quvchilarni turli o'quv predmetlaridagi ma'lumotlarni o'zaro boqliqligini ta'-minlovchi metodlarni qo'llash
	Dasturlashtirilgan ta'lim	O'quv materia-lini dasturlash asosida o'quv ma'lumotini	Axborot mazmunini ketma-ketlikda, izchilikda, tizimli bayon etishni	Ta'limning individual o'qitish metodlarini qo'llash.

		o'zlashtirish jarayonini tashkil etish	yo'lga qo'yish	
I	Rivojlanti- ruvchi ta'lim	Bola shaxsini rivojlantirish imkoniyatlarini izlab topish	O'quv ma'lumot-larini o'quvchi-larning real o'quv imkoniyat-larini ro'yobga chiharishga yo'naltiriш.	O'quvchi- talabalar faoliyatini kengaytirish, ularni turli manbalardan yaxlit ma'lumot toplashga o'rgatish

Yuqorida qayd qilib o'tilgan o'qitishning pedagogik texnologiyalari bilan birlgilikda yana o'yniqli o'qitish, kompyuterli o'qitish, faol(majmuaviy) o'qitish texnologiyalari ham mavjudki, ular tavfsiflangan pedagogik texnologiyalar bilan boqliklidka shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar deb ataladi hamda quyidagi funktsiyalarni bajarishga amaliy yordam ko'rsatadi:

- o'quvchi-talabaga insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashish, ular shaxsini qurmat qilish, ular o'quv manfaatining ustivorligini ta'minlashga erishish;
- hamkorlikda o'hish, demokratiya, tenglik, o'zaro qurmatni yo'lga qo'yish, orqali o'quvchi shaxsini yaxlit shakllantirishni amalga oshirish;
- o'quvchi - talabani, o'quv - tarbiya ishlaringin ob'ekti emas, balkisub'ekti sifatida tan olgan holda faoliyat samaradorligini oshirishni yo'lga qo'yish ;
- xar bir ukuvchi - talabaning qobiliyatli inson deb bilib uning iste'dodini ro'yobga chiharishga yordamlashish;
- hamma vaqt o'quvchi-talabaning mustakilligi, tashabbuskorligi, tadbirkorligini qo'llab quvvatlash;

- o'quvchi talaba shaxsining individualligi serqirraligini amalda dalillash va x.k. Bu xususiyatlar o'quvchi - talaba shaxsini pedagogik jarayon markaziga qo'yib, uni rivojlantirishga, tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiharishga va shu asosida uning faolligini oshirishga shart - sharoit yaratadi. SHuning uchun bu masala dolzarbdir.

Endi shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarining mazmuni ustida hisqa ekskursiya o'tkazamiz

1. Muammoli o'kitish texnologiyasi

Pedagogik manbalarda ta'kidlanishicha muammoli ta'limga XX asrning 20-30 yillarda asos solindi. Dastlab Amerikalik filosoflar, psixologlar va pedagoglar ta'limning ijtimoiy - konstruktiv, ilmiy- tadqiqiy xususiyat va asoslaridan kelib chikib, muammoli o'qitish to'qrisida fikr yuritdilar. Keyinchalik 50-yillarda V. Okon' (Polsha) 70-yillarda M.I.Maxmutov (Rossiya) muammoli ta'limning ilmiy-nazarii va pedagogik - metodik asoslarini ishlab chiqdilar.

Bugungi kunda o'kuvchilarning mustaqil fikrashi, ijodiy faoliyat ko'rsatishlariga, tashabusskorligiga e'tibor kuchaygan, uning ta'lim ob'ekti emas sub'ektiga aylangan bir davrda muammoli o'qitishniñ ahamiyati yanada kuchaydi. Zero, muammoli ta'lim ilmiy bilish, ijodiy fikrash asosini tashkil etib, u pedagog

tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar hamda ularni echishga haratilgan mustaqil faoliyat, ijodiy qobiliyatlarni o'stiradi, shuning uchun ham muammoli ta'lim o'quv natijalarini maqsadli o'zlashtirishga haratilgan ta'lim hisoblanadi. Muammoli ta'limni tashkil qilish yordamida o'quvchining tadqiqot, o'quv-biluv faoliyatini yo'lga qo'yish va shu asosda o'quv predmetidagi ma'lumotlarni, xulosalarni mustaqil o'rganish, taqlil qilish, yangi bilimlarni ijodiy o'zlashtirish, xulosa chiharish kabi jarayonlar amalga oshiriladi. Muammoli o'qitishda o'qituvchi faoliyatining mazmuni shundan iborat bo'ladi, u eng murakkab tushunchalarni faktlarni tushuntira borishi zarur, a'ni daqiqalarda muammoli vaziyat vujudga keltirib, muammoni qal qilish imkoniyati yaratiladi. Ya'ni, muammoni echishga o'quvchining o'zini yo'llaydi. Oqibat-natijada o'quvchilar faoliyati shunday tashkil qilinadiki, bunda ular faktlarni taqlil qilish orqali mustaqil ravishda xulosa chiharadilar, umumlashmalar qosil qiladilar. Tushuncha, qoida, teoremlar, qonuniyatlarning ifodalishini aytib berishdan o'quvchilarda yangi vaziyatlarni rejalashtirish, konstruktisyalash, ixtiro qilish yoki insho yozish, matn tuzish, she'r yozish, rasm chizish kabi ishlarni mustaqil amalga oshirish malakasi qosil bo'ladi va diqqat, iroda, ijodiy tasavvur, faraz qilish, taqlil qilish rivojlanadi. SHunday qilib, muammoli o'qitishni ijrochilikdan, ijodiylikka harab boruvchi ta'lim deb atasa xato bo'lmaydi.

Metodist - olim A.K.qulomovning ta'kidlashicha muammoli ta'lim quyidagi hollarda yuzaga keladi:

- yangi muammolar o'quvchilarga nomalum bo'lib, uni izoqlash uchun mavjud bilimlari etishmay, ma'lum qiyinchilikni bartaraf etishga to'qri kelsa;
- bilimlarni yangi vaziyatda qo'llash zaruriyati tuqilsa;
- muammoli topshiriq bilan uni bajarish usuli o'rtasida nomunofiqlik paydo bo'lsa .

"Ta'lim to'qrisida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" vazifalaridan kelib chiqib ta'lim yangilanish jarayonida, pedagogik texnologiya masalalarini to'la amalga oshirish jarayonida muammoli ta'lim qo'yidagi vazifalarni qal etishga amaliy yordam ko'rsata oladi:

- a) o'quvchilarni mustaqil fikrلash va ijodiy qibiliyatlarini o'stiradi;
- b) ilmiy bilimlarni qo'lga kiritish va amalda qo'llash usullarini o'zlashtirish uchun imkon yaratadi;
- v) egallangan ilmiy bilimlar yordamida o'quvchilarda ilmiy dunyoharash asoslarini shakllantiriladi;
- g) bilimlarni ijodiy o'zlashtirish, amalda qo'llash va o'quv muammolarini echa olish ko'nikmalarini qosil qilishadi;
- d) ijodiy faoliyat tajribasini tarkib toptirishadi va q. k..

Maktab amaliy tajribasi shundan dalolat bermoqdaki o'quvchilarda ijodiy tafakkur mustaqil va faol bo'ladi. Faollik esa o'quvchini mustaqil fikrلashga undaydi. O'quvchining faolligini, mustaqilligini oshirish, muammoli vaziyat yaratish orqali amalga oshadi. Biz ilmiy pedagogik ta'lim va ilqor o'qituvchilar tajribalariga asoslanib, muammoli vaziyat yaratishning qo'yidagi xususiyatlari hamda yo'llari mavjud deb ayta olamiz. Ëndi biz ularning ayrimlari ustida to'xtalamiz:

I-yo'l: O'quvchilarning oldingi bilim, ko'nikma va malakalariga tayanib, yangi tushunchanihr mohiyatini ochish maqsadida yaratiladigan muammoli vaziyat:

Masalan: 6 sinf botanika darsida ilgaridan tanish bo'lgan "ildiz", "poya", "yaproq", "gul" tushunchalarini o'quvchilarga eslatib, yangi "meva" (qosil) tushunchasining mohiyatini tushuntirishda muammoli vaziyat yaratish mumkin. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga o'simliklarning ildizi, poyasi, yaproqi, gulidan tashhari yana mevasi borligini eslatib, mevalarning shakli, tuzilishi, ta'mi, ko'rinishi, qajimi, rangi harxilligini aniqlaydi va "Nega biz mevalarning ta'mi va boshqa xususiyatlarining harxilligiga haramay ularni bir nom bilan "Mevalar" deb ataymiz" savolini o'rta ga tashlash orqali muammoli vaziyat vujudga keltiriladi. Bu vaziyat quyidagicha amalga oshiriladi: Ma'lumki, oldin o'tilgan mavzulardan ilgaridan "ildiz", "poya", "yaproq", "gul" degan tushunchalar o'quvchilarga tanish. Sinfda ko'rgazmali qurollar: turli o'simliklarning qosil va mevalari tabiiy xolda, yoki ularning mulyajlari bor. O'qituvchi o'quvchilarga tirik o'simliklarning ilgari o'rganilgan hamma hismlarini ko'rsatishni taklif qiladi, so'ngra: "Bolalar, o'simlikning ildizi, poyasi, bargi va gullaridan tashhari nimasi borq" deb savol qo'yadi.

O'quvchi: Yana pomidor ham bor. (qosilni ko'rsatadi) (M.N.Skatkin)

O'qituvchi: Əndi stol oldiga kelib, bodiring, ko'knor, pomidorning qosilini ko'rsat. O'quvchi ko'rsatadi. O'qituvchi ularning o'xshash va farqli tomonlarini ayit berishni talab qiladi.

O'quvchi: Pomidor-qizil, bodiring-ko'k, ko'knor esa sariq rangda bo'ladi. SHakli ham har xil: pomidor sharga uxshaydi, bodiring uzunchok, ko'knor bo'lsa angishvonaga o'xshaydi.

O'qituvchi: Bu mevalarning mazasi bir xilmiq

O'quvchi: Yo'q, har xil.

O'qituvchi: Demak hamma mavalar har xil, bir -biriga o'xshamas ekan, nega bo'limasa ularni biz bir xilda: "Mevalar" deb ataymizq Əqtimol, ularda biror-bir o'xshashlik bordir. Əqtimol, ularni umumlashtiradigan biror narsas mavjuddirq

O'quvchi: Bular mevalar, ularni biz eymiz, mazasi ham shirin.

O'qituvchi: SHakarni ham eysan, uning mazasi ham shirin. Seningcha, bu ham mevamiq

O'quvchi. Yo'q , shakar meva emas, u o'smaydi. Mevalar esa o'simliklarda o'sadi.

O'qituvchi. To'qri. Mevalar o'simliklarda o'sadi. Lekin yaproq va gullar ham o'simliklarda o'sadi-ku. Ularni nega mevalar demaymizq (o'quvchilar javob bera olmaydilar).

SHunda o'qituvchi mayli, men sizlarga yordam beraman deb, mevalarni kesib ko'rsatadi va ichida uruqi borligiga ishora qiladi.

(O'quvchilar pomidor, bodiring, ko'knorni kesib kuradilar.)

O'quvchi. Men bilaman ularning ichida uruqi bor.

O'qituvchi: To'qri, hamma mevalarning uruqi bo'ladi.

So'ngra o'qituvchi bolalarga olma, nok, tarvuz, qovunni kesib qurishni taklif

qiladi. O'quvchilar ularni kesib, o'rugi ko'radilar. Meva deb aytishining sababi, mevalar uruqning mavjudligi va uruq mevalarni umumlashtiruvchi omil bo'lib bir qila olishi mumkinligi to'qrisida xulosaga kelishadi.

2-yo'l: Yangi tushuncha (qoida, qonun, ta'rif va q.k.) larning mohiyatini anglatish maqsadida yaratiladigan muammoli vaziyat. Bunda o'qituvchi yangi tushuncha mohiyatini to'qridan to'qri o'quvchilarga tushuntirmay, uning ayrim elementlarini eslatib muammoli vaziyatni yaratadi. Masalan: 5 siftda ona tili darsida so'z turkumlaridan "Sifat so'z turkumi" mavzusi o'rganiladi. O'qituvchi o'quvchilarni ushbu mavzu bilan tanishtirar ekan, oldingi o'rganiladigan ma'lumotlarga murojaat qiladi va o'quvchilarga "Ot" so'z turkumini o'rganish jarayonida ma'lum bo'lgan doska, xona, deraza, ko'cha, va q.k. kabi so'zlarni doskaga yozishni taklif qiladi. Oxirida va bu so'zlarga qora, keng, baland, qizil so'zlamni ko'shib "so'z birikmasi" tuzishni tavsiya qiladi. O'quvchilar doska, xona, deraza, ko'cha, qalam kabi so'zlar "Ot" so'z turkumiga taaluqli ekanligi va (ular kimq, nimaq so'roqlariga javob berishni tushuntirib beradilar. So'ngra katta doska, keng xona, baland deraza, tor ko'cha, qora qalam so'zlar doskaga yoziladi va ularga so'roqlarga qo'yiladi. So'roqlarga berilgan javoblardan bu so'zlar predmetning belgisini bildirishi, ular qanday qanaqaq so'roqlarga javob berishi va ular "Sifat" so'z turkumiga mansub ekanligini bilib oladilar.

3-yo'l: O'quvchilarni mantiqiy fikrlashga undashi va tadqiqotchilikka yo'naltirishga, ya'ni faktlarni harama-harshi qo'yish, taqqoslash orqali muammoli vaziyatini vujudga keltirish, maqsadida yaratiladigan muammoli vaziyat. Ma'lumki, XI-siftda umumiy o'ra ta'lim maktabalarida o'qitiladigan "Inson va jamiyat" fanidan "Markaziy Osiyo mutaffakkirining inson va jamiyatga harashlari" mavzusi o'rganiladi. Bu mavzuni chuqqurroq va mukammalroq o'rganish qo'shimcha manba sifatida "Buyuk darbadar Ibn Sino" matnini mustaqil o'rganish uchun tavsiya etiladi. Matnni o'rganishdan oldin o'quvchilarga quyidagi muammoli savollarga berilib, ularga javob berish tavsiya etiladi:

I."qech bir gunoqsiz kishilar, tinchlik axtarib o'z uylarini tark etishga majburlar" iborasi siz qanday tushunasizq

2. qanday sabablarga ko'ra kishilar vatanlarini tashlab ketishlari mumkinq
3. qochoqlar muammosi davlatni qanchalik tashvishga soladi, deb o'ylasizq
4. Vatanni tashlab ketganlarning barchasini vatangado deyish mumkinmi va q.k.

Yugorida qayd qilib o'tilgan muammoli savollar yordamida muammoli vaziyatni yaratish yo'llaridan tashhari har bir predmetning xususiyatlaridan kelib chiqib ma'lumotlarni sintez qilish, simvolik tasvirlardan foydalanish: bir-biriga chohishtirish; fanlarda o'xshashlikni topish kabi muammoli vaziyat yaratish ham mavjud.

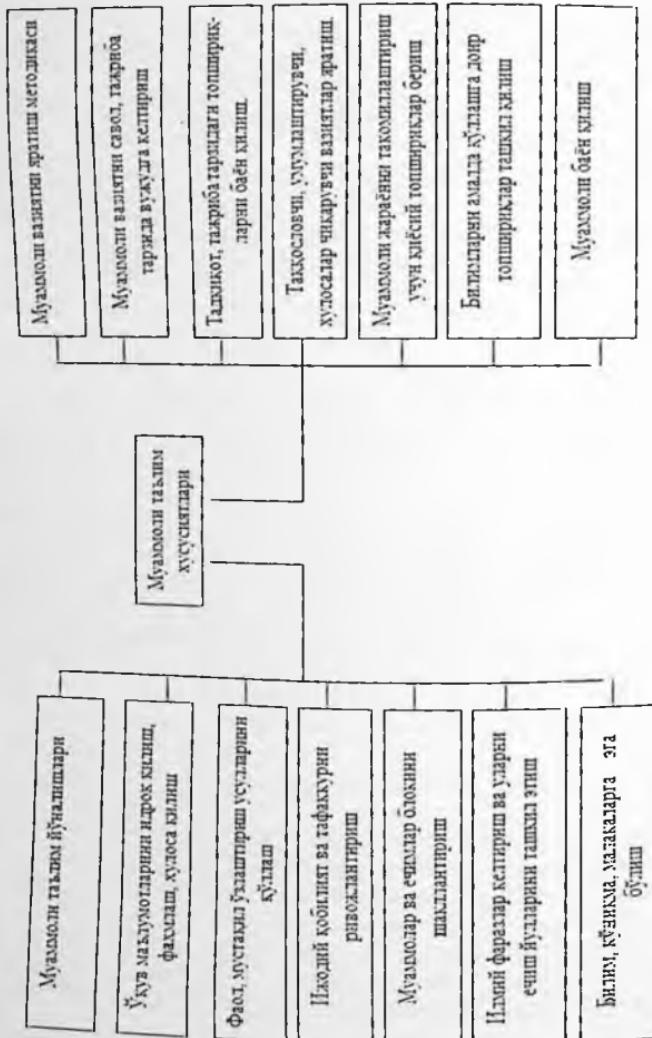
Muammoli o'qitish, ta'limining eng samarali texnologiyalaridan biridir, undagi ilmiy bilimlar mantiqi o'zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi. O'qituvchi muammoli vaziyat yaratadi. O'quvchini uni echishga yo'naltiradi. Echimini izlashni tavsiya etadi. Buning uchun undan mahorat, pedagogik bilim ham talab etiladi. Zero, muammoli o'qitishda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining ko'rinishu qo'yidagicha bo'ladi;

O`qituvchi	O`quvchi
mustaqkamlashga topshiriq beradi; o`zlashtirilgan amalda qo'llash bo'yicha topshiriq beradi;	doir mustaqkamlashga doir topshiriqni bajaradi; o`zlashtirilgan ma'lumotni qo'llashga doir topshiriqni bajaradi;

O'quv ma'lumotlarini tezkorlik bilan nazorat qilish, kamchiliklarni tuzatishga imkon yaratadi va o`zlashtirilgan o'quv ma'lumotlarining mustaqamlanishi, tafakkurning rivojlanishi uchun didaktik jarayon vujudga keladi.

Muammoli o`qitish texnologiyasini umumiylar yaqlit holatda quyidagicha tasvirlash mumkin.

[REDACTED] TAB-B [REDACTED] TAB-B [REDACTED]

Jadvalda muammoli o'qitish texnologiyasining nazariy asoslarini ko'rib chiqdik. Unda muammoli ta'limning umumiy ko'rinishi, muammoli vaziyat yaratish metodikasi, uning xususiyatlari tafsiflangan. Masalannning amaliy hismiga o'tar ekanmiz, o'tkazilgan tadqiqot xulosalariga asoslanib, oliv o'quv yurtlarida nazariy va amaliy mashqulotlarni muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llab, talabalarda fuharolik madaniyatini shakllantirish texnologiyasi xususida fikr yuritishni lozim topdik. CHunki bu hol muammoli o'qitish texnologiyasining amabliy yo'nalishini izoqlash imkonini beradi. Muammoli o'qitishda:

- a) ilgari o`zlashtirilgan axborotlardan (ma'lumotlardan) etaricha foydalangan holda yangi ma'lumotlarni ilmiy va amaliy echimlarini topish;
- b) bu yangi muammo (mavzu) ni sabablarini voqelikdan izlab topishga intilish;
- v) ma'lum masala va yangi muammo o'rtasidagi ziddiyatlarni mavzu doirasida bo'lishini ta'minlash;
- g) muammo talaba yoshi, o'quv imkoniyati, didaktik talablar doirasida bo'lishi kabi masalalarga e'tibor haratish lozim.

Muammoli o'qitish asosini tashkil etilgan muammoli vaziyat aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bizning tadqiqotimizda - fuharolik madaniyatini shakllantirish.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, tavsiyalarimiz asosida Buxoro Davlat Universiteti "Fizika, matematika" bo'limi 1 kurs talabalari bilan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" fanidan, dotsent SH.O. Boltayev-ning "Fuharolik va uning Konstitutsiyaviy asoslari, Konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va bojlarning yuridik tasniflanishi" mavzusida o'tkazgan muammolli ma'rurasini dalil sifatda keltiramiz. Mashqulot tuzilmasi 3 bosqichdan iborat bo'ldi.

1- bosqich. Kirish himsi:

- mavzu, reja (vazifalar) ni e'lon qilish.
- mavzuga doir asosiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan tanishtirish.
- oldingi bilimlarni xotirada tiklash orqali yangi mavzuni dolzarblashtirish.
- axborotli va muammoli savollar qo'yish ishlarni amalga oshirish.

2- bosqich. Muammoni bayon etish:

- muammoli vaziyatni yaratish orqali bir - biriga zid ma'lumotlarni e'lon qilish;
- mavzu doirasida o'quv muammosini shakllantirish va ularni faktlar bilan mustaqamlash;

- muammoli vaziyatlarda qosil bo'lgan muammoni qal etish yo'llarini izlash va dalillar bilan asoslashga intilish;

3- bosqich. Yakunlash:

- a) asosiy xulosalarni shakllantirish;
- b) bilimlarni tizimlash va umumlashtirish;
- v) mustaqil ishlash uchun muammoli topshiriqlarni e'lon qilish;
- g) savollar qo'yish va javoblarni tinglash.

Bosqichlar bo'yicha faoliyatni tashkil qilish quyidagicha amalga oshirildi.

I.Kirish so'zi o'qituvchining oldingi o'tilganlarni takrorlash, kalitli boqjanish ishlarni amalga oshirish bilanboshlandi va quyidagi xulosaga kelindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mustaqillik mevusi va qurriyat timsolidir. O'zbekiston

Respublikasi Konstitutsiyasida O'zbekistonda yashaydi inson va fuharolarning, erkinliklari, burchlari, qaq - huquqlari, qadriyati, urf - odatlari, mamlakatning ma'muriy - qududiy, davlat tuzilishi va boshqalar ifodalangan. U xalq boshiga soladigan vayronalik, qoqsizlikni, zulmni, har qanday zo'ravonlikni, kibr - qavoni inkor etadi. U insonlar manfaatini qonun bilan qimoyalanishini ta'minlaydigan qujjatdir. U jaqon hamjihatligida katta siyosiy, huquqiy, ma'naviy - ma'rifiy ahamiyatga ega. SHuning uchun ham u bashariyat maydonida erkin, faol, mustaqil yashayotgan va mehnat qilayotgan O'zbekiston davlatning, o'zbek xalqining asrlar davomida saqlanib, takomillashib kelayotgan milliy urf - odatlari, udumlari marosimlari, qadriyatları va an'analarini, qururi, ijtimoiy - tictisodiy iftixonini, soqlom hayot tarzini, huquqiy fuharolik ongni, axloqiy e'tiqodini, ma'naviy dunyosini tashkil etadi va shuning uchun ham hayotimiz qomusini hisoblanadi.

So'ngra ma'ruzaga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fanining predmeti, mavzusi, maqsadi, vazifalari, yaratilish tarixi, uning davlat, jamiyat, inson hayotidagi o'mi va ahamiyati, asosiy tamoyillarini talabalar hamkorligi yana bir bor esga olish maqsadida quyidagi muammoli savolladr bilan murojaat qildi.

1. Jaholat, vayronkorlik, kulfat, insoniyatga nima keltiradiq
2. O'rta asrlar meqr - oqibatli, iymon - e'tiqodli, fozil insonlarni kimlar deb ataganlarq
3. Zulmkor xalq boshiga kulfat soladigan joqil shoxlar va kishilar qonuniy nomlanadiq
4. Buyuk mutaffakir, o'rta asrlarda falsafa, pedagogika, musiqa fanlariga asos solgan "Fozil odamlar shaqri" muallifi Abu Nasr Farobiyni kim deb ataganlarq
5. Konstitutsiyani qonunlarni, tan olmaydigan, xalqqa doim jabr, zulm qiladigan kishilarni qanday nomlash mumking
6. Konstitutsiyani mukammal egallagan, san, texnika taraqqiyotini rivojlantirishga hissa qo'sha oladigan, yangilik yaratishga qodir insonlarni kim deb ataymizq
7. Doimiy ravishda xushomadgo'ylik qiladigan, bachkana, past insonlarni qanday nom bilan ataydilarq
8. Davlatni, xalqni, Konstitutsiyani, qonunlarni tan olmaydigan ham diniy, ham dunyoviy bilimlarga amal qilmaydiganlar insonlar kimq
9. Kibru - qavoga berilmaydigan, manmanliklarga murosasiz, xushmuomala, xokisor insonlarni qanday insonlar deymizq
Ushbu savollar talabalarga muammoli boshqotirma tarzida tavsiya etildi. Mazkur boshqotirma savollarga javoblar "Fuharolik" so'zining yasalishini ta'minladi va yangi mavzuning nomlanishiga asos bo'ldi.

F	U	Q	A	R	O	L	I	K
A	L	O	L	A	L	A	Y	A
L	A	N	L	Z	M	G	M	M
O	M	X	O	I	L	A	O	T

K	O	O'	M	L	A	N	N	A
A	L	R	A		R	B	S	R
T	A	L				A	I	I
	R	A				R	Z	N
		R				D		
						O		
						R		

2- bosqich. Yangi mavzuni o'rganishda "Baxtli voqe" o'yining muammoli topshiriqlari talabarga tavsiya qilindi.

1. "Belgilaymiz", "Tavsiya etaman", atamalarining ma'nosи, manbasi, uchrash joyi.

2. Davlatni millatni millat sifatida dunyoga keltiradigan qomus.

3. Sakkiz negiz va printsiplarga asoslanuvchi qujjat uchraydigan joy.

4. O'zbekistonda fuharolikka qabul qilish, unga ega bo'lish, va fuharolikni asoslovchi qujjat.

5. Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish, o'zga kishilar huquqlari, erkinliklari, sha'ni, qadr - qimmatini ifodalovchi qonunlarning ifodalanish manbai.

6. "Barcha inson huquqlarida erkin va teng bo'lib tuqiladilar...so'zlar bilan boshlanib...bu tenglashishlar faqat qonun bilan belgilanadi" bilan tugallangan manba.

7. Ijobiy va salbiy usullarni tavsiylovchi mavzuning nomlanishini izoxlang.

8. Insonni huquq, erkinlik, burchlari mazmuni va mohiyatini tasniflanishining sababi va qokazolar.

Ushbu muammoli savollarga javob topishga quyidagi manbalardan foydalanish tavsiya etildi:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: "O'zbekiston", 1998y.

2. I.A.Karimov "Bizdan ozod va obod Vatan holsin". - T.: "O'zbekiston", 1994 y. 184-2002 betlar.

3. O'zbekiston Respublikasining "Fuharolik to'qrисida" gi qonun O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar to'plami. - T.: 1992, 30-50 betlar.

4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish: bakalavriyatning noyuridik yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanma. - T.: "O'zbekiston", 2001, 158-170 betlar.

Muammoni echish, ya'ni fuharolik, uning konstitutsiyaviy asoslari, shuningdek konstitutsiyaviy huquq, erkinlik hamda burchlarning yuridik tasniflanishi "qadamlab" olib borildi.

1- qadam: a) fuharolik tushunchasining mohiyati, mazmuni aniqlandi;

b) fuharolikni asoslovchi mezonlar ishlab chiqildi;

v) fuharolikni qabul qilishning huquqiy asoslari Prezident

I.A.Karimov so'zi bilan sharxlandi;

2 - qadam: a) fuharolik tushunchasining Konstitutsiyaviv shaxqlari;

b) fuharolikni qabul qilish bo'yicha ko'pgina davlatlar tajribasi ayniqsa, "qon

huquqi", "Zamin huquqi" omillariga munosabat bildirildi.

3- qadam: a) fuharolikni qabul qilish usullari to'qrisida baqs-munozara uyuşhtirildi;

b) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo'lim, XI - bob, 47-52 moddalari sharqlandi;

v) "Fuharolik to'qrisida" gi, qonun qilish, unga ega bo'lish va fuharolikni yo'qotish tartiblari ustida baqs yuritildi.

4 - qadam: a) konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va burchlarning yuridik tasniflanishi taqlil qilindi;

b) Konstitutsiyaning ikkinchi bo'lim X - bob, 43-46 moddalari muqokamaetildi;

v) tasniflash shart - sharoitlari izoqlanib, huquq, erkinliklar va burchlarni guruhlash amalga oshirildi.

5 - qadam: a) fuharolik va uning konstitutsiyaviy asoslari to'qrisida yagona xulosa qilindi;

b) Konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va burchlarning yuridik tasniflanishi nazariy va amaliy asoslandi.

Uchinchi bosqich yakunlash

Ushbu bosqichda mavzu bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlar, egallangan ko'nikma va malakalar natijasi ko'rib chiqiladi. Mazkur mashqulotda quyidagi xulosalarga kelindi:

Fuharolik shaxs uchun ham, jamiyat uchun ham, muqim ahamiyat kasb etib, u shaxsnинг ma'lum davlat haramoqida bo'lishi uning huquqlari va erkinliklari davlat ichkarisida va tashharisida qonun bilan qimoyalanganligini kafolatlaydi. Fuharolik tushunchasi uzoq tarixiy davrni bosib o'tgan tushuncha hisoblanib, u qadimiylar Yunoniston va Rimda paydo bo'lgan, keyinchalik frantsuzcha "situayn", inglizcha "citizen", ruscha "gorojanii - grajdaniin", o'zbekcha "faqir" ma'nolarida ishlataligan. Respublikamiz mustaqillikka erishgach o'tmishtagi "grajdaniinlik" so'zi o'rniga "fuharolik" atamasini ishlatala boshlandi. SHunga asosan hozirgi kunda "fuharolik" muayyan davlat bilan shaxs o'rtaсидagi uzviy siyosiy huquqiy munosabatni ifodalaydi.

Mashqulot yakunida mustaqil o'hish va o'rganish uchun quyidagi topshiriqlar berildi:

1. Fuharolikning jamiyat va shaxs uchun ahamiyati nimadaq
2. Demokratik huquqiy davlat va fuharolik jamiyat ko'rish sharoitida

fuharolik muammosining o'ziga xos xususiyatlari nimadaq
3. Fuharolikning konstitutsiyaviy asosi fuharoning ma'suliyat va

majburiyatini asoslay oladimiq
4. Fuharolikning konstitutsiviy huquqi, erkinligi va burchlarining

yuridik tasniflanishi nimani belgilaydiq
5. Xalharo shartnomalar asosidayu fuharolikni qabul qilish va

o'zgartirish qanday holada qo'llaniladi va qokazo.

Pedagog	Talaba
<p>Talabalarga savol topshiriq tarzida muammoli vazifa bilan murojaat qiladi.</p> <p>qo'ylgan muammoni qal etish yo'llari ustida fikr yuritishga undaydi.</p> <p>Muammoni qal etishning qulay variantlarini qaqqoniyligini yo'llaydi.</p> <p>qo'ylgan muammolarni echish yo'llari to'qrisidagi farazlarini ayishni taklif qiladi.</p> <p>Farazlar to'qri bo'lsa, uni egallash yangi bilimlar bilan dalillash, xulosalar chiharishni taklif etish.</p> <p>Takliflar noto'qriligi sezilsa, xatoni topish tavsiya etiladi, aniqlashtiruvchi savollarni taklif qiladi.</p> <p>Muammoni talabalar aniqlagan vazifalarini umumlashtiradi, muvvafaqiyatlari raqbatlanadiradi, muammoni fikrplashni takomillashtirishning yangi variantlarini taklif qiladi.</p> <p>Chiharilgan xulosani amaliyotga qo'llashni taklif qiladi va yangi topshiriqlarni taklif etadi.</p>	<p>Muamoni idrok qiladi, o'rganadi, uni echish yo'llarini anglay boshlaydi.</p> <p>Talabalar muamoni bajarishga kirishib, uni qal etish yo'llarini qidirishadi.</p> <p>Muammoni qal etishning qulay variantini dalillaydi, misollar keltiradi.</p> <p>Topshiriqlarni aniq qal etishga haratilgan farazlarni ishlab chiqadi.</p> <p>Eqgallangan yangi bilimlar bo'yicha xulosalar chiharib fikrlarini tizimga soladi, umumlashtiradi.</p> <p>Vazifalarini to'qri qal etish yo'llarini izlab topishga kirishadi.</p> <p>Mavzu bo'yicha xulosalarni o'zlashtiradi, uning ta'limi, tarbiyaviy jihatlarini ochishga harakat qilishadi.</p> <p>Xulosalarini fikrplash orqali dalillaydi, o'z-o'zini nazorat qiladi, baholashda, xulosalarini faktlar bilan mustaqamlaydi. qo'lga kiritgan bilimlarini amaliy ishlar yordamida tadbiq qiladi.</p>

Эслатма: Savol va topshiriqlarni talabalarning qizihishi, xohish irodasiga harab ko'paytirish yoki kamaytirish mumkin.

Pedagogika nazariyasi tadqiqotimiz natijasida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashda o'qituvchi va talaba faoliyati quyidagicha tashkillashtirishi mumkinligini ko'rsatdi:

SHunday qilib, muammoni o'qitish talabalarning mustaqil ishslashlari, fikrplashlari, xulosalar chiharishlari uchun sharoit yaratadi, ularning mustaqil faoliyatlarini samarali qiladi, mushoqodali fikr yuritish yordamida talaba shaxsini shakllantirish va takomillashtirish uchun imkoniyat yaratadi. Ijtimoiy - fanlarni texnologiyalaridan biri "Moduli o'qitish texnologiyasidir".

DIFFERENTIAL TA'LIM.

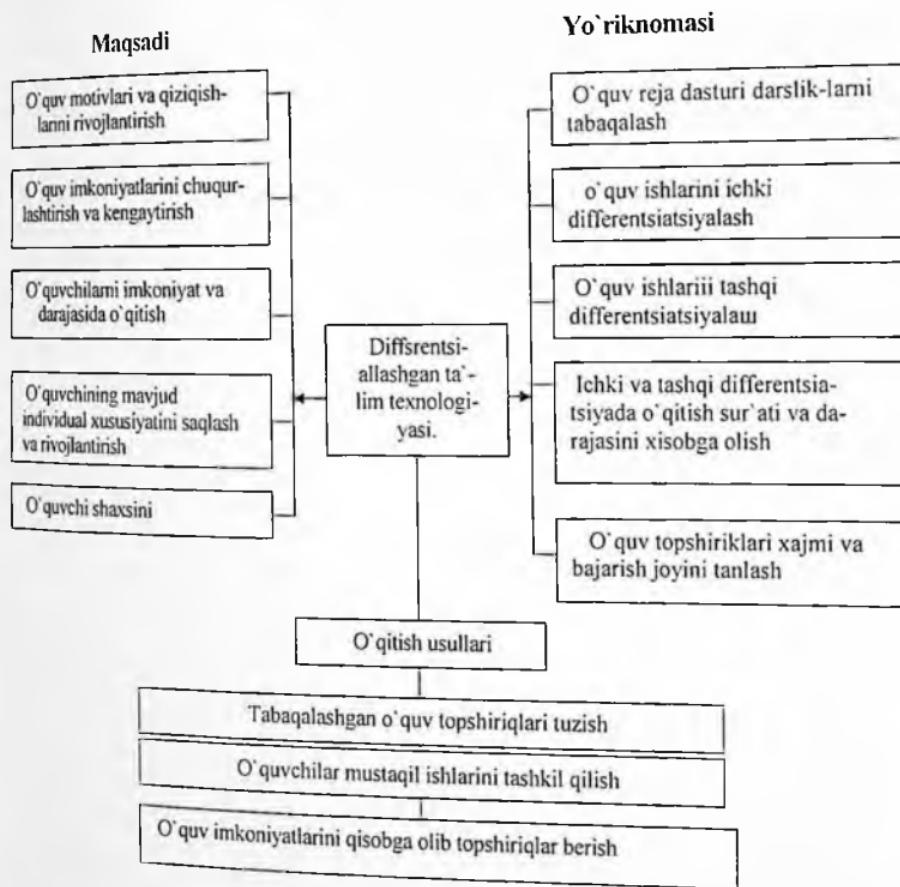
Ma'lumki ta'limning asosiy maqsadi o'quvchini ta'lim jarayonida maqsadli rivojlantirish uchun har bir o'quvchining fizologik, psixologik xususiyatlaridan xabardor bo'lish lozim. Bu pedagogik-psixologik adabiyotlarda individual xususiyatlar deb yuritiladi. O'quvchining individual farqlari - rivojlanganlik darajasi, ukishga tayyorgarligi (qobiliyat, iqtidori)ni inobatga olib o'quv - taryuiya jarayonini (o'hish vositalari, usullari, tipi) tashkil etish ta'limni individuallashtirish deb yuritiladi.

Didaktika fanida o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib tashkil etilgan ta'limni differentsial ta'lim deb atash kabul kiyaingan. Ta'limda o'quvchiga differentsiallashgan holatda yondashish qoyasiga 70-yillarda rus pedagogi E. A. Golant asos soldi. Differential ta'limda (ta'lim mazmuni, surati, usuli, vositasi va x.k.)da o'quvchining kobiliyati, bilim olish darajasi imkoniyatlari xisobga olish lozimligi kayd kilinadi. Differential ta'limda o'quvchilarning individual xususiyatlarini xisobga olinib o'quv topshiriklari tuziladi.

Pedagogika fanlari doktori, profssor O.R.Rozikov ta'kidlashicha differentsial ta'lim uz moxiyatiga kura ichki va tashki differentsiyaga bulinadi, Ichki differentsiyada bir sinf ichida o'quvchilarni (oliy, o'rta, yomon darajadagi) bilimi bo'yicha guruxlarga ajratib o'quv topshiriqlarini tanlash va ishlash tempini (tez, o'rtacha, sekin) tashkil kilish orkali amalga oshirilsa, tashqi differentsiyada o'quvchilarning qizihishlari, psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda karab aloxida sinflar, yoki maktablar tashkil kilish qabul qilingan. Bunda xar bir sinf yoki maktab (tabiiy fanlar, gumanitar fanlar, ishlab chiharish fanlar) buyicha aloxida o'quv rejali, dasguri, darsliklari tuziladi va ish olib boriladi. Tuziladigan o'quv rejasи, dasturi, darsliklarda albatta shu sinf, maktab o'quvchilarining qizihishi, qobiliyati, iste'dodi xisobga olinadi.

Differential ta'lim turining ko'rinishi 3-jadvalda keltirilgan.

Differentsiyalashgan ta'lim texnologiyasi.

O'qitish jarayonini differentsiyalash qar bir o'quvchining imkoniyati, qobiliyati, qiziqishini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim qisoblanib, "o'qish xamma uchun qiziq, qamma uchun quvonarli" qoidasiga asoslanadi.

3.3. O'quv - tarbiya ishlarini boshharishda o'qituvchining notiqlik mahorati .

**Baqslashganda qaysarlik qilish va
haddan tashhari qizishib ketish
nodonlik alomati.**

M. Monten'

So'z insonni xayvondan judo ayladi, deydilar qazrat Alisher Navoiy. Bir tasavvur qilib ko'ring-a, so'zsiz aqvolimiz ne kechardi. So'zlash qobiliyatini-nutq borki, odamlar o'zaro muomala qiladilar, muloqotda bo'ladilar, fikr bayon etadilar, bir-birlarini tushunadilar yoki rad etadilar. Dardga darmon bo'ladigan ham shu so'z, turmushga oqu soladigan ham xuddi shu so'z! So'zning xili va turi ko'pdir: shirin so'z, daqal so'z, bedob so'z, qochirim so'z, qikmatli so'z, gap-so'z, tabrik so'z, mish-mish, iqvo, iltimos, buyruq, va'da, lafz, azmu haror, yigit so'zi. Odamning birinchi so'zi, chaqaloqning ingasi, so'nggi so'zi - alvidodir.

Darqaqiqat, o'zbek tili eng taraqqiy etgan til sifatida insonni jamiyat, ma'naviy hayot sarchashmalarini o'rghanishga yordam beradi.

Deyarli barcha jonzotda til bor. U issiq-sovuqni, taom mazasini biluvchi, ovqatlanishda ishtirok etuvchi a'zo. Odam esa bulardan tashhari nutq tovushlarini qosil qiladi, ya'ni insonning so'zlash qibiliyatini til orqali amalga oshadi. Boshqacharoq aytganda, nutq ongimizda paydo bo'ladi, til orqali etkaziladi.

Er yuzida qancha millat, xalq, elat, qabila bo'lса, shuncha til bor. Tilsiz xalq yo'q. Xalqsiz esa til bo'lmaydi. Bular egizak tushunchalardir, bir - biridan ayirilmaydi, ularni ayirib qo'ysa, ikkisi ham o'zligini yo'qotadi. Xalq boshqa bir xalqqa qo'shilib ketsa, uning tili o'lik tilga aylanadi. Kezi kelganda shuni ayтиб o'tishni lozim ko'ramizki, bиргина til so'zi, tilimizning naqadar boy va serjilo ekanini isbotlaydi.

Er yuzidagi barcha xalqlarning tillari, ularda millionlab odam gaplashadimi yoki atigi bir-ikki ming kishi so'zlashadimi, bundan qat'iy nazar, o'zları uchun aziz va keraklidir. Tilni kam sonli elat gaplashar ekan, deb kamsitib, yoki bo'lmasa, ko'p sonli millatning tili ekan deb, uluqlab bo'lmaydi. Bunda son jihatini mezon qilib olinmaydi. "har kimniki o'ziga, oy bo'lib ko'rinar ko'ziga!" Lekin, dunyoda juda taraqqiy etgan, boy jaqon tillari ham, endi "tetapoya" qilayotgan tillar ham yo'q emas. Bu o'sha tillarning sohibi bo'lmissa millat yoki elatlarning tadrijiy ravnaci, bosib o'tgan tarixiy yo'li, insoniy jamiyatning qaysi bir taraqqiyot bosqichida ekan, iqtisodi, madaniyat, fani va ma'naviyati kabi omillarga boqliqdır. Bizningcha, loaqla birgina ona allasi mavjud bo'lgan til ham yashashga qaqli. Biz o'zbeklar uchun esa o'z ona tilimiz bo'lmissa o'zbek (turkiy) tili azizu - mo''tabardir.

Har bir millat o'z ona tili va adabiyotini bilishi - borliqini ko'rsatadigan oyna. Milliy tilni yo'qotmoq, millatning ruqini yo'qotmoqdir.

Umumiy milliy tilni saqlamoq lla barobar xususiy tishlar orasidagi tilni ham saqlamoq lozimdir. Aql sohiblari kishining dilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qiymatini so'zlagan so'zidan bilurlar.

"Quruq so'z qulqoqqa yoqmas", - demishlar.

SHirin suxanlik, inson faoliyatini asosiy omillaridan biri hisoblanadi. CHunki, uning aql-saxovati, fikr-tuyqulari, bilimi va madaniyati, saviyasi, tafakkuri ma'lumi

darajada, so'zda ifoda etiladi. Yaxshi so'z bilan kishilarning ishonchi, qalbini egallash mumkin.

Yaxshi so'z hayotning quroli bo`lib, unda olam-olam ma`no yotadi.

So`z tilning tayanchi hamda go`zalligidir. So`z, yuz va ko`z, tilning ko`rki hisoblanadi.

"So`zning otasi aql, onasi til" - deyishadi keksalar.

Muomala madaniyatida so`z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Odamning odobi dastavval uning tili, keyin esa bilimida ko`rinadi. Odob doirasidagi muomala madaniyatini o`zlashtirgan kishilarga farosatli, faqmli, odobli, aqli, es qushli, madaniyatli, deb baqo beramiz.

Qur'oni Karimda insonning aytadigan so`zini, har bir qatti - harakatini, qiladigan ishini tartibga soluvchi nechoqli qukmilar bor. Islom me`yor, mezor va mutanosiblikni mushtarak etuvchi bir manzil sifatida insonning oqzidan chiqadigan har bir kalimani muayyan asoslar bilan izga soladi.

Qur'oni Karimda u biron bir kalimani so`zlay boshlar ekan, yonida uning so`zlarini taftish qiluvchisi nazoratchi turadi, degan oyat mavjud. Oyatning mazmuni shundan iboratki, oqizdan chihayotgan har qanday so`z odamlar orasida tezlik bilan o`z baqosini oladi.

SHunday ekan, inson yoqimli, foydali zaruriy mavzularda so`zlamoqi, bequda va ma`nosiz so`zlardan eqtiyot bo`lmoqi lozim. qadisu sharifda ta`kidlanishicha: so`zning foyda zasarini o`ylab so`zlagan kishu odamlar oldida buyuk o`rin olgani kabi Alloq taollo qoshida ham marhamatga tegishli odam bo`ladi.

Aqli bor odam har vaqt o`ziga zarar keltiradigan so`zlardan saqlanur. Musulmon odam, o`zini Alloqqa topshirgan kishi yolqon so`zlashga yo`l qo`ymas. O`ziga foydali, zararli bo`lishiga haramasdan har vaqt to`qri so`zlar. Yolqon so`zlamoqlik qo`lidan ish kelmaydigan tuban kishilar odatidir. To`qri so`zlaydigan odam o`z ishini o`zi bajaruvchi, ishda sobiq turuvchidir. SHuning uchun u va`da qilsa, va`dasini amalga oshirur. har xil gaplarga aldanish va`dasini buzmas.

Alisher Navoiy "qayratul Abror" asarida shunday deb yozadilar. So`z gavarining sharofati shunchalap yuksakki, gavhardek qimmat baqo narsa ham unga sadaf bo`la olmaydi. So`z jon bo`lib, ruq uning holipidir. Tanda ruqi bor odamzoti unga ehtiyoj sezadi. Alisher Navoiy yana shunday deydi: Aqli odam yolqon gapirmas, ammo barcha rost gapni aytaverish ham to`qri emas. Birovning ko`zi qilay, nogirondir, ammo u aybdor emas.

Birovni nohaq xijolatga solmoq o`z nodonligini isbot qilmoq va bir ko`ngilni oqritmoqdir. Buyuk mutafakkir Maqmul qoshhariy ham so`z qudratini yuksak baholab, inson tili orqali, o`zining yaxshi ba yomon fazilatini namoyon etadi, o`zaro munosabatlar jarayonida shaxs sifatida shakllanadi, deb ta`kidlagan edilar.

Ota-bobolarimizdan meros bo`lib holayotgan yaxshi so`z kishilarni bir-birlariga yaqinlashtiradi. Yomon so`z esa do`stni dashmanga aylantiradi. Insonlar o`rtasida filfa-nizo uyg`otadi. Siz suqbatdoshingizning qanday odam ekanligini so`zidan bilib olasiz. So`z eng joqil kishilarni yumshata olish, odamlarini xayrli ishlarga chorlash kuchiga ega.

Bundan ko`rinib turibdiki, har bir inson birov bilan gaplashayotganda niqoyatda o`ylab gapirishi, imkoniyatiga harab va`da berishi muqim ahamiyatga ega.

SHu borada yana bir bor Alisher Navoiyning quyidagi fikrlarini keltirish maqsadga muvoysiqdir. "Tilga ixtiyorsiz - elga e'tiborsiz". Ko'p so'ylovchi valdiroq, tunda tong oltuncha xuriyidigan itga o'xshaydi. Tili yomon xalq ko'p ko'ngilga jaroqat etkazgani kabi, o'z boshiga ham ofsat etkazadi. Imkonli bor har bir yaxshilik so'z orqalidir.

Demak, shirin muomala har bir kishiga quvonch, bemorga malham va najot bahishlaydi, sovuq so'z esa odamni xasta qilishi mumkin. SHuni unutmaslik kerakki, muomala madaniyatini egallagan kishi el yurt oldida obro'si baland bo'ladi. SHirin so'z har birimiz uchun ham harz, ham farz bo'lib holsin. Xalqimizning, aytilgan so'z otligan o'q, oqizdan chiqqan so'zni ot bilan quvib etolmaysan kabi naqlariga amal qilib, o'ylab muomalada bo'laylik.

"So'zning dami qilichdan o'tkir" - deydi xalqimiz.

SHunday ekan, qech bir insonning qalbini tiq bilan tilmaylik. Aksincha, shirin suxanlik, qalollik, izzat ikromni o'z joyiga qo'yaylik. SHirin so'z ilonni inidan chiharganidek, muloyim so'z vaxshiylarni ulsatga aylantiradi. Til fikrni shakkantirish va uni yuzaga chiharish, birovga etkazish uchun imkoniyat sifatida o'qituvchining ongida mavjud. U ma'lum bir so'zlar, qo'shimchalar, ularning o'zaro birika olish imkoniyatlari va birikish natijalari haqidagi qonun - qoidalari majmuasidir. Til asosiy qonun - qoidalari, zarur birlchlarni nutq tovushlari, qo'shimchalar, so'zlarni, ularning birikish qonun - qoidalarini o'qituvchi jamiyatdan tayyor holda qabul qiladi. Ularni o'rganish uchun matabda o'hish zarur emas. Umrida matab ko'rmagan odamlar ham tilni hayot, turmush, jamiyat talablari asosida o'zlashtiradilar. Lekin ichki qobiliyat sifatida aniq bir fikrni xilma-xil usul va vositalar yordamida yuzaga chiharish imkonini beradi. Tilning bunday imkoniyatlari beniqoyat xilma-xildir. Me'yor mana shu imkoniyatlarni qalvirdan o'tkazuvchi omildir.

Me'yor jamiyatda ma'lum bir maqsadni ko'zlagan holda til imkoniyatlardan foydalanish uchun ko'rsatkichlar majmuasidir. Me'yorning oliv ko'rinishi milliy, adabiy til uslublari, mezonlarida o'z aksini topadi. Milliy, adabiy til esa faqat ma'lum bir uslubiy ko'rinishdagina yuzaga chiqadi.

Nutq - tafakkur maqsuli. SHuning uchun, ona tili ta'limi oldiga qo'yilgan yana bir muqim talab be'lajak o'qituvchilar tafakkurini rivojlantirishdir. Fikrni bayon qilish, tafakkur va til orqali amalga oshadi. Ularning o'zaro munosabati juda murakkab jarayondir. Tafakkur tashqi olamning kishi miyasida aks etishining oliv gaplar bilan ifodalash vositasidir.

Tafakkur qancha rivojlantirilsa, o'qituvchining fikr bayon qilish mahorati ham shuncha yuqori bo'ladi. Nutq madaniyati juda katta va keng soqa bo'lib, kimga, o'z ichiga oladi.

Tayanch iboralar: mustaqil fikrlesh, hamkorlik usuli, pedagogik hamkorlik, darsning didaktik vazifasi, zamонави darsga talab, tarbiyaviy ta'sir, modul, shaxsiy e'tiqod, mustaqil bilim, shaxsiy pedagogik faoliyat, pedagogik muammo, ilmiy-nazariy asos, kompyuter savodxonligi, ijodiy faoliyat, pertseptiv qobiliyat, individual psixologik xususiyat, ilqor pedagogik tajriba, asosiy pedagogik qoya.

Muammoli savollar:

1. Darsga tayyorlanishda nimalarga e'tibor berish lozimq
2. Rejalashtirishda darsning tuzilishi va mazmuni nimadan iboratq
3. Darsga qo'yiladigan muammolarni echishda nimalarga e'tibor berish lozimq
4. Darsni loyiqalash va natijasini kafolatlashning psixologik-pedagogik xususiyatlari deganda nimani tushunasizq
5. Umumlashgan texnologiya deganda nimani tushunasizq
6. O'quv jarayonini aktivlashtiruvchi shartlariga nimalar kiradiq
7. Muammoli ta'limni tashkil qilishda pedagogning o'mi haqida gapirib beringq
8. Modulli ta'lim texnologiyasi deganda nimani tushunasizq
9. Rivojlantiruvchi moddiy ta'limni amalga oshirishda o'qituvchi o'rni haqida gapirib beringq

Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar

1. "Yil o'qituvchisi", "Yil tarbiyachisi" unvonlariga sazovor bo'lish uchun qanday ishlarni olib borish kerakq Misollar bilan izoqlang.
2. Ijodiy faoliyat deganda nimani tushunasizq Misollar keltiring.
3. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunasizq
4. Interaktiv usuli nimaq SHu usul yordamida trenning o'tkazing.
5. Nizoli vaziyatlarda tarbiyachining o'z ruqiy holatini tartibga solish mahoratini izoqlang (jonli ijro).
6. Tarbiyachilik mahorati orttirilgan ko'nikmamiq Yoxud, ijodiy jarayonq Fikringizni misollar bilan izoqlang.
7. qanday o'ylaysiz "Oila - ta'lim " hamkorligi shartmiq Guruhda ikkiga bo'lindib, seminar-trening o'tkazib ko'ring.

TESTLAR

1. "Pedagogik mahorat" fani tizimida o'qituvchi kasbiy sifatlarini belgilovchi javobini aniqlangq

A) Ruqiy - pedagogik tayyorgarlik va bilim.

B) qoyaviy - siyosiy bilimdonlik, ijtimoiy - siyosiy faollik, ma'naviy - axloqiy ehtiyoj, ruqiy pedagogik tayyorgarlik, mustaqil bilim olishga qizihish.

C) Əstetik hissiyot, pedagogik ziyraklik, ruqiy pedagogik zukkolik.

D) Pedagogik qobiliyat, pedagogik ijod, pedagogik takt.

2. O'qituvchilik ixtisosini professiogrammasini aniq ko`rsating.

A) SHaxsiy - ijodiy xususiyatlar, ruqiy - pedagogik xususiyatlar, kasbiy - usuliy tayyorgarlik.

B) Ruqiy - pedagogik tayyorgarligi, maxsus - ijtimoiy tayyorgarligi, ixtisosiga oid usuliy tayyorgarligi.

C) Ruqiy - pedagogik, ilmiy - usuliy tayyorgarligi.

D) Ma'naviy - madaniy tayyorgarligi.

3. Ilmiy dunyoharash, e'tiqod, iymon, ijtimoiy ehtiyoj va ma'naviy - axloqiy saloqiyat, fuharolik burchini his etish, ijtimoiy - siyosiy faollik pedagogning qanday xususiyatlariga kiradiq

A) Kasbiy.

B) SHaxsiy.

C) SHaxsiy va kasbiy.

D) Ilmiy - pedagogik.

4. Pedagogning o'quv ma'lumotlarini engil, tushunarli, aniq, oddiy qilib tushuntira olish qobiliyatini, qanday qobiliyatq

A) Pedagogik.

B) Pertseptiv.

C) Akademik.

D) Didaktik.

5. O'qituvchining talaba - tarbiyalanuvchilar bilan tazyiqsiz, inoqlikda, o'zaro bir - birini qo'llab - quvvatlash ish tutish ... deb aytildiqt

A) Pedagogik tayyorgarlik.

B) O'zaro qo'llab - quvvatlash.

C) Pedagogik muloqot.

D) Pedagogik nazokat.

6. O'qituvchining talaba - tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik muloqotining muvaffaqiyati ko'pincha ... ga boqliqq

A) Pedagogik hamkorlik va pedagogik nazokat.

B) Pedagogik hamkorlik.

C) Pedagogik nazokat.

D) Pedagogik texnika.

7. Talabalarni qatti - harakatlarini, ular oldiga maroqli maqsadlar qo'yib, intilish, qizihish, muddaolarni ta'minlaydigan usul nima deb aytildiqt

A) Talab.

B) "Jismoniy harakatlar".

C) Istiqbol.

D) Raqbatlantirish va jazolash.

8. Talaba - tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini har tomonlama va muntazam raqbatlantirib, tarbiyaviy vazifalarni aniq bajarishga yo`naltirilgan usul bu ... dir.

A) Talab.

B) Istiqbol.

C) Demokratik.

D) Jamoatchilik fikri.

9. Talabalar qulq - atvoriga tuzatishlar kiritadigan, huquq burchlarini kengaytirib, axloqiy ta`sir ko`rsatadigan, nomaq`bul qatti - harakatlardan to`xtatadigan usul bu ... .

A) Istiqbol.

B) Talab.

C) Avtoritar.

D) Raqbatlantirish usuli.

10. Pedagogik ta`sir ko`rsatishda talab usulidan foydalanilganda o`qituvchi - tarbiyachi nechta qoidara rioya qilishi kerakq

A) Uchta.

B) Beshta.

C) Oltita.

D) To`rtta.

11. Pedagogik tajribada keng qo'llaniladigan talab usullari to`liq keltirilgan javobni belgilang.

A) Talab - maslaqat, talab - nasiqat.

B) Talab - ta`ma, talab - maslaqat, talab - qoralovchi.

C) Talab - maslaqat, talab - ta`ma, talab - qoralovchi, shartli - talab, o`yin shaklidagi talab.

D) Talab - imtiyon, talab - maslaqat.

12. O`qituvchi darsga tayyorgarlik ko`rish jarayonida ta`limning qanday maqsadlarini amalga oshirishini nazarda tutishi kerakq

A) Ta`limiy, rivojlantiruvchi.

B) Tarbiyaviy, rivojlantiruvchi.

C) Ta`limiy.

D) Ta`limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi.

13. O`qituvchi darsga tayyorgarlik ko`rish jarayonida qanday qujjatlarga asoslanadiq

A) DTS asosida ishlab chiqilgan dasturga.

B) O`quv qo'llanmaka.

C) O`quv qo'llanmaga

D) O`quv qo'llanma va o`quv qo'llanmaga.

14. Darsga tayyorlanish jarayonida ta`lim mazmunini belgilovchi qanday qujjatlarga tayanadi?

A) O`quv rejasiga.

B) O`quv dasturiga.

C) DTS asosidagi o`quv dasturi, o`quv qo'llanma va o`quv qo'llanmaga.

D) O'quv qo'llanmaga.

15. O'quv - tarbiya jarayonida texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida darsning standart va optimal loyiqasini tuzib, uning natijasini oldindan kafolatlaydigan dars, qanday dars deb ataladiq

A) Aralash tipdagi dars.

B) Yangi bilimlar berish darsi.

C) Yangi pedagogik texnologiyaga asoslangan dars.

D) Lektsiya - munozara darsi.

16. Jamiyat ehtiyoji va talabidan kelib chiqib, talaba shaxsini ham tomonlarma shakllantirish maqsadida, o'qitish shakllarini qulaylashtirish, natijani kafolatlash va bunda inson saloqiyati hamda texnika vositalarini uyqunligini ta'minlaydigan o'qitishga yondashish, qanday yondashish deb ataladiq

A) An'anaviy yondashub.

B) Ijodiy -tadqiqiy yondashuv.

C) Texnologik yondashuv.

D) Tizimli yondashuv.

17. Talabalar o'zlashtirish sifatini baholashda qanday mezonlar hisobga olinadiq

A) Xolisona va qaqponiy baholash.

B) Xolisona, qaqponiy, ishonchli, yo'naltiruvchi.

C) qaqponiy, ishonchli.

D) Ishonchli, yo'naltiruvchi.

18. CHirolyi, ifodali, savodli, ta'sirchan gapirish nimani anglatadiq

A) Pedagogik texnikani.

B) O'qituvchilik aktyorlik mahoratini.

C) Ovoz tembrini.

D) Nutq texnikasini.

19. Suqbatni qo'llab - quvvatlash uchun nutq ayriboshlash, suqbatdosh bilan aloqa o'rnatish muomalaning qanday darajasini anglatadiq

A) Muomalaning faktik darajasini.

B) Muomala qajmini.

C) Muomala qimmatini.

D) Muomalaning jozibadorligini.

20. Talabalar qatti - harakatini maqsadga yo'naltirish uchun ular oldiga maroqli maqsadlar qo'yish, qiziqtirish, muddaoga aylantirish qanday usulq

A) Raqbatlanirish.

B) Jazolash.

C) Pedagogik talab.

D) Istiqbol.

21. O'qituvchi o'quv yiliga tayyorlanishidan qanday tayyorgarlik ko'rishi lozimq

A) Davlat dasturi bilan tanishib chihishi lozim.

B) DTS asosida yaratilgan dastur bilan tanishib chihishi lozim.

C) Fan bo'yicha ilmiy - nazariy adabiyotlarni bilishi, DTS asosidagi dasturni

bilish, o'quv darsligi va qo'llanma bilan tanishib chihishi lozim.

D) O'quv qo'llanmalar bilan tanishib chihishi lozim.

22. Darsning muallifi o'qituvchidir. U darsni o'tishda qanday elementlarga e'tibor berishi lozimq

A) DTS asosidagi dastur bo'yicha mavzuni belgilashi, u davr bilan o'tilgan mavzu va o'tilishi lozim bo'lgan mavzru bilan boqlashi lozim.

B) DTS asosidagi dasturga asoslanishi.

C) O'quv qo'llanmadagi mavzuni chuqur bilishi.

D) O'quv qo'llanma, dastur, o'quv dasturidagi mavzuni chuqur bilishi.

23. Didaktik vazifa va qoidaga ko'ra darslar qanday tiplarga bo'linadiq

A) Aralash tipdag'i va yangi bilim berish darsi.

B) Bilim, ko'nikma, malakalarni mustaqkamlash darsi.

C) Aralash, yangi bilim berish, laboratoriya darsi, bilim, ko'nikma, malakalarni umumlashtirish, mustaqkamlash, nazorat va yozma mashqlar darslari.

D) Laboratoriya va bilimni tekshirish darsi.

24. Yangi pedagogik texnologiyaga asoslanib, o'quv mashqulotlarini loyiqalashda takrorlanadigan ta'lim tsikli qanday hismlardan iboratq

A) Ta'lim maqsadlarini umumiyl belgilash.

B) Ta'lim maqsadlarini umumiyl belgilash, umumiyl maqsadni oydinlashtirib, o'quv maqsadiga aylantirish, o'quv amallari majmui, ta'lim natijasini baholash.

C) O'quv amallari majmui va natijani kafolatlash.

D) Maqsadni oydinlashtirish, natijani kafolatlash.

25. Ta'lim jarayonining umumlashgan pedagogik texnologiyalar aniq ko'rsatilgan javobni toping.

A) Muammoli va dasturlashtirilgan o'qitish.

B) Mujassamlashtirilgan va ijodiy - tadqiqiy ta'lim.

C) Tabaqalashtirilgan, dasturlashtirilgan va rivojlantiruvchi ta'lim.

D) Dasturlashtirilgan, mujassamlashtirilgan, muammoli, modulli, rivojlantiruvchi va faol o'qitish.

26. O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasiga taalluqli bo'lib, muammoli vaziyatlarni namoyish etuvchi, talabani mustaqil fikrlashga, masalani mustaqil echishga undovchi ta'lim bu ... o'qitishdir.

A) Dasturlashtirilgan.

B) Muammoli.

C) Modulli.

D) Rivojlantiruvchi.

27. Nutq texnikasi bu ... .

A) Mahorat.

B) Ko'nikma.

C) Nutq tempi, diktsiyasi, tovushning baland, past o'rtaligi.

D) qobiliyat.

28. O'qituvebi - tarbiyachining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini belgilaydigan, o'z o'quv fanini chuqup bilish, pedagogik - psixologik tayyorgarlikga ega bo'lib, talaba - yoshularini tarbiyalash, o'qitish ba rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topishga undaydigan pedagogik tushuncha nima deb ataladiq

- A) qobiliyat.
- B) Iroda kuchi.
- C) Pedagogik mahorat.
- D) Pedagogik muomala.

29. O`qituvchi - tarbiyachining bolajonligi, talabalarga nisbatan meqrionligi, xayriqoqligi, estetik hissiyoti, ma`naviy - axloqiy barkamolligi uning qanday sifatlarining belgisiq

- A) Pedagogik moqirligi.
- B) Kasbiy tayyorgarligi.
- C) Shaxsiy sifatlari.
- D) Pedagogik mahorati.

30. O`qituvchining talabalarga ta`lim - tarbiya berishi, ular faoliyatini tashkil qilishi, pedagogik ta`sir ko`rsatishi, fuharolik burchini bajarishi uning qanday xususiyati?

- A) Kasbiy majburiyati.
- B) Pedagogik faoliyati.
- C) Fuharolik ma`suliyati.
- D) Pedagogik mahorati.

IV. BOB. TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK MAHORAT

4.1. Tarbiyachi mahorati.

Umrning butum ma`nosi mavqumlikni
to`xtovsiz zabit etish, tobora va hamisha
ko`proq bilishga intilishdir.

Emil Zolya

Pedagogika tarbiya ilmi hisoblanadi. Tarbiya - o'sib kelayotgan yosh avlodni mazkur muqit, jamiyat talablari asosida hayotga tayyorlashdan iborat. Tarbiya jarayonida o'sib kelayotgan yosh avlod o'zidan oldingi avlod tomonidan to'plangan bilim, urf - odat, madaniyat va mehnat ko'nikmalarini o'zlashtiradi, jamiyatda o'zining munosib o'rnnini egallash va hayotiy tajribaga ega bo'lish uchun o'z saviyasi sa dunyoharashini shakllantiradi. Demak, tarbiya yosh avlodni hayotga va mehnatga tayyorlaydi. Bu faoliyat bilan tarbiyachilar shuqullanadi.

Tarbiyalanuvchilar yoshiga ko`ra maktabgacha yoshdag'i, maktab yoshidagi va katta yoshdagilar deb guruhlarga ajratish qabul qilingan.

Har bir guruhlarga tarbiyachilar raqbarlik qilar ekan ulardan mahorat talab qilinadi.

Tarbiyachilar qanday xislatlarga ega bo'lishlari lozimq Bu savolga buyuk pedagog A.S.Makarenkoning quyidagi so'zlar bilan javob bermoqchimiz:

Yuz xarakatlarini yaxshi egallamagan, o'z yuziga zarur ma'nolarini berib bilmaydigan yoki kayfiyatini ushlab turolmaydigan kishi yaxshi tarbiyachi bo'lishi mumkin emas. Tarbiyachi tashkil qila bilishi, yura bilishi, qazillasha bilishi, quvnoq, jaqldor bo'la olishi lozim. Tarbiyachi o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalansin. U ayni vaqtida nimani istashini va nimani istamasligini har doim bilishi kerak.

Agar tarbiyachi buni bilmasa, u kimni tarbiyalashi mumking

Tarbiyalanuvchilar yoshiga ko`ra guruhlarga ajratilishini bilamiz va quyida maktab yoshidagi va litsey, kollej talabalari guruhlari tarbiyachilarining mahorati haqida so'z yuritamiz.

Tarbiyachilardan quyidagilar talab kilinadi: o'z - o'zini tarbiyalash, dunyoharashining kengligi, o'zinu tarbiyalashi uchun ko`proq ilm olishi, intellektual qobiliyatini rivojlantirishi, estetik jihadtan tarbiyalanganligi, mehnatsevarligi va mehnatga layoqatliligi. Tarbiyachilar har qanday muammoli vaziyatdan chiqa olishi, tarbiyalanuvchilar bilan samimi yunosabatda bo'lishi lozim. Tarbiyachisi tarbiyalanuvchilarining yosh xususiyatlarini, ularning har biridagi o'ziga xos xarakterini doimo hisobga olishi kerak. Tarbiyachi mehnatining mashhaqqati shundaki, u maktabdagisi ishlarni tashkil etishda albatta uning uy sharoiti, uni maqallasida, ko`chasida qurshab turgan muqitni yaxshilab o'rganmoqi lozim.

Tarbiyachi sinf o'quvchilari bilan muomala qilganda o'ta eqtiyot bo'lishi va samimiy bo'lishi lozim. Tarbiyachi va o'quvchining muomalasi muammosini ham dolzarb muammo deyish mumkin. Ko'p hollarda muomalalari madaniyatiga ega bo'imaslik tarbiyachi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatiga salbly ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyachilarining o'z o'quvchilarini; ularning se'l - atvori, tengdoshlari

va kattalar bilan munosabatlarini, turli voqealarga, muammolarga va qokazolarga munosabatlarni doimo o'rganib va bilib borishga intilishi muqimdir. Tarbiyachi bolalarni qanchalik yaxshi bilib olsa, unda bolalar bilan munosabatlarida xushmuomala bo'lish imkoniyatlari shu qadar ko'proq bo'ladi. Lekin tarbiyachi o'z tarbiyalanuvchilar bilan yaqinroq bo'lishga harakat qilar ekan, ba'zan tegishli daqiqalarda o'zi eshitmasligi lozim bo'lgan narsalarni eshitmasdan o'tib ketishni bilishi lozim. Bunga sabab eshitish odobsizlik bo'lishi mumkinligi, yoki vaziyat noaniq bo'lib turganda, eshitish darhol aniqlik kiritish zarurligini taqozo qilishidir. Tarbiyalanuvchilar bilan o'z muomalasini baqiriq va mayda - chuya narsalarga aralashishga aylantirib yubormaslik uchun kundalik ishlarda nimanidir sezmay holishni o'rganish muqimdir. Niqoyat, ba'zan biror iarsani tushunmay holish ham foydali bo'ladi. Bularning hammasi tarbiyachining tarbiyalanuvchi bilan bo'ladigan kichik ixtiloslariga barham beradi, unga o'quvchilar bilan bo'ladigan kelishmovchiliklarga tegishli darajaga odob bilan aralashuviga yordam beradi. Bu keyingi holatda ayniqsa muqim va murakkabdir. V.A.Suxomlinskiy ta'kidlab o'tganidek, pedagog, bolalar ayniqsa katta yoshdagi tarbiyalanuvchilar o'rtaсидаги ziddiyatlarga juda eqiyotkorlik bilan aralashuvi lozim. U shuningdek, ziddiyatlarning shunday soqasi borki, unda pedagogning aralashuvi niqoyatda cheklangan bo'lishi, hamma kelishmovchiliklar va ziddiyatlar ham kollektivda muqokama qilish ob'ekti bo'lmasligi mumkin va lozim deb hisoblagan edi. Aftidan, yirik pedagogning bu fikri tarbiyachining yo'l - yo'riqlaridan biri bo'lib holishi u tarbiyachiga pedagogik nazokat muammosini qal qilishda yordam berishi lozim.

Tarbiyachining muqim ijtimoiy yo'l - yo'riqlaridan biri dilkashlikdir. An'anaviy dilkashlik yoki odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari deb haraladi, bu butunlay konuniy holdir. U dilkashlik odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib holmay, shu bilan birga odamning u yoki bu vaziyatdagi muayyan xulk - atvori xamdir, ya'ni ijtimoiy yo'l - yo'riqidip.

SHaxsning xususiyatiga bo'lgan dilkashlikni atrofdagilar bilan barharor, kuchli rivojlangan aloqalarga intilish sifatida ta'riflash mumkin, bu intilish odamlar bilan ~~tez~~ aloqa o'matish bilan birga qo'shib olib boriladi. Dilkashlik va odamlarga aralashmaslikni shaxs xususiyatlari sifatida harab chihish ekstra va introversiya tushunchalari bilan boqliq ravishda samarali bo'ladi. Əkstravert shaxslarga umumiyl faoliik, osoyishtalik, ta'sirlariga moyillik xosdir. Introvertlar ichki olamga berilgan, odamlarga aralashmaydigan, o'z - o'zini nazorat qilishga, refleksiyaga, ichki xavotirlikka moyil bo'ladiilar. Albatga, o'ta introvertlar bilan ekstravertlar favkulodda qodisa bo'lib, individrlar bu ikki cheqli nuktalar o'rtaсидаги oraliqdagi joylashadilar. Dilkashlik ko'proq ekstravert tiplarga, odamlarga aralashmaslik esa introvert tiplarga xosdir.

Tarbiyachilar bilan munosabatlar soqasidagi eng muqim ijtimoiy yo'l yo'riqlarning ayrimlari ana shulardan iboratdir. Tarbiyachida ularning mavjudligi uning pedagogik nazokatga roya qilishining zamini va sharti hisoblanadi.

Endi tarbiyachilarining tarbiyalanuvchilar bilan muomalasi soqasida namoyon bo'ladigan eyrim bir holipdagisi fikrlarni harab chihamiz. Bir holipdagisi fikrlar umuman pedagogik faoliyatda va xususan tarbiyalanuvchilar bilan

munosabatlar soqasida ijobiy rol' o'ynashi mumkin. Ular pedagogning qayratini tejaydi, ancha tez pedagogik ta'sir etishga yordamlashadi va qokazo. SHuning uchun ham tarbiyachiga tegishli bir holipdag'i fikrlarning muayyan sistemasi bo'lishi muqimdir, shu tufayli ko'n hollarda deyarli avtomatik ravishda ta'sirlarga javob bera oladi. Gap birinchi navbatda tarbiyachida qosil bo'lgan shunday fikrlar, chunonchi tarbiyachilar bilan albatta xushmuomalada bo'lismi, tarbiyalanuvchi shaxsiga printsipli yondashuvining yuqori darajasini o'zining birorta ham tarbiyalanuvchisi yomon bo'lishi, buning ustiga ishonch siz bo'lishi mumkin emasligiga ishonch bilan qo'shilish ketishi va qokazolar xaqida boradi.

Lekin bir holipdag'i fikrlar salbiy rol o'ynashi ham mumkin. Tarbiyachilarda ko'pincha shunday fikr ayniqsa tez - tez uchrab turadiki, u ularning tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro munosabatlarini yo'lga qo'yishga xalaqit beradi, bu bolalar bilan o'zining maxsus tarzda tutishining, ya'ni hamkasb yoki boshqa kishilar kabi muomala qilmasligi kerakligiga ishonch haqidagi fikrdir. Masalan, darsda kulgili vaziyat vujudga kelganida kulib, unga barham berish o'rniga ba'zi tarbiyachilar "tarbiyalanuvchisiga" bunga jiddiy, qat'iy javob beradilar hamda aqvolni, shu tariqa murakkablashtirib yuboradilar. Yoki hamkasbi tarbiyalanuvchilar bilan xaqiqatda nazokatsiz munosabatda bo'lganiga harshi turish o'rniga, tarbiyachi uni qimoya qila boshlaydi va qokazo.

Ayrim tarbiyalanuvchilarga bir xil munosabatda bo'lismi ham tarbiyachiga qalaqit beradi. U yoki bu tarbiyalanuvchiga beriladigan baqo (ijobiy yoki salbiy) tarbiyachining bu tarbiyalanuvchiga nisbatan va uning tarbiyachiga nisbatan munosabatiga doir qatti - harakatlarni "mustaqamlashi" va aniqlab borishi mumkin. Bunday holda tarbiyachi o'z tarbiyalanuvchilarining atrof - tevarakdag'i voqe'lik ta'siri ostida muayyan tomonga o'zgarib borishini ko'ra olmay koladi. Buning oqibatida u tarbiyalanuvchining tarbiyachi baqosiga mos bo'lib tushmaydigan qatti - harakatlari va xulqini oldindan ko'risha qodir bo'lmaydi. Agar tarbiyachi yosh insonga beriladigan har qanday baqo (qatto ijobiy baqo ham) oxirigacha xaqiqiy va adolatlil bo'lismi mumkin emasligini tushunsagina mazkur bir holipdag'i fikrni engishi mumkin. Mazkur baqo tarbiyalanuvchi hayotining o'zgarib borishini hisobga olmaydi, uning rivojlanish istiqbollari va har bir tarbiyalanuvchida (u qanday yoshda bo'imasin) qandaydir ichki tugallanmagan narsa borligini hisobga olmaydi.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari to'qrisidagi bir xil tasavvur ham tarbiyachiga qalaqit berishni mumkin. Tarbiyalanuvchi falon yoshda faqat falon tarzda bo'ladi va o'zini falon tarzda tutadi, deb hisoblab, tarbiyachi bolalarning ko'pgina individual xususiyatlarini normadan chekinish deb hisoblashi va ularni ana shu nomraga keltirishga harakat qilishi mumkin. Tabiiyki, bu noto'qri va zararlidir. Lekin, boshqa shunday fikr xam uchraydiki, bunda tarbiyachi yosh xususiyatlarini inkor etib, xaqiqatda o'z tarbiyalanuvchisiga qulq -atvori bilan kattalarga o'xshagan bo'lismiga harakat qiladi. Ayni vaqtida shu narsa aniqki, har bir yoshda tarbiyachining nuqtai nazaridan u voyaga etkazishi lozim bo'lgan shaxs qiyofasi uchun yaroqsiz bo'lgan, lekin bu yosh uchun mutlako tabiiy bo'lgan ko'rinishlar ham bo'ladi. Ketadir,

Agar tarbiyachi tarbiyalanuvchilarga nisbatan muayyan holatda tursagini ...

holat ularning yoshiga harab turlicha bo'ldi) pedagogik ta'sir ko'rsatishni muvaffaqiyatlil amalga oshira oladi. Mazkur holat tarbiyalanuvchilar bilan muomala soqasida tarbiyachining asosiy yo'l - yo'r qididan iborat bo'lib, u tarbiyalanuvchilarga psixologik va yosh xususiyatlarga monand bo'ladi. Tarbiyaning mavjud tajribasini taxlil qilish, tajriba sinov ishi tarbiyalanuvchilarning yoshiga muvosiq ravishda tarbiyachi holati (utgan yo'li)ning o'zgarish mezonini aniqlashga imkon beradi. Bu tarbiyalanuvchilar kollektiviga nisbatan tashqi holatda ma'lum darajada ichki holatga o'tish, tarbiyalanuvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatishning kamayishi va bevosita ta'sirining ortishi, kollektivni boshharish vazifalarini bir hismini tarbiyalanuvchilarning o'z - o'zini boshharish organlariga berish, har bir bola shaxsning ichki olamiga ko'proq ta'sir ko'rsatishga o'tishdir.

Turli yoshdagagi tarbiyalanuvchilarning muomalasiga ta'sir ko'rsatish sub'ekti bo'lgan tarbiyachi tutgah yo'lniig umumlashtirilgan tavisisini quyidagicha tasavvur qilish mumkin, quyi sinflarda tarbiyachi tashkilot - chi bo'lib maydonga chiqadi. V.Dalning luqatiga haraganda - tuzuvchi, ta'sir etuvchi (tashkil etish - yo'lga qo'yish, belgilash, tartibga keltirish, tuzish, qosil qilish, qat'iy asoslash degan so'zdan) ma'noni bildiradi. Pedagogning kichik yoshdagagi tarbiyalanuvchilar hayotiga ta'sir ko'rsatishining asosiy mazmuni uni tashkil etish zaruriyati bilan belgilanadi.

Kichik yoshdagagi tarbiyalanuvchilar kollektivlarda talabchan va quvnoq tarbiyachi bo'la oladigan bolalarning faol ijodkorlik bilan to'la hayotini tashkil etib, ular orasida o'zaro xayriqoxlik, hamxo'rlik vaziyatini, zavqli vaziyatini vujudga keltiria oladigan tarbiyachilar katta obro' - e'tibor qozonadilar. Bolalar katta yoshdagagi bunday kishilarni o'z do'stalaridek qabul qilishga moyildirlar. Bunday munosabat eng yaxshi munosabatdir, chunki u katta yoshdagagi kishiga jo'shqin qulaylik bahishlaydi, uning ko'pgina tashkil vazifalarini qal etishni osonlashtiradi, tarbiya vazifalarini moqirlik bilan samarali qal etishga yordam beradi.

O'smirlar o'qiydigan sinflarda tarbiyachining holati raqbar degan so'z bilan ishboishi, boshlovchi deb ta'riflaydi. Pedagoglarning o'smirlarga ta'sir ko'rsatishning asosiy mazmuni ularning faoliyatiga raqbarlik qilish zarurati bilan belgilanadi, bu faoliyat o'z - o'zini tashkil qilishning ko'proq ulushini o'ziga hamrab oladi, bu esa tarbiyachining ta'lim - tarbiya jarayonining raqbari sifatida o'quvchilarga qo'yadigan talablari mazmunini belgilab beradi. Ko'rinishlarning juda ko'plari keyinchalik tarbiyachining aralashuvisz yo'q bo'lib ketadi. O'smirlar pedagogik talablarni ongli va sidqidildan bajarishlari uchun talab mavzuiga nisbatan tarbiyachi va tarbiyalanuvchining bir xil yo'l tutishi zarurdir, u bilish nuqtai nazaridan qizihardi bo'lishi yoki amaliy jihatdan soydali bo'lishi zarur, yoxud hissiyotlarni engillashtirish va qokazolap uchun kerak, boshqacha so'zlar bilan aytganda, kollektiv faoliyat jarayonini qulaylashadirish uchun zarurdir, aks holda talab samarasiz bo'lib holadi.

Katta yoshdagagi o'smirlarga nisbatan tarbiyachi qomiy yoki tarbiyachi holatiga turadi, bu so'zlar V.Dal' luqatida "qomiylik qiluvchi, hamxo'r, serharakat" sifatida ta'riflanadi. Bunday holat shuni taqozo qiladiki, tarbiyachi faoliyatining shunday soqalarida, ya'ni bevosita aralashuv kam samara beradigan soqalarida tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakatlari alohida e'tibor berish lozim. Bu esa pedagogdan katta yoshdagagi o'smirlarga o'ziga xos xomiylik qilishni talab etadi, bu

avvalo ularning bu soqadagi aqvoli yaxshi bo'lishi haqida bevosita hamxo'rlikni o'z ichiga oladi. SHu munosabat bilan tarbiyachilarining tarbiyalanuvchilar bilan munosabati xarakteri ko'p jihatdan pedagoglarning katta bo'lishga intilishdan iborat yosh xususiyatini qanchalik hisobga olishga boqlig. Katta yoshdagi o'smirlap ko'pincha tarbiyachilarning ularning katta bo'lib holishganini e'tirof qilishlariga erishmoqlari qiyin bo'ladi (xususan raqbarlikda demokratik uslubga amal qilmaydigan tarbiyachilar bunday yo'l tutadilar). Bu hol ishonchli muomalaga erishishda muayyan to'siq qosil qiladi. Tarbiyachilar tarbiyalanuvchilarining katta bo'lib holganini e'tirof qilishmagach, ularning bir hismi tarbiyachilar bilan o'zlarining chinakam qiyofalarini yashirib muomala qila boshlaydi. Ular ba'zan tarbiyachilarga ma'qul tarzda o'zlarini tutishga intiladilar. SHunday qilib, tarbiyalanuvchilarda moslashuvchanlik va nosamimiylilik kabi xususiyatlar shakllanishi uchun zamin yaratildi. Bu esa tarbiyachining tarbiyalanuvchilariga ta'sirini qiyinlashtiradi, ularni to'lqinlantirayotgan masalalarini qal qilishda yordam ko'rsatish ya'ni qomiylik pozitsiyasini ro'yogba chiharish imkoniyatidan maxrum etadi.

Yuqori sinflarda tarbiyachining holati konsul'tant, ya'ni muayyan soqada maslaqtalar beruvchi mutaxassis so'zi bilan ifodalanishi mumkin. Tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatgan mazmuni tarbiyachu ularning faoliyati bilan boqliq ravishda beradigan tavsiyalar bilan belgilanadi. Tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchi ob'ektiv ravishda turli avlod vakillari hisoblanadilar, har bir yangi avlod oldingi avlodlarga nisbatan bir muncha yangi sharoitda hayotga kirib keladi. Tarbiyalanuvchilarining o'zları ham avloddan - avlodga o'zgarib boradilar. Buning ogibatida har bir yangi avlod otalar merosini passiv ravishda emas *balki* faol ravishda o'zlashtiradi. Bu o'zlashtirish katta avlodlar bilan doimiy muloqotda bo'lganidek sodir bo'ladi. Tarbiyachi yuqori sinif tarbiyalanuvchilari bilan muloqot yo'li bilan muomala qilganda o'tmish qoyaviy merosining muqim ahamiyatini tasdiqlab borishi lozim. Bunday holda u keng muammolar bo'yicha maslaqatchi bo'lib holadi va yuqori sinif tarbiyalanuvchilarga samarali ta'sir ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi.

Bolaning xarakterini, oiladagi tarbiyasini, uning or - nomusini, sharm - qayosi kabi nozik tuyqularining tarbiyalanganlik darajasini bilmay turib, birdaniga jamoa orasida uyaltirish, yaxshi o'ylab ko'rmaslik yoki jaql ustida tinimsiz (tan jaroqati etkazish) kaltaklash mumkin emas. Sizning tanlagan jazo usulningiz o'quvchini yoki farzandingizni qilgan xatosini tushunishga, boshqa qilmasligiga tarbiyaviy saboq bo'lishi kerak. Jazoadolat mezoniga tayanib qo'llanilmoqi lozim. Zero, bu qo'llagan jazo usulningiz o'quvchining sha'niga, qururiga va uni ruqiy azob uqubatlariga solmasligi nazarda tutilishi kerak. Agar bu jazo usullari o'zinining samarasini bermasa, u holatda eqtiyotkorlik bilan maktab ma'muriyati va jamoa hamkorligida boshqacha choralamgi ishlab chihishi kerak.

4.2. Tarbiyaviy ish jarayonida tarbiyachining o'z rubiy holatini tartibga solish mahorati.

Bahslashganingda so`zing mayin,
daliling qat`iy bo`lishiga intil.
J. Vil`kis

Sabr-toqat, tashqi vazminlik nuqtai nazaridan o'z his-tuyqularini qo`lga olishgina niqoyatda muqim bo`lib holmasdan, turli hissiyotli holatlarning ro'y berishi va kechishini ma'lum darajada boshhara bilish, kechinmalarning ijobiy tusda bo`lishiga erishish ham muqimdir. Chunki, qatto janjallli vaziyatlarga ham turlicha yondashish mumkin. Bu ko`p jihatdan kishining qanday yo'l tutishiga boqliq bo`ladi.

Noxush hissiyotlarni yo'qotish yoki kamaytirishga, masalan, quyidagicha yo'l tutish yordam beradi: menga osoyishta, dadil ovoz bilan dars olib borish, tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish, sabr-toqat va o'zinh tuta bilish namunasini ko`rsatish zavq bahishlaydi. Talabalar qururida janjallli vaziyat chiqib holgudafti bo`lsa, sabr-toqat va xushmuomalalikni namoyon qilish, baqirib, asabiylashayotgan, qizishayotgan, qadr-qimmatini yo'qotayotgan kishidan yuqori turish va shu kabilar menga quzur bahishlaydi.

Bunday yo'l tutish nimalar berishi mumkinq

SHunday kishilar uchrab turadiki, ular o`zlarini mutlaqo har xil tutadilar va qanday yo'l tutishlariga, masalan, boshliqqa yoki bo`ysunuvchi kishiga nisbatan qanday yo'l tutishlariga harab, turli hissiyotlarni boshdan kechiradilar. Bunday kishi boshliq bilan bo`layotgan sugbat unchalik yoqimli bo`lmasa ham odatda ancha vazmin, xushmuomala bo`ladi, muloyim kuladi. Buysunuvchi kishiga nisbatan (o`qituvchi esa talahaga nisbatan) xolisona olib haraganda ancha osoyishta sharoitda ham "qizisha" boshlaydi, asabiyashib, qayajonlanadi. Ko`pincha o`zidan qo`rqadigan va cho`chiydigان odamlar oldida shunday qiladi.

Ba`zi talabalar kattaroq bo`lib holgach, hari ota-onalariga mutlaqo toqat qilolmaydilar, ayniqsa, ota-onalar ularga moddiy jihatdan boqliq bo`lib, o`zlarini nochor sezsalar, talabalarning yaxshi muomalasidan meqr - muqabbatidan maqrum bo`lib holishdan juda xavotirlanib, o`zlarini mulozamatli tutsalar, o`zlarining yomon eshitishlari, xotiralarini zaifligi va qokazolar bilan boqliq bo`lgan kamchiliklardan keksalarcha cho`chisalar, shunday qiladilar, Lekin shu talabalar ayni vaqtda o`z ota-onalarini sevadilar, ba`zida, qatto o`z qiliqlaridan achinadilar ham. Ammo hari ota-onalariga nisbatan paydo bo`lgan tajovuzkorlik yo`lini tutish hissiyotli bo`ladi.

Kishi etarli darajada madaniyatli, saxiy bo`lmasa, buning ustiga o`zini ongli ravishda nazorat qilmasa, o`zidan qo`rhishayotganini ko`rsa, unda jo`shqin tajovuzkorlik yo`lini tutish paydo bo`ladi. SHU bilan birga ongli ravishda vazmin, o`ylangan, munosib xulq - atvori bo`lish yo`lini tutish o`z hissiyotlariни jilovlay bilishga, ulardan eng noxushlari, stressli hissiyotlar - qazab, jaql va shu kabilarg'a barham berish, ularning oldini olishga yordam beradi.

Ummumani, bu hissiyotlar qanchalik maqsadga muvosiqq Kishilar o`z muammolarini asosan jismoniy yo`l bilan, daqal muskul kuchi bilan qal qilgan

dastlabki paytlarda qaddan tashhari kuchli hissiyotlar - qazab, jaql, shiddatli, quturgan holatlar kishiga jismoniy kuchlarini ko'p darajada safarbar qilishga, qoyat Xavfli olishuv paytlarda organizmning kuchini oshirish uchun xizmat qilgan. Insonning taqdiri qal qilinayotgan - yashash yoki o'lish masalasi echilayotgan bir paytda ichki iztiroblar, shikastlar ana shu o'ta kuchli hissiyotlar tufayli o'ta xavfli vaziyatda omon holish yoki qalok bo'lish eqtimoliga nisbatan unchaliq ahamiyatli bo'limgan. Albatta, bunday vaziyatlar hozirgi davrda ham, ayniqsa, urush sharoitlarida, keskin guruhiy kurash sharoitlarida va qokazolarda saqlanib holgan. Biroq, bizning davrimizda madaniyatli kishi ko'pincha shaxslar o'rtasidagi ixtiyoflarni aqliy negizda, so'z vositasida qal qilgan bunday vaqtida o'ta hissiyotli ta'sirga umuman zarurat bo'lmaydi va kuch-qayratni safarbar qilishning o'zi jismoniy yo'l bilan sarf bo'lmaydi. Albatta, hozirgi zamon kishisi qazabga kelib, jaqli chihar ekan, beixtiyor mushtarinini hisadi, tishlarini qijirlatadi va qokazo, lekin bularning hammasi tashqi ko'rinish bo'lib, jismoniy kuch-qayrat pirovard natijada ichga yutiladi va organizm yanada ko'proq shikastlanadi. Ayniqsa o'qituvchi o'zini tuta bilishi zarur, u sabr-toqat, muloyimlik, xolislik ko'rsata bilishda namuna bo'lishi lozim.

SHuni esda tutish kerakki, kishi qazablanganda, ayniqsa, uning kuchli bosqichi bo'lgan jaql otiga minganda, aql-idrok xulq-atvorni nazorat qilolmay holadi. Bu shunday holatki, bu qaqda Rimlik shoir Goratsiy gapirib, tajanglik bilan qilingan darqazabilik hisqa muddatli aqlidan ozishdir, deb ta'kidlagan edi. Darqazablikni faqat boshlanishida engish mumkin, shu sababli kishi o'zining jaqli chiqqa boshlaganini sezib, o'ziga-o'zi shunday buyruq berishi lozim: o'zimni yaxshi tutishim kerak, o'z his-tuyqularimni boshharib, bebosh hissiyotlarga berilib ketmasligim lozim. Bunda eng ta'sirchan yo'l, Jonatan Swiftning: *qazabga berilish- ko'pincha birovning aybi* uchun o'z-o'zidan o'ch olish bilan barobardir, degan ta'rifiga amal qilishdir. Juda to'qri aytilgan gap! Ana shunday fikr yashash qoidasi bo'lib holgan kishi anchasiz vazminroq, quvnoqroq, optimalroq bo'ladi. Albatta, murakkab va xavfli vaziyatda qazab to'lqini adolat uchun kurashga kirishga, masalan, zaif odamni qimoya qilishga yordam berar ekan, bu his-tuyqu yo'qotilmasligi, bostirilmasligi kerak. Lekin bu o'rinda ham aqvolga qaqqoni baqo berish og'lona bo'lishi kerak.

Yanada quvnoqroq, optimalroq, vazminroq bo'lish uchun hamda yovuzlik, tushkunlik kayfiyati va shu kabilalar bilan boqliq bo'lgan salbiy kechinmalarga yo'l qo'ymaslik uchun kishi o'z ongini, aqlini ko'p darajada safarbar qilishi, bu holatlarning sabablarini tushunishi va ularga barham berishi zarur. Lekin bunda, albatta, hissiyotlarning jo'shqinligini salbiy kechinma, deb hisoblab bo'lmasa kerak. "Pedagog -avvalo grajdan bo'lib, fe'l-atvoringin butun eqtirosi bilan adolat uchun kurashmoqi lozim", degan bir adib fikrini eslaylik. Kishi hayotdagi ikir-chikirlardan yuqori ko'tarila olishi, o'zining diqqat-e'tiborini asosiy narsaga harata bilishi muqimdir. Aks holda, uni kundalik mayda-chuyda janjallar va ular bilan boqliq salbiy hissiyotlar "eb bitirishii" mumkin. U doimiy ravishda achchiqlana boshlaydi, atrofdagilar bilan o'z munosabatlarda vazminlikni yo'qota boshlaydi, o'qituvchilik kasbi haqida gap ketganda bunga aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Akademik D.S.Lixachyov maqsadning kishilar hayoti va his-tuyqulariga ta'siri to'qrisida qiziharli yozadi: "Kishi hayotda erishadigan ko'p narsalar - uning hayotda

qanday mavqeni egallashi, boshqalarga nimalar berishi va o'zi uchun nimalar olishi - uning o'ziga boqliq. Muvaffaqiyat o'z-o'zidan kelmaydi. U kishining hayotda nimani muvaffaqiyat deb hisoblashiga, o'ziga qanday baqo berishiga, qanday vaziyat, yo'lni tanlaganiga, niqoyat, uning hayotdag'i maqsadi qandayligiga boqliq...

har bir kishida kichik muvaffaqiyat shaxsiy maqsadlardan tashhari, hayotda shaxsdan yuqori turadigan maqsad ham bo'lishi kerak, shunda muvaffaqiyatsizliklar eqtimoli kam darajaga keltiriladi.

qaqiqatda ham shunday. Kichik maqsadlarda ro'y berishi mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlik ulushi hamisha katta bo'ladi. O'z oldingizga sof maishiy vazifani - yaxshi narsalar sotib olish vazifasini qo'ydingiz, lekin sizga ikkinchi navli narsa tegib holadi. Bunday hol juda tez-tez sodir bo'lib turadi. Agar bu kichik vazifa siz uchun asosiy vazifa bo'lsa, siz endi o'zingizni omadsiz deb his qilasiz. Agar bu kichik maqsad siz uchun "yo'l-yo'lakay" maqsad bo'lsa, siz uni "yo'l-yo'lakay" va kichik maqsad deb his qilsangiz, o'zingizning bu "muvalfaqiyatsizligingizga" unchalik e'tibor ham bermaysiz. Sizunga juda xotirjam munosabatda bo'lasiz.

Bordiyu, siz o'z oldingizga shaxsdan yuqori turadigan maqsadni, aytaylik, eng umumi maqsad - odamlarga iloji boricha ko'proq foyda keltirish maqsadini qo'ygan bo'lsangizchiq. Bu ulkan hayotiy vazifangizni bajarishda sizga qanday "mash'um" muvaffaqiyatsizlik qalaqt berishi mumkin. Uni bajarishga har qanday sharoitda ham erishish mumkin, muvaffaqiyatsizlik esa natijasiz narsa, faqat ayrim hollardagina... Umuman, sizga muvaffaqiyat kulib boqadi. Agar bu vazifada sizning shaxsiy haxtingiz ham bur bo'lsa, bu baxtingiz ta'minlanadi".

Albatta, kishi o'z oldiga katta maqsad qo'yganda, ma'yus, hamgin, tushkun kayfiyatda bo'lishi mumkin. Bunday bo'lishi sabab shuki, kishi juda uzoq maqsad bilan band bo'lar ekan, boshqa, xususiy, ancha yaqin maqsadlariga erishganidan mutlaqo qoniqmaydi va bu qonihsini his qilmaydi. U bugun erishgan muvaffaqiyatidan, yaxshi o'tkazgan darsidan tashhari quvona olmaydi, o'zining kundalik hayoti imkoniyatlardan foydalanshini bilmaydi.

Zararli kayfiyatlariga berilmaslik uchun o'z shaxsingin ustun tomonlari va kamchiliklarini chiquqtroq o'rganishga, o'zi haqida o'ylash, o'ziga bino qo'ygan kishining "men-eng yaxshiman, mening turmush tarzim, mening fe'l-atvorim to'qri" degan maqrurona fikridan voz kechishga harakat qilishi muqimdir. Kishi o'ziga che'dan turib harashi, boshqa kishilarning fe'l-atvorini o'ziniki bilan qiyoslashi, o'z shaxsiyatida aqalli ozgina bo'lsa ham bema'nilik, o'jarlik, tushkunlik bor-yo'qligi xususida, boshqa kishilar, xususan talabalar sizni befarq, yomon, yovuz, harazgo'y va qokazolar deyishga asoslari bor-yo'qligi ustida o'ylab ko'rish ibratli bo'ladi. Kishi o'z kechinmalarini faqmlashi, taqlil qilib ko'rishi kerak.

SHunday qilib, optimistik kayfiyat rivojlangan aql-idrok bilan uyqunlashib ketishi kerak. Ong bilan uyqunlashgan hissiyor soqasi inson baxt-saodati uchun xizmat qilishi zarur. Juda ko'p kishilarga baxt keltirgan eng baxtiyor kishi uluqlanadi. Bunda ayniqsa, shu narsani esdan chiharmaslik kerakki, aynan kishining qilgan yaxshiliqi, boshqa kishilar uchun, o'z talabalar uchun quvona olishi va achinishi insoniy baxt asosini, o'z hayotidan qanoat qosil qilishdan iborat alohida, quvonch hissi bilan ozuqlangan holat asosini yaratadi. SHuning uchun ham kishi o'zida yaxshi, insonparvarlik his-tuyqularini rivojlantirishi ayniqsa o'qituvchilik

kasbi namoyondalari uchun muqim sharti ekanligini aytib o'tish joizdir.

Talabalar bilan bo'lajak muomala oldidan pedagogning ijodiy kayfiyatini qosil qilishida uning o'qub materialiga o'z hissiy munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini oldindan topishga intilishi muqim rol o'ynaydi: bular tegishli imoshoralar, yuz harakatlari, gapirish oqangidir. O'quv materialiga o's munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini o'ylab olish, tabiiyki, darsga, tadbirga shunday psixologik tayyorgarlik ko'rishga tayanadiki, uning tarkibiy hismlari sanab o'tilgan. Darsda tadbirlarda o'z fikrlari, his-tuyqularini qanday qilib yaxshiroq va erkinroq gavdalantirish ustida muloqaza yuritar ekan, pedagog bo'lajak faoliyatga vaziyatiga kirib boradi, unga choqlanadi, uning shakllarini his qiladi, faoliyatga bo'lgan o'zining hissiy munosabatini etkazish vositalarini izlaydi, izlaganda ham faqat shakl qosil qiluvchi vositalarni (intonatsiya, yuz harakatlari va shu kabilarni) emas, balki mazmunli vositalarni qidiradi, bu ayniqsa, muqimdir. Mazmunli axborotda faqat mantiq va dalil-isbotlarni o'ylab o'tirish bilan cheklanmasdan, hissiy o'zakni alohida ajratib ko'rsatish zarur.

Muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish va saqlashning muqim vazifasi pedagogning materialga o'z hissiy munosabatini ifodalashda topgan tashqi shakllarini mustaqamlashdir, u pedagog tomonidan quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi: darsning borishini, tadbirni fikran esga tushirish; ko'zgu oldida takrorlash; namuna sifatida san'at (adabiyot, kino, rangli tasvir) asarlardagi vaziyatlardan foydalanish; namuna sifatida atoqli jamoat arboblari, olimlar, yozuvchilarining tarjimai hollaridan olingen aniq vaziyatlardan foydalanish.

O'zining materialga bo'lgan hissiy munosabatini ifodalashning puxta shakllari (hamisha bu shakllarni gavdalantirishning bevosita vaziyatiga tuzatish kiritadi) pedagogga faoliyat va muomalaning o'zgarib borayotgan sharoitida jadal va samarali harakat qilish hamda (bunisi ayniqsa muqim) darsga tez va samarali chorlanish imkonini beradi. Chunki, o'zining hissiy munosabatini ifodalashning puxta shakllarini (ularni pedagog tezlik bilan esga tushiradi) unda izlanishning jo'shchin jarayoni to'qrisidagi xotiralarni uyqotadi, bu bilan ularning ijodiy kayfiyatini raqbatlantiradi.

Ijodiy kayfiyatni boshharish jarayonining qoyat murakkab munosabati guruh bilan bo'ladicidan bevosita muloqotda bilinadi. Ijodiy holatni tashkil etish yuzasidan ilgari amalga oshirilgan butun ish o'z ta'sirini ko'rsatadi. Pedagog bo'lajak ishning maqsadlari va muqimligini anglash orqali bu ishga o'zini raqbatlantiradi, u o'zi uchun yangi maqsadlar va boqlanishlarni belgilab olishi lozim. Bundan ko'zda utiligan maqsad-qatto tanish o'quv-tarbiyaviy material asosidagi bo'lajak faoliyatning o'zi uchun yangiligi, maroqliligin his qilishdan, bo'lajak ishning ijodiy xarakterini anglab etishdan, start oldi tayyorgarligining sharti bo'lgan bundan oldindi holatni boshharishdan, tetik kayfiyatga erishishdah iboratdir. Pedagogning tayyorgarligi umung auditoriya bilan o'zaro fikr almashuv faoliyatiga bevosita qo'shilishi bosqichida ijodiy kayfiyatining o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishiadir. "O'qituvchi mazkup dars oldidan darsda eng muqim narsa nima ekanligini yaxshi biladi. Bamisol o'z oldida guruhnii ko'rib turadi va dars mavzuiga muvofiq ravishda o'ziga darsning va uning qo'shimcha vazifasini aniqlab oladi, darsda belgilangan mantiqni takrorlaydi, rejalashtirilgan narsalarining so'zsiz bajarilishi uchun yo'l-yo'riq beradi.

o'zi nazorat qiladigan, tayanish mumkin bo'lgan, ish doirasiga tortadigan talabalarning nomlarini aniqlaydi. Ko'pincha, psixologik yo'l bilan ishlannalarini ko'rib chihish yoki tajriba, eksperimentning tayyorligini tekshirish yordam beradi, o'z-o'zini tezda tekshirib ko'radi: mendagi hamma narsa tayyormiq Psixologik yo'l sizning ongingizdan mazkur dars uchun ortiqcha, aslida bo`Imagan narsalarni chiharib tashlaydi; u fikr usqini yorishirib, uning asosida faqat darsning tuzilishi loyiqalashtiriladi, shunda sizni sabrsizlik hamrab oladi: uddasidan chiharmikanman va uddasidan chihishni istayman! -degan aniq tilak paydo bo`ladi. Darsda biror narsa unchalik chiqmasligi ham mumkin, lekin psixologik yo'l sizning ana shunday ish kayfiyatiningizni boshlab bergen bo'lib, (unda darsning tarkibiy hismlarini qayta guruhlashni amalga oshirishini uddalay olmaysiz), ular o`rtasidagi mantiqiy boqlanishni yo'qotmaysiz.

Talabalar bilan muomalada kishi o'zini boshhara bilishi niqoyatda zarurdir. o'qituvchining darsdagi yomon, noijodiy kayfiyatি darhol umuman guruhning ijodiy kayfiyatiga ta'sir qiladi, birlagliktagi faoliyatning samaradorligini pasaytiradi. Ijodiy kayfiyatni boshharishning taklif etilgan tizimi individual o'zlashtirishni, o'z ustida muntazam yo'naltirilgan ish olib borishni talab qiladi.

Talabalar bilan muomalada jarayonida va bevosita undan oldin ijodiy kayfiyatni boshharish-pedagog mehnatineng eng muqim kasbkorlik talabi bo'lib, u pedagogning guruhib, talabalar bilan muomalada va shu kabilarda erkin bo'lishini, qulq-atvorining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogik ijodkorlikning asosiy bosqichlariga nisbatan pedagogning ijodiy kayfiyatiga muomala ta'sirining quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) pedagogning guruh bilan bo'ladigan muomalani oldindan payqashi uning ijodiy kayfiyatini safarbar qiluvchi omil ekanligi;

2) guruh bilan bevosita dastlabki aloqa, bevosita muomala paytida pedagog ijodiy kayfiyatning raqbatlantiruvchi omili sifatida;

3) pedagogning guruh bilan muomalasi tizimi; u faoliyat jarayonida pedagogning ijodiy kayfiyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va raqbatlantiradi;

4) muomaladan qanoat qosil qilish shundan keyingi faoliyatda pedagogning ijodiy kayfiyatini raqbatlantiruvchi omil sifatida.

Pedagogik muomala jarayoni o'zi kechadigan bir qator shart-sharoitlar bilan murakkablashadi, muomala shart-sharoitlari muomala xarakteriga umuman ancha-muncha ta'sir qiladi, aslida ular muomalaning kasbiy yo'nalishini ko'p jihatdan belgilab beradi. Muomalaning oshkorlik vaziyati ko'pgina qiyinchiliklar tuqdiradi. Tadqiqotchilar allaqachon qayd etib o'tganlaredek, kishilar, katta auditoriya oldida muomala qilish auditorianing gapiruvchiga diktant qilishiga mo'ljallangan bo'lib, boshlovchilar uchun niqoyatda murakkabdir va maxsus tayyorgarlik ko'rmasdan o'tkazilishi mumkin emas. Faqat o'zaro fikr almasuv malaka va usullarini egallashgina muomala jarayonida pedagogning hissiy kayfiyatini ta'mintaydi. "Muskul siqilishi", qayajonlanish - bularning hammasi yosh o'qituvchining guruh bilan muomalasini tashkil etishning ilk bosqichini xarakterlab beradi. O'quv materialini juda yaxshi biladigan, pedagogik jihatdan etarli darajada qobiliyatli bo'lgan talaba qiz M. o'zining dastlabki pedagogik tajribalari to'qrisida quyidagi larni yozadi: "Garchi men albatta qayajonlangan bo'lsam ham, darsga qadar menga hamma

narsa oddiy bo'lib tuyulgan edi. Lekin materialni yaxshi bilardim. Guruh ham go'yo shunday edi. qo'nqiroq chalingach, men jurnalni qo'limga olib guruhga otlandim. Ikkinch qavatga ko'tarilib (bu xuddi hozirgidek esimda) guruhni, ular menga qanday qilib harab turishlarini tasavvur qildimu, meni qo'rquv bosdi. Zinapoyaning oxiriga borganda oyoqlarim allaqanday qotib holganday bo'ldi. Jurnalni shunday ushlab olgan edimki, chamasi, uni mendan tortib olib bo'lmasdi. Guruhga kirishim bilan (guruh meni yaxshi va samimi kutib oldi) stol oldiga bordim, shunda qo'llarim menga qalaqit berayotganini darhol his qildim. Meni quthargan narsa-stulning suyanchiqi bo'ldi. Men uni barmoqlarim bilan maqкам ushlab oldimda, dars oxirigacha uni qo'yib yubormadim. Ovozim ham qandaydir o'zimniki emasdi. Deyarli nafasim siqilib, tishlarim orasidan gapirayotganday edim. Men shunda guruh menga unchalik tanish emasligini his qildim. Juda qo'rqiб ketdim. Ayniqsa ikkinchi partadagi ikki boladan qo'rhardim. Kuzatishimcha, ular eng xavfli talabalar edi. Shunda qayoqdandir, bilmadim, ularga qanday qilib bo'lsa ham yohishim kerak degan fikr paydo bo'ldi, o'ylab-netib o'tirmasdan ularning qazillariga javob bera boshladim, xushomad qila boshladim. Guruhga yohish uchun qandaydir qayajonlanib gapira boshladim".

Bu erda sezilib turadigan "muskul siqilishi" yosh pedagogga qalaqit beradi: mushaklarning bo'shashiň jarayoni o'qituvchi kasbiy psixotexnikasining eng muqim tarkibiy hismi hisoblanadi. Bu erda kasbiy-pedagogik muomala asoslarining treningi (mashqi) bo'limida keltirilgan xilm-xil mashqlar ham, shuningdek ko'п qirrali jamoat ishi ham foydali bo'lib, bu ish jarayonida kasbiy o'zaro fikr almashuv faoliyat tajribasi qosil qilinadi.

Pedagogning ijodiy kayfiyatini boshharishning alohida bir muqim muammosi bunday kayfiyatni bevosita faoliyat oldidan chaqirish va safarbar qilish noijodiy kayfiyatni engish hisoblanadi va qokazo.

K.S.Stanislavskiy tizimi asosida pedagognmp ijodiy jarayonini o'rganish shunga ishonch qosil qildiradiki, ijodiy kayfiyatni, ayniqsa, bevosita insonni muomala bilan boqlangan ijodiy faoliyat turlarida safarbar qilish uchun "jismoniy harakatlar" usulini qo'llanishi juda istiqbolli bo'lib, u qaqda alohida gapirib o'tish kerak. Bu usulning mohiyati "Muayyan hissiy holatga xos bo'lgan, kishida bu hissiyotlarning o'zi keltirib chiharishga qodir bo'lgan jismoniy harakatlarni bajarishdan iborat bo'lib, mazkur hissiyotlarni ana shu harakatlar taqozo qiladi". (SHu narsani esga olaylik: biz qayajonimizni engmoqchi bo'lsak, birmuncha to'xtab, nafasimizni rostlashga, sekinoq harakat qilishga intilamiz, ya'ni shunday harakat qilamizki, xuddi mutlaqo xotirjam paytimizda qanday bo'lsak, o'zimizni shundan tutamiz, natijada qayajonlanish asta-sekin o'tib ketadi.)

Aytaylik, darsga tayyorlangan, tadbirni va shu kabilarni hozirlagan pedagogning bugun guruhda ishlash istagi yo'q-shunchaki yomon kayfiyatda. Bu o'rinda jismoniy harakatlar usuli qanday yordam berarkinq "Bordi-yu", degan seqrli so'z yordamga kelishi lozim. "Bordi-yu, men yaxshi kayfiyatda bo'lganimda, bunday bo'lishi mumkin edi: men tetik, epchil, odim tashlab guruhga kirardim, samimi salomlashardim", ayni vaqtida pedagog yaxshi kayfiyatda bo'lgan o'zining - pedagogning qatti-harakatlari butun mantiqini jismonan takrorlardi, bu holatga chinakamiga ishonishi kerak. O'zidan kayfiyatni siqib chiharish kerak emas, balki

izchil harakat qilish kerak. harakatlar hamisha ham bizning nazorat qilishimizga bardosh beravermaydi va sekin-asta diqqatni ishga jalb qiladi, begona ta'sirlardan chalqitadi, bizni zarur his-tuyquga, bu o'rinda ijodiy kayfiyatga olib keladi. Bir talaba qizning o'z ustida olib borgan kuzatishini keltirib o'tamiz:

"SHunday qilib, bugun ertalabdan kayfiyatim yomon edi. qech narsa qilgim, ayniqsa dars bergim kelmasdi. Ta'lim muassasasiga qo'nqiroq chalinishidan ikki minut oldin keldim, o'qituvchilar xonasida u yoq-bu yoqimga harab olgunimcha kirish vaqt bo'lди. O'qituvchilar xonasidan chihishim bilan kayfiyatim yaxshi, juda dars bergim kelyapti, guruhda meni kutishyapti - men ana shundayman bir harorga keldim. Men endi yo'lak bo'ylab tetik, dadil odim tashlab boryapman, o'zim juda samimiymen, salomlashaman va talabalarga tabassum qilaman, men bir narsa qilishim kerak, xavotirdaman, bugun o'tadigan materialim qiyin, lekin qiziharli. o'zim bilan birga ko'pgina qiziharli va foydali narsalar olib kelganman (portfelning oqirligini his qilyapman) hammasi yaxshi bo'ladi. Guruhga kiraman, tetik va dadil: "Salom, talabalar" deyman. O'tiramiz. Talabalar ham ibratli, ozoda kiyinishgan. Dars boshlandi, o'zimning "bordi-yu" degan so'zimni qachon tashlaganimni va darsga berilib ketganimni o'zim ham sezmay holibman. O'zimni juda yaxshi his qildim, kayfiyatim yomonligini uni engish kerakligini unutib yubordim, hammasi ajoyib bo'lidi".

"Jismoniy harakatlar" usulidan foydalanishda "bordi-yu" vaziyatida taklif etiladigan holatlarning yangiligi hissiy reaktsiyalarning qudratli vositasidir. Bir vaqtlar qabul qilingan "bordi-yu" so'zini har gal takrorlayverish kerak emas, balki uni yangi vazifalar, nozik farqlar, tovlanishlar bilan ochib berishga harakat qilish, harakatlarni jozibadorroq qilish kerak. Tabiiyi bu "jismoniy harakatlar" materialni, guruhni yaxshi bilishga, darsni tayyorlash soqasidagi butun dastlabki ishga, xususan maroqli vazifalar qo'yishga ta'sir qilishi lozim.

Pedagogik ijodkorlikda Stanislavskiyning "jismoniy harakatlar" usulini ruyobga chiharishning o'zira xosligi shundan iboratki, u pedagogga faqat bevosita ijodkorlik (odamlar bilan muomala) boshlanishidan oldin o'zining ijodiy tabiatini safarbar qilishning vositasi sisfatidagina zarurdir, keyin esa "bordi-yu" holatining "jismoniy harakatlar" mantiqi ijodkorlik vaziyati bilan chinakamiga ma'naviy moyillikkka sekin-asta o'sib o'tadi, endi "hordi-yu" holatida emas, balki guruh bilan qaqiqiy muomalada bo'ladi.

Muomalada ijodiy kayfiyatni shakllantirish murakkab jarayondir. Bu erda ko'pincha pedagog zo'rihish (umumiy hissiy zo'rihishning bir tur) tuyqusini boshdan kechiradi, buni pedagogik ijodkorlikning omma o'rtasidagi faoliyat, o'zgarib boruvchi ijodkorlik holati, o'zining psixik holatlarini operativ ravishda boshharish zarurligi, mehnatning o'zaro fikr almashish jihatdan boyligi kabi xususiyatlari taqozo qiladi.

Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan bu zo'rihishni, shuningdek, boshqa noxush holatlarni engish uchun o'z-o'zini tarbiyalash yuzasidan doimiy ish olib borish zarur. O'z-o'zira ta'sir qilishning bir qator usullari mavjud bo'lib, ulardan eng muqimlari quyidagi lardir; o'z-o'zinu ishontirish, o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur qilish, o'z-o'ziga majburiyat yuklash, o'z-o'zini raqbatlantirish, o'z-o'zini jazolash, o'z-o'zini mashq qildirish, niqoyat -o'z -o'ziga

ta'sir qilishdir.

4.3. Sinfda o'quv - tarbiya ishlarning samaradorligini oshirishda tarbiyachi mahorati.

Sinfdagagi pedagogik jarayon o'quvchilarining har tomonlama rivojlantirishga haratilgan. har bir pedagog va sinf faoli ushbu umumiy vazifaning muayyan hismini bajaradi. Sinf raqbarining asosiy vazifasi o'zi biriktirilgan sindagagi barcha tarbiyaviy ta'simi tashkil qilish, raqbatlantirish va muvofiqlashtirishdan iboratdir. U o'z faoliyoti doirasida o'quvchilarining tarbiyaviy ishlarida kompleks yondashishni amalga oshiradi.

Sinf raqbari sindagagi dars beruvchi o'qituvchilarini o'quv - tarbiyaviy ishlarini kamsuqumlik va xushmuomalilik bilan o'zaro kelishtiradi; o'quvchilar jamoasini shakllantiradi va uni ishini yo'naltiradi; o'quvchilar va o'quvchilar jamoasi birgalikdagi faoliyatini muvosiqlashtiradi; o'zlarining kuchlari hamda chetdan barcha o'qituvchilar va mutaxassislarni jalb qilgan holda sindidan tashhari tarbiyaviy ishlarni olib boradi; sindagi tashqi dunyo bilan, ko'pjirrali aloqasini uyuştiradi va boshharadi. Sinf raqbari ishining mazmunli tomoni tarbiyaning umumiy vazifasi bilan belgilanadi. Sinf murabbiysi o'z tarbiyalanuvchisida dunyoharashni faol hayotiy nuqtai nazarini shakllantiradi, o'quvchilarida bilimga, mehnatga qavas uyqotadi va ularni ongli ravishda o'z taqdirini o'zi belgilashga o'rgatadi. Sinf raqbarining eng muqim vazifasi o'quvchilarga o'hishga mas'uliyat bilan yondashish va mustaqil qobiliyatini tarbiyalashdir. U o'quvchilarining estetik qizishishlari va badiiy didimi o'stirishda juda katta imkoniyatlarga ega. Sinf raqbarining alohida vazifasi shundaki, ota - onalarining ham pedagogik madaniyatini oshirib, tarbiyaviy faoliyatida maktab va oila birligiga erishadi.

SHunday qilib, sindf raqbari ham tarbiyaviy faoliyatini uyuştiruvchisi, ham o'quvchilarining murabbiysi sifatida xizmat qiladi.

Sinf raqbarining asosiy vazifalari o'rta umumta'lim maktablarining ustavida belgilab berilgan. Ushbu vazifalar doirasiga boshqa o'qituvchilar bilan o'quvchilar qo'mitasi, kuni uzaytirilgan guruuhlar tarbiyachilari, shuningdek, korxonalar va muassasalarning oila va maktablarga yordam ko'rsatish kengashlari bilan yaqindan hamkorlik qilish; o'quvchilarga o'z vaqtida o'quv yordamini ko'rsatish, o'quvchilarining soqligini mustaqamlashga yordam beradigan tadbirlarni o'tkazish; belgilangan qujjatlarni yuritish (choraklik ish rejasini tuzish, sindf jurnalini to'ldirish, sindf o'quv kundaliklarini tekshirish;) maktab raqbariyatiga o'quvchilarining o'zlashtirishlari, darsga qatnashishi va xulqi to'qrisida ma'lumot berib borish kiradi.

Sinf raqbari bevosita maktab direktori va uning o'rincbosarlar raqbarligida ish olib boradi. Ular unga zarur bo'lgan tashkiliy - pedagogik yordam ko'rsatadilar. Sinf raqbarining ko'p qirrali faoliyati undan yuqori darajadagi va yaxshi ruqiy pedagogik tayyorgarlikni talab qiladi.

Yaxshi tarbiyachi - bu avvalo yuqori ma'naviyatlidir. U o'zining **barcha** o'yulari va harakatlari bilan sof, odil va qaloldir. Xuddi shunday murabbiyigina o'zining tarbiyalanuvchilarining ma'naviy dunyosini tushunadi, ularning shodlik va qayqulari bilan yashaydi, ularning ishonchini qadrlaydi, ular bilan muomalada xushmuomalaliga va odobli, shavqatli, chidamli, kechirimli bo'ladi. U o'z tarbiyalanuvchilarining har birini yaxshi ko'radi va chuqur qurmat qiladi.

Zamonaviy sinf raqbari - nozik psixolog va moqir pedagog. U nazariy bilimlari va pedagogik sezgirligi vositasida o'qituvchilar va o'quvchilar bilan oson aloqaga kirishadi. Maktabda, undan tashharida birqalikdagi faoliyatini moqirlik bilan uyuştiradi, o'quvchilarning fikri, tuyqusi va irodasini bevosita va bilvosita boshharish san'atini egallagan bo'ladi. U tadqiqotchi va tashkilotchi, jamoatchi, fan, sport, texnika yoki san'atga maqliyo bo'lgan inson. U o'z qalbini butun boyligini o'quvchilarga qadya etadi.

Sinf raqbari shaxsining yaxshi insoniy va kasbiy sifatlari yosh o'qituvchida oliv o'quv yurtidagi faon o'hishi va o'z - o'zini tarbiyalash yo'li bilan muvaffaqiyatli shakllanadi.

Sinf raqbarining ishdagi muvaffaqiyatli ko'p jihatdan uning rejaliligi va muntazamliligiga boqliq. Sinf raqbarining faoliyati umumiy tarbiya jarayonining bir hismini o'zida aks ettiradi, shuning uchun ham uni umummaktab yillik rejasiga mo'ljallab, maktab ishining barcha boshqa bo'qinlari bilan moslashtirishi lozim.

Sinf raqbarining tashkiliy - pedagogik ishi o'quvchilarni doimiy o'rganib borish, o'quvchilar jamoasini uyuştirish va shakllantirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish, shuningdek, o'quvchilarning ota - onalari bilan birqalikda ish olib borishni hamrab oladi.

O'quvchilarni o'rganish o'quvchi shaxsining psixologik o'ziga xos xususiyatlarni doimiy o'rganib borish, o'quvchilar jamoasini uyuştirish va shakllantirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish, shuningdek, pedagogik tadqidot prinsiplari va usullarini egallashni talab etadi, pedagogik nazariyotchilardan farqli o'laroq sinf raqbari o'zining o'quvchilarini sof amaliy maqsadda tarbiyalash uchun o'rganadi.

Sinf raqbari o'quvchilarning aql - idroki, xarakteri, soqligi va boshqa o'ziga xos xususiyatlari to'qrisida ob'ektiv ma'lumotga ega bo'lish uchun quyidagi asosiy talablarni bajarishi lozim: o'quvchini tabiui sharoitda, - uning turmush tarzi sharoit bilan birqalikda o'rganadi, individual va yosh o'zgarishini doimiy hisobga oladi.

O'quvchi shaxsini o'rganish dasturi, eng avvalo, uning hayoti va oilasi sharoit bilan tanishishini o'z ichiga oladi: oilaning tarkibi qanday, uning moddiy ta'minlanganligi, oilaviy an'analar, oilasidagi munosabatlari, o'hish uchun sharoit va boshqalar. Sinf raqbarini shuningdek, o'quvchilar ota - onalarining soqligi, bolalarning kasallilikka irtisay moyilligi, tarbiya tipi qiziqtiradi.

Muvaffaqiyatli o'hish ko'p jihatdan o'quvchining iste'dodi va qobiliyatiga boqliq. Shuning uchun qam uning qanday qobiliyatga egaligini, uning tafakkur va xohirasini tipini, kuzatuvchanligini, o'quv materialini tez yoki sekin o'zlashtirishini, fantaziyasini va zakovati, darsdan tashhari vaqtida nima bilan qizihishi, o'zining bo'sh vaqtini qanday o'tkazishini aniqlash lozim.

Psixolog o'quvchilarni o'rganish jarayonida shaxsning ikki o'ziga xos xususiyati va sifatini sinf raqbariga tavsiya qiladi: 1) shaxsning umumiy xususiyat va sifatlarining o'ziga xosligi - shaxsning yo'nalishi, uning aqloqiy sifatlari, xarakteri, mijozи va qobiliyatini; 2) ayrim ruqiy jarayonlarning - qabul qilish va diqqatining o'ziga xosligi, psixologiyasining farq qiluvchi qirralari, tafakkuri, xotirasining emotsional - irodaviy o'ziga xosligi.

O'quvchining intilishi o'rganilganda quyidagi savollarga javob izlanadi:(U

nimani qoqlaydiq), uning qobiliyatini o'rganish-(U nimani qila oladiq), savoliga xarakterini o'rganish - "U kimq" savollariga javob beradi.

O'quvchilarni o'rganish birdan - bir maqsad emas. U sinf raqbariga o'quvchining rivojlanishini oldindan ko'ra bilish, uning o'hishdagi qiyinchiliklarni ko'ra bilish va ogoqlantirish, uning rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlar yaratib berish imkoniyatini beradi. O'quvchining ruqiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, uni o'qitayotgan o'quvchilar va ota-onalari bilishlari lozim.

SHaxsni jamoada tarbiyalash - pedagogikaning etakchi tamoyili. Dastlabki jamoa muloqtda, o'z - o'zini namoyon qilishda, o'z fikrini ifodalashda o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarining ma'naviy ehtiyojini qondirish quvvatiga ega bo'lgan ulkan tarbiyaviy kuchdir. Jamoa har bir o'quvchiga jamoatchilik hayoti uchun zarur tajribaga ega bo'lisch va o'zining eng yaxshi individual sifatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Jamoa tirik ijtimoiy organizm kabi tuqiladi, rivojlanadi, yashaydi. Ilk jamoani vujudga keltirish, birlashtirish va butun faoliyatini tashkil qilishda sinf raqbari asosiy rol' o'ynaydi. Jamoani, o'quvchilarni jipslashtirishning umumiy nazariyasiga amal qilgan sinf raqbari ishni ular faoliyatini tashkil qilishdan boshlaydi. Pedagog sinf oldida ijtimoiy ahamiyatli va o'quvchilarni jalb qiladigan maqsadni qo'yadi: ular uchun birgalikdagi hayotning qiziharli va mazmunli istiqbolini olib beradi.

SHu bilan bir vaqtning o'zida sinf raqbari o'quvchilarga jamoa ichida o'z - o'zini boshharish organini yaratishlariga yordam beradi. Dastlabki vaqtida u o'quvchilar bilan shaxsan va qujjatlari orqali ilk tanishib, o'quvchilarning u yoki bu ishlari uchun javobgarni (sinfkom, navbatchi) o'zi tayinlashi mumkin.

Mana shu hisqa tashkiliy boscichda sinf faollarini aniqlash va boshlanqich jamoaning barcha organlarini shakllantirish lozim.

Jamoa birgalikdagi faoliyat va muloqot jarayonida jipslashadi. Unda, avvalo, ischanlik munosabati, bir - biriga boqlanish ma'suliysi munosabati yuzaga keladi. Ular jamoada asosiy kuch hisoblanadi. Biroq, tezda o'quvchilar o'rtasida, ularning o'zaro manfaatlarga asoslangan shaxslararo o'rtoqlik munosabatlari yuzaga keladi. Asta - sekinlik bilan shaxslararo munosabatlarning yana bir turi: sinfda shaxsiy sifatlarga mutanosib ravishda do'stlar o'rtasida tanlab munosabatda bo'lisch paydo bo'ladi.

Sinf raqbari ularning o'zagini, o'quvchilarning amaliy munosabatlarini ko'zda tutgan holda sinfdagi munosabatlarining barcha turlarini qo'llab quvvatlaydi, raqbatlantiradi va sezdirmasdan kuzatib boradi.

Faollar nisbatan barharor bo'lishiga haramasdan, sinf raqbari rejali ravishda bajaruvchanlik va boshharish mahoratining birgalikda shakllanishi uchun o'z - o'zini boshharishda o'quvchilarga topshiriqni rejali almaslab bajarishlari uchun sharoit yaratadi.

O'quvchilar jamoasi hayotini an'analar bezab turadi. Sinf raqbari o'quvchilarga asta - sekinlik bilan o'z sanalarini o'rnatishlariga yordamlashadi; mashqurlar bilan uchrashuv kechalarini o'tkazish, o'quvchilarni tuqilgan kumlarini bayram qilish shular jumlasidandir.

Sinf an'analari umummaktab an'analariga zid bo'lmasdan uni to'ldirishi lozim. Maktab an'anasi boshlanqich jamoani ma'naviy ishlar bilan boqlab turadi.

Biroq tarbiyaning bu real qudratini shakllantirish va boshharish anchagina qyinchilik tuqdiradi. O'smirlar baqs boqlashda ko'pincha sezgilariga suyanishadi va bu to'liq anglanmaydi. Bundan tashhari, ular ba'zan maxfiy, sezdirmasdan yuzaga kelishi, ildiz otgach esa, o'quvchilar ongida mustaqkam o'rashib holishi mumkin.

Ijobiy jamoa fikrini shakllantirish asosan umumiyl muammolarni bajarilgan ishlar natijalarini, jamoaning ayrim a'zolarining qulq - atvorini jamoa bilan muqokama qilishda amalda oshiriladi. Muqokama qatnashchilarining bir - biriga ishonch va qurmat bilan munosabatda bo'lislari, shuningdek, yorkin namunalar, loyiq faxrlanishlar paydo bo'ladigan kishilar harakatlarining psixologik baholanishi bu ishdagi muvaffaqiyatning zaruriy sharti hisoblanadi. Buning natijasida o'quvchi o'ziga mos axloq tipini tanlab oladi.

Jamoa fikrining shakllanishida sinf devoriy gazetasi va oqilona bezatilgan ko'rgazmali material saol yordam beradi. Devoriy gazeta bu jamoa fikrining ifodachisi, yuqori ma'naviy printsip va normalarning tarqibotchisidir. Sinf raqbari taqririyat qay'ati ishlarini shunga yo'naltiradi, devoriy gazeta sifni to'lnanlantiradigan muammolarni aks ettirsin. Jamoa hayoti va o'quvchilar faoliyatini raqbatlantirsin.

Boshlanqich jamoaning o'quvhiga talabchanligi, o'quvchilarida bir - biri bilan munosabatlaridagi do'slik, e'tiborlilik, sezgirlikni tarbiyalash bilan qo'shilib ketadi.

Sinf raqbari o'quvchilarning turli shakldagi muloqotlarini tashkil qiladi. O'zaro qizishishlari va bir - birini ma'naviy boyitishlariga yordam beradi. Bu o'quvchilarning umumiyl ishlari bajarishdagi hamkorligini taqdirlash, o'hishdag'i ixtiyoriy o'zaro bir - biriga yordamlashish, raqbatlantirish, jamoa maqsadi doirasidan chetga chiqmaydigan do'slikni ma'qillash yo'lli bilan amalga oshiriladi. SHu bilan bиргаликда, jamoa fikriga suyangan holda sinf raqbariga laqab qo'yish, iqvo **va** nosoqlom guruhlarning paydo bo'lishini ogoqlantiradi va yo'lini to'sadi.

Maktabning o'z - o'zini boshharishida o'quvchi qo'mitalari muqim rol o'ynaydi. O'quvchi qo'mitasini bilan sinf jamoasi o'tasidagi aloqa, sinf yiqilishida saylangan sinfboshi orqali amalga oshiriladi. Sinfboshi sinf murabbiysining bevosita pedagogik raqbarligi ostida ishlaydi. Sinf yiqilishi - bu sinfsda o'quvchilarning o'z - o'zini boshharishning jamoa organidir. U kamida oyiga bir marta o'tkaziladi. Yiqilishi sinfboshining o'quvchilar qo'mitasining harori to'qrisidagi axborotini eshitadi. Bu harorni amalga oshirish bo'yicha aniq tadbirlar belgilaydi. O'quvchilarning sinfdagi navbatchilik jadvalini tasdiqlaydi. Sinf raqbari sinfboshiga o'quvchilar orasida jamoa topshiriqlarini taqsimlash, sinf va makgabda navbatchilikni tashkil qilish sinfning navbaidagi yiqilishini tayyorlash va boshqalarga yordamlashadi.

Ota - onalar bilan ishlash - sinf raqbari ish tizimining ajralmas hismidir. Bu ish mutnazam va ilmiy asoslangan bo'lsa, yutuqlarga olib keladi, sinf raqbarining umumiyl pedagogik faoliyatiga organik ravishda qo'shilib ketadi.

Quyidagilar ota - onalar bilan ishlash tizimining elementlari hisoblanadi. Oila uning tartibini, mikro iqlimini, tarbiyaviy faoliyatining xarakterini o'rganish, bolalarni tarbiyalashda muktab va oilaga yagona talabni belgilash va tutib turish, ota - onalarga izchillik bilan psixologik - pedagogik bilimlar berib borish; o'quvchining aqliy rivojlanma borishi to'qrisida doimiy yordam beruvchi harorlarni qabul qilish, zarur bo'lgan holda ota - onalarga amaliy pedagogik yordam ko'rsatish; bolalar bilan aloqa boqlashiga

yordamlashishi; ota - onalar o'quvchilarning sinfdan tashhari o'quv - tarbiyaviy ishlariiga jalg qilish.

Ota - onalar bilan ishslash sinf raqbaridan ular bilan ishonchli va ishchan munosabatni o'rnatish, pedagogik nazokat, chidam, izchil va qat'iy e'tiborni talab qiladi.

Uning ota - onalar bilan ishslashdagi asosiy printsiplaridan biri oilaviy tarbiyadagi ota - onalarning ijobiy va shaxsiy sifatlariga tayanishdir.

Ota - onalar deyiladi "sinf raqbarining ishi to'qrisida"gi uslubiy xatda, o'ziga xos, doimiy harakatdagi va jamoatchilik asosida tashkil qilingan jamoasidir. har kanday jamoada bo'lganidek, u o'zining tashkiloti, majburiyatlarini taqsimlash vakolatiga ega bo'lgan boshharish organiga ega bo'lisi lozim. Sinf raqbari o'zining barcha ishlariada ana shu jamoaga, eng avvalo uning yuqori organ ota-onalar yiqilishiga tayanadi. Ota - onalar ko'mitasi saylaydi."

Maktab va oilada yagona tarbiya maqsadi - bolalarni har tomonlama rivojlantirish. Ularda tarbiyaga yondashish, umumiy, pedagogik ta'sir ko'rsatishning usul va vositalari jihatidan umumiy, tarbiyaning natijalari to'qrisidagi tasavvurlari umumiy oila pedagogikasi sinf raqbarining tarbiyaviy faoliyatini oldida qator ustunliklarga ega: ota-onalik muqabbbati, munosabatlarning yaqinligi, ma'naviy va moddiy raqbatlantirishni birgalikda qo'llash imkoniyatining kengligi, shuningdek, tarbiyaviy maqsadda bo'w vaqtidan birgalikda foydalaniш. Ota-onsa o'quvchining o'z-o'zini tarbiyalashga amaliy yordam ko'rsatiш imkoniyatiga ega.

Pedagogning asosiy vazifasi o'quvchilarni tarbiyalashda maktab va oilaga yagona talablarni o'rnatishdir. Talablarning yagonaligi ularning o'xshashligini bildirmaydi. Bunda gap ish tartibiga, o'quvchining o'hishiga, mehnatga, jamoat ishi va bo'sh vaqliga munosabati to'qrisida ketyapti. Eng muqimi, bu talablar o'quvchi tomonidan unga harshi "yagona front" sifatida qabul kilinmasligi kerak.

Tarbiyaning umumiy vazifalari ota - onalar jamoasi orqali muvaffaqiyatli qilinadi. Shuning uchun ham sinf raqbari o'zining butun qayratini ushbu jamoani jipslashtirishga va uning muntazam faoliyat ko'rsatishiga haratadi. U ota - onalar yiqilishini tayyorlash va o'tkazishga katta ahamiyat beradi, chunki undan tarbiyalashning umumiy taktikasini ishlab o'hish, shuningdek, ota - onalarni pedagogik bilim bilan qurollantirish uchun foydalaniлadi. Sinf yiqilishlari tashkiliy, mavzuiy, yiqilish - munozara, amaliy yiqilishlar, yakuniy choraklik yiqilishlari bo'lisi mumkin. Ota - onalar bilan o'quvchilarning intizomiy ishlari va o'quvchilarning o'zlashtirishi aqvolini taqlil qilish shaklidagi birgalikdagi yiqilishlarni, ko'rgazmalarni tashkil qilishlari, ota - onalari oldida badiiy qavaskorlik chihishlar qilishlari mumkin. Barcha hotatlarda ham o'quvchilarning o'hish va mehnatdagi muvaffaqiyatlarini qo'pol qiyoslashga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ota - onalar har doim bolasining har kanday muvaffaqiyatsizligini oqir oladi.

hozirgi ota - onalarni bilim darajasi bolalarni tarbiyalash bo'yicha umumiy tavsiyalar, shuningdek, oilaviy tarbiya amaliyotidan elementar namunalar bilan chegaralaymaydi, balki, ota - onalar oldida pedagogik jarayonning qonuniyatlarini ochib beradi, ta'lim - tarbiya yuzasidan psixologyaning yutuqlari bilan tanishdiradi, chuqur sanitarni - gigienik, fizioligik va oilada bolalarni to'liq tarbiyalash uchun zarur boshqa bilimlarni beradi.

Sinf raqbarining ota - onalar bilan shaxsan aloqada bo'lisi niqoyatda katta ahamiyatga ega. Ularning natijaliligi avvalo o'zaro hamkorlik kilish istagi, o'zaro

qurmat ishonchi va o'zaro talabchanlik bilan boqlig. Ular munosabatlarining uslubini, odatda sinf raqbari belgilaydi. Ota - onalarni maktabga taklif qilish (chaqirtirish emas) va ularning uyiga borish oldindan kelishib olinishi bo'yicha amalga oshiriladi. Sinf raqbari ota - onalarni ularning e'tiborini ijobjiy tomonga jalb kilgan holda o'quvchiminni muvaffaqiyatlaridan xabardor qiladi, o'quvchining oldida turgan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklari to'qrisida gapiradi. o'hishda bo'shashib ketganligining sabab va asoslarini tushuntirishga harakar qiladi, pedagogik yordam ko'rsatishning usullarini birligida belgilaydi. Ota - onalar bilan uchrashishdan pedagog oilani o'rganish uchun soydalananadi.

4. Guruhdagi ish ma'naviy juda serqirra va rejali bo'lishi lozim. Unda tarbiyachi - tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari, imkoniyatlari, kasb - hunar yoki tanlagan yo'nalishlarini hisobga olishi lozim.

5.O'quvchilar tarbiyalanganlik darajasini aniqlash va tarbiya samaradorligini oshirishda guruh raqbarining ishlari.

"Pedagogik mahorat" fanining maqsadini amalga oshirish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalardan biri:

talabalarda tarbiyaviy ta'sir va o'quvchilar tarbiyalanganlik darajasini aniqlash soqasidagi bilimlarini oshirishdan iborat". Xo'sh tarbiyalanganlik deganda nimani tushunasizq Tarbiyalanganlik - milliy urf - odatimiz mezoniga kirmagan, o'zgalarining nafratini qo'zqatadigan qatti - harakatlardan o'zini tiya bilish va ishni rejalashtirishdan buni hisobga olishi lozim.

Axloqiy tarbiyalanganlik - shaxsning asosiy fazilatlarning (mehnatsevarlik, to'qriso'zlik, jamoaviylik) yoki axloqchilikning asosiy belgilarining rivojlanishi darajasiga karab aniqlanadi. Aqliy, zeqniy tarbiyalanganlik - aqliy va zeqniy sifatlari, fazilatlarning rivojlanganlik darajasiga shaxsning yoshira ko'ra hamma davrlarida intellektual tarbiyalanganligi haqida xulosa chikarish mumkin. Aqliy tarbiyaning maktab yillardagi mezoniy fazilati mantiqiylik hisoblanadi. Baloqat yoshida esa, aqlning qobiliyatlarini yangi ma'lumotlarni vujudga keltiradi. Maktab o'quvchilarning aqliy rivojlanishini boshharish uchun uch jihat bo'yicha ma'lumotlarni olish kerak: bilishliylik, faoliylik, aqlning rivojlanganligi (fikrlovchanlik).

Demak, tarbiyachi o'quvchilar bilan olib boriladigan ma'naviy - ma'rifiy ishlarni rejalashtirishda ko'proq baqs - munozara usulida olib boriladigan tadbirlarni belgilashi lozim.

Fan o'qituvchilari bilan xam hamkorlikda bo'lib, aniq va tabiiy fanlar sinfdan tashkari tadbirlarida mantikiy masalalarni ko'prok olishni maslaxat bersa. Baloqat yoshida referatlar yozish, ijodiy ishlap yozish, ilmiy makolalar yozishga da'vat etish lozim.

4.4. Tarbiyachi - murabbiyning faoliyat mahorati va pedagogik odobi.

Suqhatni shunday olib borish
kerakki, suqhatdoshlarning
har biri undan naf olsin,
bilimi yanada boyisin.
Geraklit

Mahorat so'zining luqaviy ma'nosini haqida gapiradagan bo'lsak - bu ma'lum ishni a'lo darajada bajarmoqdir. Mutaxassis - murabbiy mahorati deganda esa chuqr bilimli, talabalar ruqiyatini yaxshu biladigan, o'qituvchilikning qururi, yugori darajada bo'lgan insonlar faoliyatini tushuniladi. Aslida bizning kasbda mayda ish yo'q. har bir harakatimiz katta ahamiyatga ega.

Bola eng toza, eng nafis va eng buyuk mavjudotdir. SHuning uchun qali u, bu yosha gunoq qilishga ulgurmagan bo'ladi, hamma narsaga qayrat va qayajon bilan boqadi. U kattalarni juda aqlii, ishonchli, ibratli deb biladi. Bola-rostu yolg'oningizga chippa-chin ishonadi.

Bola shuning uchun ham nafiski, u qali aldovga yo'liqmagan, zarbaga duchor bo'limgan-bir aldov uning ming ishonchini poymol qilishi, bir zarba uning murqak dunyoharashini alqov-dalqov qilib yuborishi mumkin.

Ayting, ruqiyatning bolalikda shakllanadigan poydevoriga darz ketmasin!

Xayoldagi qalban nogiron odamlar kattalarning talabalar ko'nglini asrab-avaylab olmaganining natijasidir. Talabalarning buyukligi shundaki, ular er kurrasining ertangi sohiblari, kelajak tarixini bituvchilaridir.

Aytingchi, shunday toza, nafis va buyuk zot qoshiga qanday qilib taraddudsiz, shunchaki ro'baro'y kelib bo'ladiq Bu bokira olamga bo'yndida la'nat, ko'nglida loqaydlik bilan kirish gunoqi azim-ku! Bir noqobil shifokor umriga kushanda bo'lishi, no'noq muqandis muqim mexanizmni ishdan chiharishi mumkin. Noqobil muallim esa har gal o'ttiz nafar bolanining ma'naviy dunyosini qoronqi qilib ohiqaveradi.

Haqiqatdan ham, hayotda turli xil murabbiylarni uchratamiz. Ba'zilari talabalarni joni dilidan ortiq sevadi, biroq bilimi sayoz, ba'zilari chuqr bilinga ega bo'lsada talabalar bilan muomala qilishni bilmaydi, ba'zilari o'rta miyona. Sanasangiz nuqsonlar ko'payaveradi. Xo'sh, pedagogik mahorat nima o'ziq U hammada ham bormiq Albatta, mahoratni hammada shakllantirish mumkin. Buning uchun avvalambor sabr - bardosh, qunt bilan o'hish, o'z ustida ishlash, talabalarning ruqiyatini, ularning rivojlanish xususiyatlarini chuqr o'rganib, taqlil qila olish va yana eng asosiy narsalar talabalarga meqr va o'qituvchining o'zida pedagogik qurur mujassam bo'lmoqi lozim.

Demak, pedagogik mahorat bu-o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida shaxs sifatidagi xususiyatlarini yuqori darajada tashkil qila olish mahoratidir.

Mutaxassis - murabbiyning mahorati bir qator komponentlardan tarkib topadi. U pedagogika va psixologiya bo'yicha ilmiy bilimlarni, ya'ni kasbiy bilimlar, kasbiy qobiliyat, pedagogik etika va pedagogik texnikani o'z ichiga oladi.

O'qituvchilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ishlarning chinakam ustalariga aylanadilar. O'qituvchilar bilan bo'lgan suqbalaridan birida: "... men o'zimni bir o'z bo'lsada, talantli pedagog deb hisoblamaganman va hisoblamayman ham ... Amмо

men ko'p ishladim. o'zimni ishga qobiliyatli deb hisobladim va hisoblayman, men ana shu mahoratni egallashga harakat qildim, daslab, qatto ishlaganim ham yo'q, qa shunday mahorat bormi yoki pedagogik talanti deb aytilishi lozim bo'lgan narsa haqida gapirish kerakmi. deb o'playman. Ammo biz talantlarning tasodifiy taqsimlanishiga boqlasak bo'ladimiq Bizda bunday juda talantli tarbiyachilar qaniq Mahorat haqida, ya'ni tarbiyaviy jarayonni chindan ham bilish to'qrisidagina, tarbiyalash o'quvi haqidagina gapirish lozim. Men o'z tajribamda masalani ko'nikma va malakaga asoslangan mahorat qal qiladi, degan xulosaga keldim". deb ta'kidlagandi bir adib. Soqlom fikr yurituvchi har bir kishi mahoratli tarbiyachi bo'la oladi, mahoratga tajriba hamda fikr yuritish orqali erishiladi, deb ishongandi. Mutaxassis - murabbiylilik mahorati - bu avvalo o'qituvchiga pedagogik vaziyatni ta'lim tizimi oldida turgan siyosi va pedagogik vaziyatlarga muvosiq tarzda qal etish imkonini beradigan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallashdir. Mutaxassis - murabbiylilik mahoratining nazariy asosi kasbga oid bilimlardir. Tarbiyaning birinchi galdeg'i vazifalarini konkret aniqlab, yuzaga kelgan pedagogik vaziyatda pedagogik bilimlarni qo'llashni, tarbiyaviy ishda maqsadga qat'iy va zo'r qayrat bilan intilish talab qilinadi. Bu nimaga erishmoqchi bo'lganimizni bilishimiz va buni qech qachon unutmasligimiz kerak. Ammo, pedagogika, psixologiyaga doir bilimlar konkret tarbiyaviy momentlarda yuzaga keladigan barcha vazifalarga tayyor javoblar berolmaydi. Mutaxassis - murabbiyining faoliyati - ijodiy faoliyati va aynan bilimlarini ijodiy qo'llash, moqir - pedagogning o'ziga xos xususiyatini ko'rsatib turadi.

Mutaxassisning pedagogik odobi. Mutaxassisning pedagogik odobi - yuksak madaniyat va ma'nnaviyatida bilinadi. Ochiq ko'ngil, qat'iylik, turli vaziyatlarda o'zini tuta bilishi, talabalariga nisbatan talabchan va meqrion, tamoyilli va hamxo'r, ota-onalar, talabalar, kasbdoshlar bilan ijobiy muloqotda bo'la oladigan, fikrlovchi va dunyoharashi keng bo'lishi lozim.

Kasb odobining tarkibi-axloqiy bilim, axloqiy his-tuyqu, axloqiy e'tiqod, axloqiy idealdan iborat.

Axloqiy bilimlar - insonning qulqini tartibga soluvchi xulq-atvor to'qrisidagi tushunchalar, qoidalar, talablar, tamoyillardir.

Xulq-atvor tushunchalar: yaxshilik,adolat, mas'uliyat, burch, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, kasbga sodiqlik.

Axloqiy qoidalari - umuminsoniy va axloqiy qadriyatlar, diniy, dunyoviy axloqiy bilimlarga ega bo'lishlik.

Axloqiy his-tuyqu-o'z kasbidan faxlanish, zavqlanish, qururlanish, o'z qadr-qimmatini anglash, ma'suliyatni, javobgarlikni his qilish.

Axloqiy e'tiqod-jamiyatga, o'z kasbiga, talabalar, kasbdoshlari, ota-onalar oldidagi vazifasini bajarishini his qilish, axloqiy bilim harashlariga ega bo'lishdir.

Bir adib o'z vaqtida "Biz pedagoglarga unday qiling yoki bunday qiling demaymiz. Biz ularga o'zingiz boshharmoqchi bo'lgan psixik qodisalarining qonunlarini o'rganing va shu qonunlarni hamda ularni qo'llamoqchi bo'lgan muqitlarni nazarda tutib, ish ko'ring deymiz. Faqat mana shu muqitlarning o'ziga xilma-xil emas, balki tarbiyalanuvchilarning tabiatini ham bir-biriga to'qri kelmaydi. Tarbiya muqitining hamda tarbiyalanuvchilar shaxsining shunday o'ta xilma-xilligida qandaydir umumiy tarbiyaviy reseptlar berish mumkinmiq Mana shuning uchun ham biz pedagoglarga

imkon boricha umuman kishini o'rganishi, o'z tarbiyalanuvchilarini va ularni o'rab turgan muqitni o'rganishni, qap doim ham xayolga kelavermaydigan pedagogik tadbirlar tarixini o'rganishni, o'zida tarbiyaning aniq ijobiy maqsadini tarkib toptirishni va egallagan bilimlarga hamda o'z aqliga tayanib, bu maqsadga erishish sari ohishmay borishni maslaqat beramiz". Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi o'ta xilma-xil kasbiy va shaxsiy sifatlarni namoyon qiladi. Bu sifatlar bir-biri bilan uzviy boqlangan va mutaxassis - murabbiyning amaliy faoliyatida bir butun sifatida yuzaga chiqadi. Shaxsiy sifatlar, maxsus bilimlar va kasbiy bilimlar murakkab va ko'p qirrali birikmasini pedagogik qobiliyatlar deb, atash qabul qilingan. Pedagogik qibiliyatlar murakkab strukturaga egadir.

Pedagogik qibiliyatlarning shakllanishiga o'qituvchilarni tayyorlab etishtiradigan o'quv yurtlaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni katta ta'sir ko'rsatadi. Ammo har bir bo'lajak mutaxassis - murabbiy, bilim yurtida ishlayotgan o'qituvchi o'zlarida pedagogik qibiliyatlarini o'stirish uchun zo'r ishtiyoqni namoyon qilishlari kerak. Pedagogik qibiliyat pedagogik faoliyatning shartigina emas, balki natijasi hamdir. Pedagogik mahorat mutaxassis - murabbiyda pedagogik odobi(nazokati) ning mavjudligi bilan xarakterlanadi.

Mutaxassis - murabbiyning umumiy ma'naviy tarbiyalanganligi pedagogik odobining asosidir. Pedagogik odobi - bu talabalarga nisbatan pedagogik etikaning o'ziga xos amalga oshirilishidir. Pedagogik odobi - bu o'qituvchining yuksak insoniylik, insonga meqrionlik, o'zini tuta bilishi, sabr-bardosh, har qanday vaziyatlarda ham qayriqoqlik munosabatlarni o'rnata bilishi kabilarni hamrab oluvchi ma'naviy xulq-avtoridir. Pedagogik odobiga ega bo'lgan mutaxassis - murabbiy talabalar, ota-onalar, hamkasbleri bilan bo'ladigan o'z munosabatlarni ustalik bilan boshharadi. Pedagogik odobida avvalo insonga chuqur qurmat namoyon bo'ladi. Murabbiy talabaning tarkib topayotgan shaxsi bilan ish ko'radi va uning talabalar bilan bo'ladigan barcha munosabati: insonga mumkin qadar aql, talabchanlik va unga imkon darajasida ko'p qurmat tamoyilli asosida ko'rinishini amalga oshiradi.

Bir qator kasbiy malakalar pedagogik odobi bilan boqlangan. Bu pedagogik vaziyatni baholash, talabalarning xususiyatlarni hisobga olish, pedagogik ta'sir keltirib chiharishi mumkin bo'lgan samarani oldindan ko'rish malakasidir. Pedagogik odobi yuksak pedagogik mahorat mayjudligining belgisidir. Pedagogik odobini egallash mutaxassis - murabbiydan o'z ustida puxta o'ylab ishlashni talab qiladi. Murabbiy o'z qanti - harakatini doimo nazorat qilishi, harashi, ishorasi bilan talabalar qatti-harakatiga o'z munosabatini bildira olishi kerak. Ya'ni, pedagogik odobi o'qituvchida o'z tuyuqularini ifoda qilishning sof tashqi malakalari mavjud bo'lishimi ham nazarda tuladi. Malakalarning bunday majmui pedagogik mahoratining tarkibiy hismi bo'lib, u pedagogik texnikasi deb ataladi. Pedagogik texnikasi murabbiyga talabalar va ularning ota-onalari bilan muloqotda bo'lishda to'qri muomala tarzini tanlash imkonini beradi. Muomala tarzi, talabalar bilan munosabat uslubi, diktisiya, mimika, imo-ishoranai to'qri tanlash, bularning barchasi pedagogik texnikasi tushunchasiga kiradi. Mutaxassis - murabbiyning pedagogik mahorati, uning intellekti va madaniyatiga milliy dasturda jiddiy e'tibor beriladi va shu o'rinda mutaxassis - murabbiy o'z pedagogik mahoratini, kashba doir vazifalarini qal qilish qanchalik qo'lidan kelishini doimo tekshirib borishi, bola ongi hamda qalbiga eng yaxshi yo'llarni axtarishi kerakligi ta'kidlab o'tiladi. Milliy dasturda mutaxassis - murabbiy o'z tarbiyalanuvchilarini faqat bilimlar bilan

qurollantirib holmaslru ta'kidlanadi. U ularga o'zining qattি-harakati bilan ham ta'sir etadi. Uning intellekti va madaniyati, qaqgo'yligi va insoniyigli, uning ma'naviy sifatlari talabalar tomonidan etalon sifatida qabul kilinishi kerak. Ilmiy - psixologik - pedagogik bilimlar tiziminining mavjudligi mutaxassis - murabbiya faqat o'z guruhini hamda ayrim talabalarni o'rganish va ularning to'qri tavsifnomasini tuzishgagina emas, balki talabalar jamoasi va uning har bir a'zosining rivojlanish istiqbollarini ham belgilash imkonini beradi. Mutaxassis - murabbiyining amaliy faoliyat - bu ko'plab pedagogik vazifalarni beto'xtov qal qilishdir. O'zining kasbga doir bilimlari boyligidan ijodiy foydalangan pedagoggina, ularni muvaffaqiyatli qal etishi mumkin. Pedagogik mahoratni egallashi uchun murabbiy talabani rivojlantirish va шакллантиришнинг hozirgi bosqichida nimalarga erishmoqchi ekanligini aniq tasavvur qilishi lozim. Bunda u maskuraviy tarbiyaning umumiyoq maqsadlariga asoslanishi kerak.

Pedagog o'quv yurtidayoq ilmiy bilimlar tizimini puxta egallab olishi kerak. Pedagogik mahoratni egallashda psixologiya - pedagogika sanlariga doir bilimlar katta rol o'ynaydi. Pedagog, ko'pincha rus tili, matematika bo'yicha bilimlarni egallagan bo'lishi, ammo ularni talabalarga yaxshi tushuntira olmasligi mumkin. Fan asoslarini egallagan ayrim pedagoglar guruh bilan aloqa o'rnatma olmaydilar, talabalar bilan to'qnashuvlarga duch keladilar. ularning barchasi pedagogning tarbiyaviy jarayon, tarbiyaviy malakalar haqida etarli darajada bilimlarga ega emasligidan dalolat beradi.

Pedagogik mahoratni egallashi uchun mutaxassis - murabbiya faqat o'z predmeti yuzasidan bilimlarga ega bo'lish kisoya qilmaydi, u pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarni o'zlashtirishi va ularning muntazam ravishda kengaytirishi lozim.

Tayanch iboralar: tarbiyachi muomala, asabiylashishning asosiy sabablari, muomala madaniyati, tashqi qiyofa, xushmuomala, shirin so'z bo'lish, mehnatga nisbatan intizomli bo'lish, hamjihatli bo'lish, qazabga kelmoq, jismoniy kuch-qayrat, sabr-toqat, muloyimlik, xolislik, darqazablik, vazminroq bo'lish, diqqat-e'tiborli bo'limoq, kayfiyat, o'jarlik, tushkunlik, bema'nilik, mutaxassis mahorati, mutaxassislik mahoratinining amalga oshirish yo'llari, mahoratning san'at va madaniyat bilan aloqadorligi, mutaxassisning o'z-o'zini boshharishdagagi mahorati, tashqi qiyofa, nutq madaniyati, mimika va til, mutaxassisning pedagogik odobi, odobiylikning asosiy sifatlari: muomala madaniyati, xushmuomala, shirinso'z bo'lish, kamtarinlik, meqr-shafqatlik, mehnatga nisbatan intizomsizlik, hamjihatlik.

Muammoli savollar:

1. Tarbiyaviy ish jarayonida o'qituvchining o'z psixik holatini boshharish vazifalari nimalardan iboratq
2. O'zining psixik holatini qanday usullar bilan boshharish mumkinq
3. O'z-o'zini hissiyot jibatdan tarbiyalashni qanday qilib yaxshiroq tashkil etish mumkinq
4. Tarbiyaviy ish jarayonida o'zining ijodiy kayfiyatini qanday qilib yaxshiroq boshharish mumkin:
5. O'qituvchining ta'lim-tarbiya ishiga psixik raqbatini qanday qilib amalg oshirish mumkin?
6. Tarbiyachi mahorati qaysi komponentlardan iboratq
7. Tarbiyachi mahoratinining mohiyati nimalardan iboratq
8. Guruhda tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishda nimalarga etibor berish lozimq
9. Mehnatni ilmiy tashkil etishda tarbiyaning ilmiy o'mi haqida gapirib beringq

10. Talabalar bilan ishlash shakkllari nimalardan iboratq
11. Mutaxassis mahorati nimadan iboratq
12. Mutaxassis mahoratining mazmuni haqida gapirib beringq
13. O'z-o'zini boshharishda mutaxassis nimalarga e'tibor berishi lozimq
14. Mutaxassisning pedagogik odobi, nazokati deganda nima tushuniladiq

Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar

1. Pedagogik mahorat, odobning mohiyat - mazmunini o'rganib chiqing va o'z fikringizni bayon eting.
2. Tarbiyachi ruqiy holatini tartibga solish uchun o'z ustida qanday usullar bilan ishlaydiq Misollar orqali izoqlang.
3. Insondagi odob sifatlarining o'lchamli mezoni bormiq Fikringizni dalillar orqali bayon eting.
4. Mutaxassis mahoratining mazmunini hayotiy misollar bilan ochib bering.

TESTLAR

1. Ta'lif va tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchiga shaxsiy munosabatini namoyon qiluvchi, u yoki bu xatti - harakatini raqbatlantiruvchi, yoki taqilovchi usul nima deb ataladiq

- A) ishontirish
- B) talab
- C) istiqbol
- D) jamoatchiliklik fikri.

2. "... Pedagog pedagogika oliv ta'lif yurtini qancha muvaffaqiyatlid tugatgan bo'lmasin, u qanchalik talantli bo'lmasin, agar u tajribalarni o'rganib, shaxsiy tajribasini yaratmasa, qech qachon yaxshu tarbiyachi bo'la olmaydi" - iborasi qaysi pedagogning qalamiga mansub q

- A) Burqoniddin Zarnudjiy.
- B) Abdulla Avloniy.
- C) A.S. Makarenko.
- D) A.V. Suxomlinskiy.

3. Tarbiyachi mahoratining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini belgilovchi javobni aniq ko'rsating.

- A) qazablilik, diqqat - e'tiborlilik.
- B) sabr - toqat, xushmuomalalik, qoyaviy - siyosiy faollik.
- C) quvnoqlik, vazbinlik, optimallik.
- D) talabchanlik, ishonchlilik, ko'tarinki ruqda bo'lish, qazablilik, diqqat - e'tiborlilik.

4. "Vijdon deb ruqimizga, fikrimizga ta'sir qiladurqon hissiyot, ya ni sezishni anglashdan iborat ma'naviy quvvatga aytilar. ... Vijdon insonsoning aql va fikrining qaqiqiy mezonidirki, bu tarazu orqali o'z kamchiliklarimizni o'lchab bilib olamiz" iborasi qaysi pedagogning qalamiga mansubq

- A) Alisher Navoiy.
- B) Voiz Koshifiy.
- C) q.q. Niyoziy.

D) Abdullo Avloniy.

5. Darsda, tarbiyaviy tadbirlarda o'z fikrlari, his - tuyqularini ifodali, quvnoq, erkin gavdalantirish nimani anglatadiq

A) muomala madniyatini.

B) muomala usulini.

C) ijodiy kayfiyatni.

D) gapirish, so'zlashish madaniyatini.

6. Muayyan hissiy holatga xos bo'lgan, kishida hissiyotlarni keltirib chiharishga qodir bo'lgan va K.S. Stanislavskiy tavsiya etgan usul nima deb ataladi.

A) his - tuyqularni boshharish usuli.

B) jismoniy harakatlar usuli.

C) ijodiy kayfiyatni shakkantirish usuli.

D) muomalani boshharish usuli.

7. O'z - o'zini ishontirish o'z - o'ziga buyruq berish, o'z - o'zini majbur qilish, o'z - o'ziga majburiyat qo'yish, o'z - o'zini raqbatlantirish, o'z - o'zini jazolash, o'z - o'zini mashq qildirish, o'z - o'ziga dalda berish, ijodiy kayfiyatni boshharishning qanday usuli.

A) muomalaga kirishish usuli.

B) muomalaning demokratik usuli.

C) o'z - o'ziga ta'sir qilish.

D) jazolash usuli.

8. Ta'lim - tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchilar bilan raqbatlantiruvchi yoki to'xtatuvchi munosabat pedagog ta'sir ko'rsatishning qaysi usuliga kiradi.

A) istiqbol usuliga.

B) talab usuliga.

C) jamoatchilik fikri usuliga.

D) raqbatlantirish usuliga.

9. Murabbiyning shaxsiy fazilatini belgilovchi asosiy sifat nima.

A) murabbiyning shaxsiy namunasi.

B) murabbiyning bilimdonligi.

C) murabbiyning meqrionligi.

D) murabbiyning xayriqoqligi.

10. Tarbiyachi mahorati qanday komponentlardan iborat.

A) talabalar psixologiyasini yaxshi bilishi.

B) tarbiyachilikka doir bilimlarga ega bo'lishi.

C) pedagogik - psixologik, metodik bilimga shaxsiy namuna egasi bo'lishi.

D) sabr - toqallli, meqr - shafsatli bo'lishi.

11. Tarbiyachi tarbiyaviy ish jarayoni va kayfiyatini boshharish, quvnoq, optimal, vazmin, zukko, ziyrak bo'lishi uchun nima qilishi kerak.

A) muntazam ravishda aqli, axloqi, ongini nazorat qilishi.

B) ongini rivojlantirishi.

C) aqlini boyitishi.

D) mayda - chuyda ishlarga e'tibor bermasligi.

12. Tarbiyalanuvchinining tarbiyalangan darajasini aniqlashda qaysi mezonlar

inobatga olinadi.

A) ezgu hislar, motivlar, niyatlar, istaklar, e'tiqodlar, ehtiyojlar, ijtimoiy harashlar, shaxsiy sifatlar.

B) ezgu - niyatlar, ehtiyojlar, shaxsiy sifatlar, harashlar.

C) ilmga bo'lgan qizihish, axloqiy sifatlar.

D) orzu - qavas, e'tiqod, ehtiyojlar.

13. "Mutlaqo to'qri bo'lgan qebl qanday tadbirni yoki tizimni o'rnatish mumkin emas. hozirgi daqiqa, hozirgi bosqich sharoitlari va talablaridan kelib chiqmaydigan har qanday qotib holgan qoida hamisha noto'qri qoida bo'ladi" - degan fikr muallifi kim.

A) Burqoniddin Zarnudjiy.

B) Voiz Koshisy.

C) Mirzo Tursunzoda.

D) A.S. Makarenko.

14. Bir guruh malakalar majmuasini tashkil qilib, pedagogga tarbiyalanuvchilar ko'rib, eshitib turgan narsalar orqali ularga o'z fikrlari va qalbinni etkazishi imkonini beruvchi pedagogik mahoratning qanday tarkibiy hismi nomini olgan.

A) pedagogik texnika.

B) pedagogik hamkorlik.

C) pedagogik qobiliyat.

D) pedagogik muomala.

15. Boshharish vositasi bo'lgan muomala vazifasini amalga oshirish qanday sodir bo'ladi.

A) bevosita muloqotda.

B) sub'ektning ob'ektga ta'sirida.

C) jamoadagi faoliyat va munosabatlar tizimida.

D) yakka holdagi ta'sirida.

16. Talabalar jamoasi bilan muomala shakli qaysi javobda aniq ko'rsatilgan.

A) suqbat, munozara.

B) suqbat, ma'ruza, axborot.

C) axborot, savol - javob.

D) fikr almashish.

O'QITUVCHI UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR

1. O'qituvchi o'quv jarayonida qo'llashi kerak bo'lgan holatlar:

- "o'qituvchi va talaba o'rtaсидаги муносабатларнинг о'згарishi (hamkorlik pedagogikasi);
  - "faqat "qulq solish" emas, balki "ishtirok etish yo'li orqali o'qitish;
  - "faqat natijaga emas, balki jarayonga ham harash;
  - "o'qitishning zamonaviy yo'llari va usullarining keng "repertuariga" ega bo'lish;
  - "empatiya va refleksiyan qo'llash;
  - "tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullarini qo'llash;
  - "shaxsga yo'naltirilgan, gumanistik pedagogikani o'zlashtirish va unga amal qilish;
  - "talabalarni o'hishga undash va faollashtirishning zamonaviy usullarini qo'llash;
  - "aniq mashqulot o'tkazish jarayonida, jumladan yaratish va izlanish-ijodiy darajalarida o'qitishning zamonaviy texnologiyalari va usullarini qo'llashning xilmalilligi;
  - "o'qitish natijalarini baholashning zamonaviy tizimini qo'llashni namoyish qilish.

2. Pedagogning zamonaviy metodik saloqiyati quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- "u faqat boshqalarni o'qitish bilan cheklanmasdan, o'zining mustaqil ta'limi bilan ham shuqullanadi;
  - "uning ishi faqtgina o'quv dasturida ko'zda tutilgan ma'lumotni talabalarga etkazib berish bilan cheklanmaydi, balki turli usullarni qo'llab, talabalarni o'quv jarayonida faol qatnashishga undaydi. Buning uchun u o'zining qatti-harakatining an'anaviy modelini o'zgartirishi, o'zi ko'proq interaktiv bo'lishi kerak;
  - "o'qituvchi innovation va pedagogik texnologiyalardan foydalana olishi lozim, chunki hamma yangi o'quv usullari va shakllari ular bilan boqliqdir;
  - "o'quv jarayonini tashkil etish ba'zi bir muomala ko'nikmalarini, kommunikabellikni, o'zgaruvchanlikni, mustaqil harorlarni qabul qilishni, o'z faoliyatining natijalarini tanqidiy baholashni talab qiladi;
  - "Internet, masofaviy ta'lim rivojlanishi va ulardan foydalanuvchilarning soni ko'payishi bois, ularni o'qita oladigan maxsus mutaxassis - pedagoglar kerak bo'ladi.

3. Ma'lumotni qabul qilish, o'zlashtirish, qayta ishlashda talabaning intellektual imkonini hisobga olish:

overbal-lingvistik, so'z va til bilan boqliq (yozma va oqzaki) qobiliyati;

omavzuyl-mantiqiy, deduktiv fikrlash, son va abstrakt belgilarni bilan boqliq;

o shaxsning o'z ichki refleksini hamrab olgan xususiyati, ma'naviy mayjudotni, o'zining "men"ligi ichki holatini anglashi;

o insonlararo munosabatlari, asosan muomala bilan boqliq;

o fazoviy idrok, ob'ektiv ko'rib, u qaqda aqliy zoqiriy tasavvur qosil qilish xususiyati;

o fizik harakat va tanani boshharish, jumladan harakatlarni nazorat qiluvchi miya mexanizmi bilan aloqador bo`lgan jismoniy-kinetik xususiyat;

o o`z ichiga oqangdorlik namunalarini jamlagan, uning ritmini his etishi bilan boqliq musiqiy-ritmik xususiyat.

3. Ta`limda an`anaviy va zamonaviy yondashuvlarni qiyoslash:

An`anaviy yondashuv	Замонавий ёндашув
1. Asosiy e'tibor o'qitish mazmuniga haratilgan.	Asosiy e'tibor o'qitishning mazmuniga va jarayoniga haratilgan
2. O'qituvchi - boshharuvchi, talaba - boshhariluvchisi	Talaba o'quv jarayonining faol ishtirokchisi
3. O'quv maqsadlari oldindan aniqlashtirilgan	O'quv maqsadlari muzokarada aniqlanib, kutilayotgan natija orqali aks ettiriladi.
4. O'qituvchi bilimlarini monolog orqali etkazadi	O'qituvchi o'quv jarayonining ishtirokchisi, dialog, poliloglarni qo'llaydi.
5. "Men bilamanki..." yondoshuviga urqu beriladi	"Men qanday bilaman" yondoshuviga urqu beriladi.
6. Talaba axborotni passiv holatda qabul qiladi	Talabalar bilimlarni faol qabul qiladi va o`zlashtiradi.
7. O'qituvchi to'qri javobni shaklli holatda talab qiladi.	O'qituvchi savolga turli xil javoblarni raqbatlantiradi.
8. Mashqulotlarning "dasturlanganligi" va qat'iy tuzilmasiga amal qilinishi	Mashqulotlar talabalarning imkoniyat va talablari doirasida tashkil etilishi
9. Xatolarga "yuqorida pastga" harashadi	Xatolarning ikki tomonlama taxlili va tajribaning oshishi.
10. O'qituvchi faoliyatasi asosan avtoritar.	Pedagog faoliyatining usuli raqbatlantruvchi, demokratik.
11. Asosiy e'tibor nazariyaga haratilgan	Asosiy himsi amaliyotga asoslangan nazariy e'tibor
12. O'qitishga o'quv fan-funktional yondashub	O'qitishga muammoviy-fanlararo yondashub
13. Faoliyatning etarli bo`limgan produktiv barharor stereotiplari	qo'llanilayotgan usulning turli-tumanligi pedagogik

5. O'qitishning vazifalarini tekshirish va baholash maqsadida quyidagi qadamlarni qo'llang:

“ har bir vazifalar guruhibi “Dars yakunida talabalar quyidagilarni bajara olishlari lozim ...” - deb boshlang;

“ vazifalarni alohida rahamlang;

“ beriladigan vazifalarни quyidagi fe'llardan boshlang: sanab o'ting, eslang, so'zlab bering, ko'rsatib bering, tanlang, hisoblang va qokazo;

“ har bir vazifani talaba so'zi bilan qo'ying (o'qituvchi atamasida emas);

- " topshiriqlar xilma-xilligidan qat'iy nazar faqat BITTA natijani ko'zlasin;
- " dars boskichlarini shunday rejalashiringki, toki u o'qituvchining o'tadigan dars bosqichlarini emas, balki "talabaning o'zini keyinchalik qanday tutishi kerakligiga ishora qilsin";
- " muammolarni shunday qo'yingki, uning echimini mezonlash va qanday qilib maqsadga erishilganligini aniqlash mumkin bo'lsin;
- " ular buni qila oladilarmiq - degan savol topshiriq berishdan oldin ishlataladi (kerakli test topshiriqlarini tuzishda).

6. Mashqulotni o'tkazishda an'anaviy va texnologik yondashuvning qiyosiy tasnifi.

An'anaviy (tushuntirish-ko'rsatish) yondashuv	Texnologik yondashuv
1. Pedagogning mashqulot o'tkazish rejasini ishlab chihishga bo'lgan munosabati	
qidaga ko'ra, "majburman", "zaruriy holat" tamoyillariga asoslangan rasmiyatchilik	"qoqlayman" , "uddalayman" tamoyiliga asoslangan ijodiyot
2. Pedagogning mashqulot rejasini ishlab chihishdagi faoliyatni	
qidaga ko'ra, e'tibor o'tiladigan (qayta ishlanadigan) o'quv materialini tizimlash va tarkibiy hismlarga ajratishga haratilgan	qidaga ko'ra, e'tibor asosan navbatdagi mashqulotda o'zining faoliyatini va talaba modelini tasavvurida yaratishga haratilgan
3. Pedagogning mashqulot rejasini ishlab chihishdagi ustivor psixologik faoliyatni	
o'quv materialini taqilil qilish va asosiy o'quv savollarini (tayaneh tushunchalarini) aniqlash, mashqulot rejasini tuzish (ba'zan qo'llash uchun emas, ko'proq hisobot va nazoratchilar uchun)	navbatdagi mashqulotda o'z tafakkurini tasavvur etish (refleksiya) va talaba o'rnda fikrlash (empatiya), o'hish jarayonini rivojlantirish yo'nalishini oldindan ko'ra bilish va o'hishdan ko'zlangan eqtimoliy natijani oldindan tasavvur etish.
4. Dars rejasini imani aks ettiradiq	
talabalarga beriladigan axborotni	pedagog va talabalarning dars jarayonidagi ijodiy faoliyatini stsenariysini
5. Mashqulot maqsadining ifodalaniishi	
<ul style="list-style-type: none"> " pedagog beradigan axborot mazmuni; " maqsad belgilanmagan, masalan: rivojlantirish, tushuntirish 	<ul style="list-style-type: none"> " talabalarning mashqulot oxiridagi faoliyati aniq belgilanadi; " mashqulot maqsadi uning oxirida talaba xatti-harakatini aniq belgilovchi fe'llarda ifoda-lanadi, masalan, sanaydi, tanlaydi, hisoblaydi,

qo'llaydi."	
6. Pedagog tomonidan o'rgatuvchi usullarning tanlanishi	
qidaga ko'ra, oldindan shakllanib holgan odatlар bo'yicha harakat qiladi	Yangi, o'rgatuvchi usullarning juda ko'p turlari, erkin - ijodiy fikrlash imkoniyatu
7. Talabani o'qitish	
bu o'qituvchining vazifasi	Ikki tomonlama faol harakat natijasi
8. Talabalarning o'quv maqsadlariga bo'lgan ijobiy munosabati	
vujudga kelmasligi ham mumkin	asta-sekin shakllanadi, bu o'qituvchining asosiy maqsadli vazifasi bo'lib hisoblanadi.
9. Dars berishdagi mo'ljal	
talabalarning o'qituvchi bergan axborotlarini eslab holishi	talabalarda aniq va qat'iy o'quv harakatlarini bajarish masalasini rivojlantirish
10.O'qituvchi tomonidan talabani yo'naltirib borish	
dalillar, qoidalar, tamoyillar va qonunlarni eslab holishning muqimligi va tajribani o'zlashtirish ta'kidlanadi	o'hishga o'rganish, ijodiy fikrlash, zarur axborotni topish va baholab haror qabul qilish malakalarini shakllantirish talab etilaadi.
11. Mashqulotdagi faollik	
o'qituvchi faol shaxs (faoliyat sub'ekti), talaba esa odatdagи sust va boshharish ob'ekti bo'lib hisoblanadi.	o'qituvchi ham, talaba ham faol ishtirokchi bo'lib hisoblanadilar, faoliyat sub'ekt- sub'ekt tasnifiga ega bo'ladi, yaxlit pedagogik vaziyat boshharuv ob'ekti bo'lib hisoblanadi.
12. Talabalar faoliyatining turlari	
odatdagidek, takrorlanuvchan- ijodiy emas	takrorlanuvchan, reproduktiv samara-dorlikka ega, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan
13. Talabaning aql-zakovatga oid ixcham tafakkurini shakllantirish	
Ko'p holatlarda siqiq qotib holgan (rigid)	tafakkurning ko'p variantlligi, bir fikrlash turidan ikkinchisiga o'tishning osonligi
14. Talabalar bilan qaytuvchan aloqaning o'rnatilishi	
onda-sonda, ba'zan yoki o'matilmaydi	qaytuvchi aloqa tizimni boshharuvchan sisatiga ega
15. hissiy ko'tarinkilik, o'qituvchining kayfiyat	
ba'zan sezgilar takrorlanadi, har doim ham o'z ishiga qiziqmaydi, buning	ko'tarinki ruq, talabalarga xushmuomala bo'lish o'zi va talaba

oqibatida asabiylik, talabalarga xushmuomalalikning etishmasligi kelfib chiqadi.	o'rtaida iliq psixologik iqlim qosil qilishdan raqbat olish
16. Texnologijyaning xarakteri	
eskirgan, qo'l mehnat talab qiladigan samarasiz	yangi "pedagog-talaba" faoliyati samaradorligini oshirishga haratilgan
17.O'hishning asosly natijalar	
faoliyat namunalarini o'zlashtirish va ma'lum dalillardan iborat bo'lgan o'quv materiallarini xotirada saqlash	axborotni izlab topish va faoliyat namunalarini mustaqil o'zlashtirishga tayyorgarlik, shuningdek, o'zlashtirilgan materiallar doirasidan chetga chihish

7.Talabalarga yordam bermoqchimisizq Ularni quyidagilarga o'rgating:

- o'z oldiga qaqiqatga yaqin maqsadlar qo'yishga;
- maqsadlarni o'z imkoniyatlari bilan o'zaro nisbatini aniqlashga;
- o'zining kuchli va kuchsiz tomonlarini bilishga;
- aniq qatti-harakatni belgilashga;
- sodir bo'lgan vaziyatni to'qri baholashga;
- shaxsiy dasturining bajarilishini, o'z qatti-harakatlari orqali maqsadiga yaqinlashayotganligini doimo taqlil qilib borishga.

8. O'z-o'zini motivlashtirish strategiyasi quyidagilardan iborat:

- Strategiya: uzoq muddatli kelajakka reja tuzing.
- SHeriklik: o'hish bo'yicha tanlangan sherik organiga yarasha biror narsa beradigan bo'lsin.
- Tarkiblashtirish: mashqulotlarni doim bir xil vaqt: soat, kun, qafizada o'tkazing.
- Taxminiy rejalash: o'hishdan ko'zlagan maqsad va vazifalaringizni umumiyl tarzda aniqlang.

5) Motiv: o'hish mazmunini qanday qilib bugungi - ertangi kasbiy amaliyotingiz, yoki shunchaki kundalik turmushingiz bilan uyqunlashtira olishingizni aniqlang.

6) Asta-sekinlik: o'qitish mazmunini oson o'rtacha va qiyin o'zlashtiriladigan hismlarga ajrating va uni o'zlashtirishni dastlab o'rtacha qiyinlikdagi, so'ngra qiyin va niqoyat eng oson hismini o'zlashtiring.

7) qo'shimcha: o'qiyotgan materialga o'zingizning izoqlaringiz va tarkibiy sxemalar bilan qo'shimchalap kiriting. Əqtimol, kimdir jur'at qilib bu qaqda baqlashlar.

8) Mukofot: topshiriqni bajarib bo'lgandan so'ng o'zingizga o'zingiz yoqimli so'zlar aytинг.

9) Kengaytirish: sizga qiziharli bo'lgan ayrim mavzularga oid qo'shimcha adabiyotlar o'qir yoki uni o'resmlaringiz va o'qituvchi bilan muqokoma qiling.

10) Tejamkorlik: bilim puxta bo'lishi uchun o'quv materialining asosiy mazmunini takrorlang, o'tilgan materialni mashqlar yordamida mustaqamlang.

Talabalarga quyidagilarni so'zlang:

oo'z-o'zini qurmat qilish qancha yuqori bo'lsa, o'hish natijalari ham shuncha yaxshi bo'ladi;

oo'hishdag'i muvaffaqiyatlar o'quv jarayonini tezlashtiradi;

oo'hishdag'i muvaffaqiyatsizliklar esa o'hishni tashlab ketish istagini paydo qilishi mumkin;

oruqiy tetiklik va qizihish sezgilar o'hishni osonlashtiradi.

Ijodkor pedagoglar motivlarni vujudga keltirishga moqir bo'ladilar. Talabalar bunday o'qituvchilap to'qrisida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Mashqulotlar doimo qiziharli va turli shakkarda o'tadi, menu doim fikrlashga undaydi", "O'qituvchining o'z faniga qizihishi meni niqoyatda qayron holdirdi", "Mashqulotlar, ularda faqat qulqoq solib o'tirish emas, balki faol tarzda ishlash kerakligi uchun ham yoqadi".

Talabalarning bunday baholari o'qituvchiga juda yoqadi-da - to'qri emasmiq Zotan u aynan shunday natijaga erishish uchun ishlaydi.

O'qituvchi intizomiga chizgilar.

1. Ba'zilar muvaffaqiyati va ba'zilar muvaffaqiyatsizligini ta'kidlamaslik.

2. Kuchlilarni kuchsizlarga taqqoslamaslik.

3. Jamoa oldida talabani urishmaslik, ko'proq alohida suqbat qurish.

4. Kuchsiz talabalarning kichik yutuqini sezish, biroq keskin ta'kidlamaslik.

5. har bir talabadagi ijobjiy uchqunni topib yokish va q.k.z. individual yondashish.

Pedagog quyidagilarga e'tibor berishi zarur:

opedagogik jarayon ishtirokchilari o'rtasida to'qri uslubdagi munosabatlarga amal qilish;

oo'hishida qiyinchiliklar sodir bo'lgan talabalarni maqtash;

oijobjiy qaytuvchan aloqani ushlab turish;

oo'quv materialini turli xil uslublar bilan tushuntirish to'qrisida o'yash.

quyidagi ko'rsatmalarga amal qiling:

otalabalarni astoydil o'hishga o'rgatish, ularda tirishqoqlikni, kuehli irodani, maqsadga intiluvchanlikni tarbiyalash;

oniqoyatda qiyin topshiriqlarning qal etilishini raqbatlantirish;

omaqsad, vazifa, hisobot shakli, baholash mezonini aniq belgilashga o'rgatish;

oburch va javobgarlik hissini rivojlantirish;

oeng avvalo, o'ziga talabchan bo'lishiga o'rgatish.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lif to'qrisida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da har tomonlama etuk mutaxassis kadrlar tayyorlashning mohiyati, zaruriyati, zamonaviy fan va texnikaning rivojlanish talablariga mos barkamol avlodni tarbiyalash masalalari izchillik bilan taqlil etilgan, dolzarb vazifalar va ularni amalgalash oshirish chora-tadbirlari belgilab berilgan. SHu bois, oliy o'quv yurtlarida talabalarni hozirgi zamon talabi ruqida tarbiyalash, olingen nazariy bilimlarni amaliyatda qo'llash, ko'nikma, malakalarini shakllantirishga haratilgan ko'pgina ta'lif-tarbiya vositalari, uslubiy shakl yo'riqlari mavjud. Jumladan, bu borada yoshlarni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llanilgan usullar, vositalar, tadbir shakllari, urf-odatlar va an'analar, qoyalar, hayotiy tajribalardan iborat namunalar majmuasidir.

O'quv qo'llanmada mualliflar hozirgi zamon pedagogika va psixologiya fanlarining yutuqlari hamda uzoq yillar olib borilgan kuzatishlari, mazkur fanni o'qitishdagi tajribalarga asoslanib, pedagogik mahoratning ilmiy - nazariy va amaliy - metodik asoslari xususida fikr yuritdilar. Pedagogik mahoratning nazariy - metodologik asoslari, mazmuni, funktsiyasi, tarkibiy hismlari, ularning vazifalari, o'quv - tarbiya jarayonini boshharishda o'qituvchi va tarbiyachi mahorati aniq dalillar asosida yoritildi.

Maqsadimiz - bo'lajak o'qituvchilarga, xususan faoliyatini endigina boshlagan o'qituvchi - tarbiyachilar, pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalarga kasbiy pedagogik mahoratni egallash hamda takomillashtirish haqida ma'lumot berishdan iborat.

Aziz kitobxon! qo'lingizdagи ushbu O'quv qo'llanma milliy tiklanish qoyalari va yuqorida qayd etilgan vositalarga asoslanib tuzilgan. O'quv qo'llanma Buxoro oziq-ovqat va engil sanoati texnologiyasi instituti dotsentlari M.M. Axmedjanov, B.q. Xojaev va o'qituvchi Z.D. qasanovalar tomonidan nashrga tayyorlangan.

Ushbu o'quv qo'llanmada kamchiliklar, qali qiyomiga etmagan fikrlar bo'lishi mumkin. SHu sababdan sizning fikr-muloqazalaringizni kutamiz va keyingi nashrlarda ularni albatta inobatga olamiz.

ИЗОХЛИ ЛУГАТ

Адаптация кўниши)	(Шахс ёки гурухнинг ижтимоий мухит билан ўзаро таъсири этиш, мослашиш жараёни.
Акмеология -	Катталарнинг ўз-ўзини мустакил ривожланиши, мустакил билим эгаллаши, касбни такомиллаштириш хакидаги фан.
Акселерация -	Ижтимоий – иктиносидий ўзгаришлар таъсирида боланинг интеллектуал ва жисмоний ривожланишининг тезланиши.
Анъаналар -	Жамият ҳаёти турли соҳаларининг, моддий ва маънавий фаолият шаклларининг, кишилар ўртасидаги алокалар ва муносабатларнинг авлоддан-авлодга ўтиши, аждодлар ҳаёти, белгилари ва хусусиятларининг тақорланиш тарзи.
Аудирование -	Нуткни оғзаки кабул килиш ва тушуниш, сўзлашув, ёзув, ўқиши билан бир каторда нутк фаолиятининг бир тури.
Ахлоқий тарбия -	Талабаларда умуминсоний, ахлоқий тамоилиларига содик бўлиш, жамият ахлоқий талаблари ва меъёрларини хисобга олган ҳолда ўз хатти-харакатларини танлай олиш маҳорати, ахлоқий тафаккур тизимини шакллантириш.
Афсона –	Форс сўзидан олинган бўлиб, фантастика, сехр-жоду хамда ҳаётгай уйдирмалар асос бўлган насрый хикоялар.
Ақлий тарбия -	Талабаларнинг онги ва тафаккурини билимлар, онгли кўнинмалар хамда малакалар билан бойитиш. Ақлий кучлар: сезгилар, руҳий жараёнлар, иктидорлар, билувчанлик мақсадлари, дунёкарош ва фаолият озодлигини шакллантириш.
Ақлийлик –	Бирор ишни бажаришда шошма – шошарлик килишдан сакловчи кувват.
Билим –	Талабалар томонидан мустакил ҳаётда, фаолиятда, жумладан ишлаб чиқаришда ижтимоий муносабатда зарур бўлган фан асосларининг конуилари, омишиари ва тушунчаларини ўзлаштириши натижалари.
Билиш қобилияти –	Фанинг тегишли соҳаларига онд қобилиятдири.
Ваташпарварлик –	Кишининг ўзи тугилиб ўсан, камол топған жой, замни, ўлкага бўлган меҳр мухаббати, муносабатларини ифода этадиган ижтимоий ва маънавий – ахлоқий хислатлари, фазилатларидир.
Восита –	Маълум ўқитиш усулини муваффакиятни амалга оширмок учун зарур бўлган ёрдамчи ўкув материаллари – асбоб, курол ва боинка шу кабилардан

	фойдаланишдир.
Глобал -	Тўлиқ, умумий, универсал.
Гностик фаолият -	Педагогик фаолиятнинг натижаларини текшириш ва баҳолаш, унинг кечиниши ва самарадорлигини таҳлил килиш.
Дискуссия -	Ўқув жараёнинг таркибий кисмларидан бирин; мухокама, баҳс юритиш.
Достон -	Қисса, хикоя, саргузашт, таъриф ва мактоб маъноларида ишлатиладиган халқ орасидаги йирик хажмли этник асар.
Жазолани -	Бу тарбияланувчининг ҳатти – харакати ва фаолиятига салбий баҳо беришдир.
Жамоа -	Инсонпарварлик ва жавобгарлик маъсулиятларига боғликлиги билан характерланадиган муносабатлар хамда ҳамкорликдаги ижтимоий, ижобий фаолиятга асосланган кишиларнинг умумийлигидир.
Жисмоний тарбия -	Боланинг жисмоний хусусиятларини анатомик, физиологик, асад ва бошқа тизнмларини хар томонлама ривожлантириш, соглом ҳаёт кечиришининг афзалликлари, шарт-шароитлари асослари хамда жисмоний маданиятининг одатдаги зарур элементларини мустаҳкам тарзда шакллантириш.
Идрок -	Борликни одам онгидга акс этишидир
Ижодкор шахс -	Фаолият натижасида, янгиликлар яратишга интилувчан ва имконияти бор шахс.
Илмий билимлар -	Воқеаликнинг ҳаққоний инъикосидир
Инсон камолоти -	Бу инсоннинг ҳаёт ўзига хос шакли бўлиб, маҳсус олиб бориладиган тарбиявий таъсир натижаси ҳисобланади.
Инсонпарварлик -	(“инсон” – арабча; “парвар”- форс-тоҷикча; “лик”- ўзбекча – кишига гамхурлик, гуманизм) – одамзоднинг кадри, унинг эркинлиги, қобилияtlари хар томонлама намоён бўлиши учун курашиб, инсоннинг баҳтсаодати, тенг ҳукуклилиги, адолатли ҳаётини таъмин этишига интилиш, инсонийликнинг барча тамоиллари юзага чиқишига шарт-шароитлар яратиш маъносини англатади.
Интизом -	Максадга эрнинида, қилинаётган ишларда керагича ва маслаҳатга мувофиқ тартибли равиша бажариладиган ҳатти – харакат.
Ирсийлик -	Боланинг шаклан ўзига хосликларини белгилаб берувчи анатомик, физиологик, психологик, ташкилий жиҳатлари, қобилияtlари ва иктидорларини ривожлантиришга йўналтирилган, талабаларга отаоналари томонидан ўтадиган ирсий белгилардир.

Ислоҳот –	Ислоҳ килиш, тубдан ўзгартириш, қайтадан куриш, янгидан ташкил килиш.
Истиқбол –	Таъсир кўрсатишининг жуда таъсирчан усули бўлиб, у кишининг хатти-харакатлари, олдига максадлар қўйиш йўли билан таъминлайди ва интилувчаникни ривожлантиришига ёрдам беради.
Истиқлол –	(арабча “истиқлол”- кўтарилиш, қаддини ростлаш, ўсиш, юкори жойга эришиш) – ҳар бир инсон, жамоа, давлат, миллатнинг ривожланиши учун зарур эркинлик шароити.
Ислом дини –	(арабча “аслама” – ҳудога ўзини топшириш, итоат, бўйсуниш);
Ихтисос –	Инсоннинг ҳосил қилган билимлари ва амалий кўнижмаларининг мажмуи. Кишига турмушининг моддий ва маънавий соҳасида муайян ишни бажарниш имкониятини беради.
Иқтисодий маданият –	Жамият аъзоларининг иқтисодий хаётдаги оммавий ижодий иштирокининг, уларнинг иқтисодий билимлари, хўжалик юритишдаги маҳорати ва малакаси, иқтисодий фикрлаши ва тафаккури ривожланганлигининг сифат тавсифи.
Иқтисодий савдоҳоилик –	Иқтисодий фаолиятда иштирок этишга тайёргарлик, иқтисодий алоқалар ва муносабатлар моҳиятини тушуниш, хўжалик фаолиятининг назарий ва амалий асосларини билиш, аниқ иқтисодий вазиятларни таҳлил эта олиш
Иқтисодий савдоҳоиликни шакллаштириши –	Шахснинг мустакил иқтисодий фаолият кўрсатишида зарур бўладиган барча иқтисодий билим, кўнижма ва малакаларни эгаллаши, жамиятда содир бўлаётган иқтисодий ўзгаришларни ва давлатнинг иқтисодий сиёсатини англани, ўз турмуш тарзини яхшилаш ҳамда шахсий эҳтиёжларини кондиришга ёрдам берувчи иқтисодий таълим-тарбия конса ва усуллари, шакл ва усулларини кўллаб, иқтисодий бўлим бериш (олиш).
Иқтисодий тайёргарлик –	Шахснинг талаб, эҳтиёж ва имкониятига қараб, ташлаған соҳаси ёки қасби бўйича назарий ва амалий иқтисодий билимни эгаллашин ҳамда қасбий- иқтисодий фаолиятга тайёргарлик ҳолати.
Иқтисодий тафаккур –	Иқтисодий фикрларни тарзи бўлиб, иқтисодий бўлим, тушунича ва конуниятларини ўкувчи онгида муайян тизимда акс этиши, унинг ишнеодий онги ҳолати.
Иқтисодий таълим –	Ижодкор шахс шакллаштиришига таъсир этувчи иқтисодий билим, кўнижма, малакаларни узуккен ва изчил ўзлантиришига ёрдам берувчи, шахс эҳтиёжи

хамда имкониятларини хисобга олган холда турли услугуб, режа ва дастурлар, методикалар ёрдамида иктиносидий билим бериш учун мақсадга йўналтирилган педагогик жараён.

Иктиносидий тарбия –

Талабаларни иктиносидий тушунчалар билан танишишириш жараёни бўлиб, уларни ишлаб чиқариш соҳасидаги харакатлар кўникмаси, малакаси, иктиносидий тафаккурни ривожланиши билан куроллантириш.

Иктиносидий тарбияланганилик –

Шахс баркамоллигини белгиловчи ахлоқий сифатлар, иктиносидий фаолиятининг маънавий, ҳукукий ва сиёсий йўналишларидаги инъикоси. Иктиносидий тарбияланганилик даражаси ижтимоий фойдали меҳнат натижаси билан белгиланади.

Каеб –

Муайян билим ва маҳорат талаб этадиган меҳнат фаолият турни. Унга умумий ёки маҳсус маълумотлар хамда амалий тажриба йўли билан эришилади.

Ижодий.

Бирор ҳодисага баҳо бериш учун ёки бирор нарсани туркумлаш (класификация қилиш) учун зарур белги; баҳолаш ва фикрлаш учун учреждение.

Кузатиш –

Ўрганиш лозим бўлган педагогик ҳодисани маълум мақсад нутқи назаридан келиб чиқкан холда кузатувчи кузатиш баённомасини олиб боради. Кузатиш обьектига оид бўлган аниқ далилли материал тайёрланади. Кузатиш белгиланган аниқ режа асосида олиб борилади.

Кузатувчанилик қобилияти –

Талабанинг, тарбияланувчининг ички дунёсига кира олиш қобилияти, талаба шахсини ва унинг вактинчалик руҳий холатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлик бўлган психологик кузатувчаниликдир.

Кўнинма –

Малаканинг таркиби кисми бўлиб, харакатнинг айrim кисмларини ниҳоятда тез, аниқ ва мақсадга мувофиқ равишда ўз-ӯзидан бажарилиш қобилиятини ифодалайди ва талабаларда кўп марта такрорланадиган машқлар натижасида юзага келади.

Маданий мерос –

Авлодлар томонидан яратилган амалий тажриба, ахлоқий, илмий, тафаккурий, диний ва руҳий карашлар, ҳалқ маданияти ва ижоди каби моддий хамда маънавий бойликлар мажмуи.

Малака –

Онгли равишида бажариладиган ишнинг бир хил меҳнати, кўп марта тақорланадиган, автоматлашиб кетган таркибий элементидир.

Маориф –

Таълим соҳасидаги минг йиллик маданиятимиз хазиналарини жамлаган эски ёзувни ўрганиш хам дидактик таълим мазмунидаги янгиликдир

Мафкура -

(арабча “мафкура”- нуктаи назарлар ва эътиқодлар тизими, мажмуи) – жамиятдаги муайян сиёсий, хукуқий, ахлоқий, диний, бадиий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуи.

*Машгулот
ўтказишнинг
шакллари –*

Талаба ва ўқитувчи фаолиятининг ўзаро таъсир этишини мухокама қилишига мўлжалланган таълим жараёнини ташкил этиш шакллари.

Маълумот -

Ўқитиш жараёни ва унинг натижаси хисобланиб, талабада билим, иқтидор ва кўникмаларнинг ўзлаштирилганлиги, билиш қобилиятининг ўсанлиги ва улар асосида илмий дунёкараш, шахсий сифатлари шаклланганлиги, уларнинг ижобий кучлари ва қобилиятларини кай даражада ривожланганлангини англатади. У икки маънода ишлатилиб, иккиси хам педагогикага тегишли:

1. Хабар – ўқитиш жараёнини амалга оширувчи восита. Билимли кишиларнинг унга талабдор бўлганларга билим бериши, етказиши. Маълум килиш деб, тил ва кўргазмалар ёрдамида уни бошқаларга билдиришdir. 2. Билим даражаси. Ўқиш, билиш, борлиқдан объектив мавжуд конуниятларни хис қилиш натижасида олинган билимлар йигиндиси – паст маълумотли, ўрта ва юкори маълумотли ва хоказо.

Маънавият –

Арабча “маънавият” – маънолар мажмуи, “маъно” ёки “маънавиятун”, “маънавий гоя” сўзларидан олинган бўлиб, “рухий холат” деган маънони англатади. Кишиларнинг фалсафий, хукуқий, илмий, бадиий, диний тасаввурлар, тушунчалари якин ва улар бирддиний тасаввурлар, тушунчалари якин ва улар бирларини такозо этадилар.

Маърифат-	(араҷба “арафа”- “билимок” сўзидан) – таълим-тарбия, иктиносидӣ, сиёсий, фалсафий, диний гоялар мажмуи асосида кишиларнинг онг-билимини, маданиятини ўстиришга каратилган фаолият.
Махалла -	(Арабча “маҳалла” – жой, ўрин, макон) – Ўзбекистоннинг муайян тарихий шароитларида, асрлар давомида шаклланиб, фаолият кўрсатаётган, аҳоли яшайдиган маъмурий-худудий бирлик, уюшма.
Махорат -	Турли малакалардан ишончли, ижодий равишда фойдаланиш хамда касбий малакалар ривожланишининг юкори даражаси ва касбий таълимининг мутлқоқ максадидир. Махорат – бу мураккаб ишни тез, аник бажаришнинг енгиллиги, меҳнатнинг юкори сифати ва баркарор ритми учун кафолат берувчи ишончлиликдир.
Мехнат -	Кишиларнинг қобилиягини амалга ошириш жараёнидир.
Мехнат тарбияси –	Талабаларни умумий меҳнат билимлари ва ижтимоий фойдали меҳнат малакалари билан куроллантириш. Меҳнатсеварлик, меҳнатнинг хар хил шаклларини тавсия этиш қобилиягини намоён этиб, тадбиркорлик ва ижодий ёндошувни намоён этиш хусусиятларининг эгаси сифатида шакллантириш.
Миллат -	(араҷба “миллат”- ҳалқ) – кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит худудда истикомат килиши, муштарак иктиносидӣ ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган баркарор бирлиги.
Миллий анъаналар -	Миллат ҳаётининг турли соҳаларида намоён бўладиган тушунчалар, белгилар, хусусиятлар, фаолият турлари, одатлар ва хислатларнинг авлоддан-авлодга ўтиш хамда мерос бўлиб қолиш тарзи.
Миллийлик -	Тарихан ташкил топган баркарор ижтимоий-этник бирликларни, яъни миллатлар ва элатларни бошка баркарор ижтимоий бирликлардан, масалан, ижтимоий гурхулардан фарқловчи томонлар, хусусиятлар, маънавий, руҳий ва маданий кирралар хамда тағовутлар мажмуи.
Миллий манфаатлар	Миллатга, миллий давлатга моддий, маънавий, руҳий

ва жисмоний фойда, наф келтирувчи омиллар.

Миллий онг -

Бевосита ҳар бир миллат ёки элатнинг узок тарихий этногенез даври, турмуш тарзи, иктисадий ишлаб чикариш усули, диний эътиқодлари, маданияти, бошкага халқларнинг бевосита таъсири туфайли шаклланган дунёкараши, иктисадий, сиёсий-ижтимоий ва маданий-маънавий соҳаларда фаоллик даражаси.

Миллий руҳият -

Миллатнинг ички холати, кечинмалари, ҳис - туйгулари, маънавий дунёси, ўй - фикрлари, максад ва малакалари ҳамда кайфиятлари билан берган мулҳозалар мажмуи.

Миллий қадриятлар

Миллатнинг ғоялари, қадриятлари, эътиқодлари, маънавий турмуш тарзи, орзу-истаклари, кечинмалар максадини ифода этадиган урф одатлар мажмуи.

Миллий руҳият -

Миллатнинг ички холати, ҳис - туйгулари, максад - дунёси, ўй - фикрлари, максад ва маслаклари ҳамда кайфиятлари билан боғлиқ мулҳозалар мажмуи.

Миллий тил -

Кишиларнинг тарихан ташкил тошсан берканор бирлиги - миллатнинг, элатнинг умумий тили. Ўзин фикр алмашин, мулокот воситаси.

Миллий ғурур -

Ҳар бир миллатнинг ўз - ўзини анигаши наложи содир буладиган ички руҳий кайфичти. Миллий ғурур мустахкам бўлса, миллат ишқимларни орқасидан сўзлар хам кучли бўлади.

Мимика -

Ўз фикри кайфияти, сенгенини ўз ахуси яхши харакати оркали акс этипини сиптиши.

Моддий қадриятлар

Инсониятнинг яшими, меҳнат қизини яхши бўлган, ижтимоий, иктисадий таҷаббубини яхши барча турдаги нарсаларни ишлабкорларни.

Муаллим -

Муайян фан юзисидин таълим берниши таълим - тарбия бўйичи ошиш, макслуб таъмудиши ўтган, педагогик ли психологияни зоним, художник малакаларни ва ташаббусий тарбияни яхши эталлаган, таълим-тарбии, усул, яхши маддий тарбияни ўз методикаси, иншии кобиринига маълумотни яхшиш.

Муаммо -

Илмий билишимни ривожлантиришни яхши ифодаланинни субъекти ишчилиги яхши вазиятини, яшни яхшия ривожлантиши билиши ва билимният Ургасини макслуби вужулини келидиган шариф.

Муаммоли вазият -

Таълабанини маълум ишчига хамзаниро холат маълум тоширикни баландриши зиддиятни анигаши туғифийи тужудидан олдиши.

Муомала -	Яхшиликка сабаб бўлган ишларда майинлик, ширинсўзлик, ёқимтойлик асосидаги муносабат.
Мураккаб малака -	Касб маҳоратининг асосини ташкил этиб, билим, бошлангич малака ҳамда кўникларни ўз ичига олади ва улар асосида шаклланади. Мураккаб малака шаклланиши шахсда касб маҳоратини пайдо бўлишига имкон яратади.
Муҳим –	Кишига таъсир этадиган ташқи воқелик.
Нутқ қобилияти –	Нутқ ёрдамида, шунингдек, имо – ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аник ва равшан ифодалаш кобилияти
Огоҳлантириши –	Номаъқул хатти – харакатларнинг олдини олиш учун кўлланиладиган восита
Одат –	Халкларнинг ички муносабатларини тартибга солувчи мезон ва анъаналар мажмуаси. «Одат» сўзи удум, урф, анъана ва маросим тушунчалари ўрнида кўлланилади
Одоб –	Хулк-автор, юриш-туриш маданиятининг ташки жихатини ифодалайди.
Одоб - ахлоқ -	Шахсдан ўзига ва дунёга муносабатларига олиб борувчи хатти – харакатларнинг белгиланган, аниқланган усули бўлиб, сабабият, тасаввурлар ва карашларни ўз ичига олади, яъни шахс шаклланадиган манба хисобланади.
Оила –	Кишилар хаётининг энг муҳим кисми, жамиятнинг кичик хужайраси, ижтимоий – маданий организм.
Омил-	Бир гурухга кирувчи камида иккита илик маҳсул боисдан ташкил топган аҳамиятли сабабdir
Пантомимика -	Гавда, кўл, ёёқ харакати.
Педагогик аксиология –	Таълим, тарбия ва шахс ривожланишидаги (педагогик) кадриятларни ўрганадиган педагогика бўлими.
Педагогик жараён –	Маълум бир максадга йўналтирилган, катталарнинг педагогик фаолияти таъсирида ташкилий шакллантирилган ва мазмунан бойитилган ҳамда тарбиянинг йўналтирувчи ва олиб борувчи раҳбарлик роли натижасида боланинг ўз-ўзини тараккий эттиришидир.
Педагогининг меҳнати –	Бу беҳад изланиш ва азоб-уқубатли кечинмалар, илҳом ва бетакрор нурланиш они. Кўпдан – кўп кундалик ишлар, ҳафсаласи пир бўлиш ва талабалар билан биргаликда бошдан кечирилган кувончдан каноат хосил килишдир.
Педагогик рейтинг-	Таълим муассасасиларида ўқитувчининг фаолияти, дастури, ўкув режаси, обрўсини баҳоловчи индивидуал ракам кўрсаткичи.

Педагогик тажриба –	Ўқитувчи томонидан педагогиканинг тамойиллари ва амалий қонунларини ижодий фаол равища ўзлаштириш ҳамда реал шароитларни, талабаларнинг жамоаси, шахснинг ўзига хосликларини ҳисобга олган холда амалиётта тадбик этишдир.
Педагогик техника –	Ўқитувчининг ўкув фаолиятида ўқитишдан ташкари зарур бўлган, умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади.
Педагогик қарама – каршиликлар –	Педагогик амалиёт жараённида вужудга келадиган, эскирган педагогик қўрсатмалар, қарашлар, қонуниятлар ва педагогик жараённинг тарбиявий самарадорлигини пасайтирадиган, шахсни шакллантириш тизимлари билан вужудга келган номувофикаликдир.
Перцепция –	Қабул қилиш, сезиш, объектив борлиқнинг сезги органлари орқали акс этиши.
Рейтинг –	Ходисаларни диагностика (ташхис) йўли билан ўлчаш; фикр ва баҳони танлаш.
Ривоят –	Ҳаётий уйдирмалар воситасида акс эттирувчи оғзаки ижод жанри.
Салоҳият –	Аниқ фан йўналишида аниқ ишни самарали бажариш учун зарур бўлган ўзига хос хусусиятни билдиради.
Сезги –	Кишини ўраб олган моддий дунё, предмет ва ходисаларнинг онгимизда акс этишидир.
Сиёсий маданият –	Умумий маданиятнинг муҳим тури, жамият аъзолари, миллат, ижтимоий гурухлар ва қатламлар ҳамда ҳар бир фуқаронинг, давлатнинг ички ва ташки сиёсатини тушуна билиш қобилияти, таҳлил кила олиш даражаси ва сиёсий вазиятга қараб, мустакил равища ўз хатти – харакатларини белгилаш ҳамда уларни амалга ошириш маданияти.
Сұхбат –	Педагогик мулокот усуllibаридан бири; у эвристик, индивидуал, ахборот, мустахкамлаш усуllibаридан фарқ килади.
Сўров, сўроқ –	Фақат ўзлаштирилган маълумотларни тиклабгина эмас, балки уни исботлаб ва тушунтириб бернишдан иборат.
Табнат –	Энг муҳим эстетик тарбия воситасидир.
Талаб –	Таълим ва тарбия жараённида педагогикнинг тарбияланувчига нисбатан шахсий муносабатининг намоён бўлишидир.
Такомилланув –	Қарама – каршиликларнинг бирлигига ва курашувидир, ана шу бирлик ҳамда кураш натижасида рўй берадиган ўз – ўзидан харакатланишдир.

<i>Танбек берши -</i>	Энг енгил жазо чорасидир.
<i>Тарбия -</i>	Кенг камровли тушунча булиб, авлоддан-авлодга ижтимоий тарихий тажрибаларни етказиши борасидаги фаолият, шахс шаклланишига узлуксиз, мақсадга мувофик, изчил таъсир этиш орқали мустакил харакатга, ишлаб чиқариш, фойдали, унумли меҳнатга тайёрлашдир. Тарбия таълимсиз амалга ошмайди. Таълим беришдан мақсад, унинг изидан тарбия беришдир, яъни таълим орқали эгалланган билимларни амалиётда кўллай олишга ўргатилади.
<i>Тарбияловчи (таълим) -</i>	Дунёкарошн шакллантирувчи, ахлоқий, эстетик тасаввурларни ва эътиқодни шакллантирувчи таълим.
<i>Тарбиянинг асосий қонуни -</i>	Ўсиб бораётган ёш авлодни катта ёшдагилар ижтимоий тажрибасининг эгаси килиш, уларнинг ижтимоий ҳаётга қўшилишини таъминлаб беришда амалга ошириладиган зарурий ва мажбурий фаолиятдир.
<i>Тарбиянинг мақсади -</i>	Жамиятнинг алоҳида шахсга бўлган эҳтиёжларини акс эттириш, унинг моҳияти, идеал талаблари, ўзига хослиги ва фазилатлари, ҳаётга муносабатининг аклий, жисмоний, ахлоқий, эстетик ривожланишини назарий ва амалий умумлаштиришидир.
<i>Тарбиянинг объектив қонунинятлари -</i>	Ўқув - тарбия жараёнини ташкил этиш ва ижтимоий ҳаёт, шахсинг ўзига хослиги ҳамда сифатларини шакллантиришдек талабларидағи тургун бўлган анъаналаридир.
<i>Тарбиявий мухит -</i>	Инсон шахсини шакллантирувчи табиат, ижтимоий муносабатларнинг тизими, ижтимоий тафаккур, турмуш ва шахслараро муносабатларнинг доираси каби омилларнинг бир бирини бойитиши ва мувофик келишидир.
<i>Тарбиялаш услублари -</i>	Жамиятда кабул килинган хатти-харакатлар, мулокот, муносабатлар тизими ва талабларини талабалар онгига сингдиришга йўналтирилган педагогик таъсир.
<i>Тарбия қондаси -</i>	Педагог таълим ва тарбия жараёнини яхшироқ ташкил этиш мақсадида фойдаланадиган бошлангич холат, раҳбарлик асосидир
<i>Таълим -</i>	Инсоният тажрибасининг маълум томонларини, яъни ижтимоий тараккиётнинг ҳозирги талабларига мувофик даражада билимларни тарбияга эга бўлишларини таъминлайдиган фан, техника, ахлок, маданият ва санъатни ўзлаштиришга қаратилган маҳсус, ўюштирилган фаолият, ўқитиш ва ўқишидир. Таълим турлари кўп: ахлок-одоб таълими, табиий билимлар буйича таълим, техник таълим, касб-хунар таълими,

Таълимнинг тарбияловчи Характери –	сиёсий таълим ва ҳоказо. Ўқитиш жараёнида талабалар ортирган билим ва кўникмалар билан уларнинг дунёкараши, инсоний фазилатларини ривожлантириш орасида багланишларга эришилишини таъкидловчи педагогик конуният.
Таълимда фаоллик –	Таълим жараёнида талаба шахснинг фаолиги, таълим жараёнинг субъекти эканлигини акс эттирувчи дидактик жараён.
Тизим –	Юнонча “systema” сўзидан олинган бўлиб, бўлакларда хосил бўлган, бирориши маъносини англатади. Яъни яхлит, бутунликда фаолият кўрсатма оладиган ўзаро боғлиқ элементларнинг йигиндишидир.
Тест –	Аниқ педагогик тадқиқот учун ишлатиладиган сўровнома, синалаётган талабанинг психологик ва интеллектуал тавсифи, унинг билим, тушуниш, улдалаш, кўникмаларини ўлчашга имконият берувчи стандартлаштирилган топшириклар.
Технология- қобилияни – олини	Ашё ёки ярим хомашени тайёр маҳсулотга айлантириш учун ҳолати, шакли, хоссаси, хусусиятларини ўзgartириш усуслари мажмуси.
Умуминсоний кадрпятлар	Ўкув материалини талабаларга тушунарни тилда баён эта олини, талабаларда мустакил равишда фаол фикрлашга кизиқиш уйғотиш қобилиятидир
Умумпедагогик тайёргарлик –	Барча миллатлар манфаатига мос келадиган маънавий хазинадан иборат бўлиб, миллий қадрнайлар билан тарбиявий асосга эгадир.
Услуб –	Педагогик категориялар ва методологик асослар ҳакидаги билимларни шакллантириш, психологик-педагогик сезгирилик, кузатувчаник, педагогик ва ўзини тута олиш, боладан ҳамда ёшлардан ёшига кўра ривожланишидан, асосий конуниятлари ҳакидаги билимларни, талабалардан индивидуал ўзига хосликлари, педагогик ишлар билан кизиқувчанигини шакллантиришдир.
Усул (усул) –	Маълум ўкув материалларини ўтишда кўлланилаётган асосий ўқитиш усули билан бирга иккинчи бор ўқитиш усулининг айrim элементларидан фойдаланиб иш кўришдир.
Халқ педагогикаси –	Фалсафий ва илмий билимларни яратиш ва асослаш усули: воқеаликни амалий ва назарий жиҳатдан ўзлаштиришга каратилган, маълум тарзда ўйналтирилган усул ва тажрибалар йигиндиши.

Хукукий тарбия –	жуда күп синалган педагогик қарашлар, билим, күнімка, малакалар көлтириб чикарган тарбиянинг усул, услугуб ва услубиятлариридир.
Шахс -	Талабаларда хукукий маданиятни, қонунга бұйсунувчанлик хатты-харакатларини шакллантириш. Ижтимоий ва шахслараро муносабатларнинг маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бұлмиш индивиддер. Шахсга таалукли бұлған эңг муҳим тасиф - уннинг жамиятдаги мураккаб ижтимоий муносабатларга бевосита алоқадорлық, ижтимоий фаолиятга нисбатан хам объект, хам субъект бўлишиларидир.
Шахснинг сифатлари -	Шахснинг аклий жихатдан камолотга етишуви, уннинг аклий, зехний сифатлари, фазилатлари орқали намоён бўлиши. Бу даражага олиб борувчи сифатлар: билагонлик, обьективлик, фикрловчилик.
Шахсни хар томонлама камолга этиши –	Маълум бир реал тарихий шарт-шароитларда амалга ошириш мумкин бўлған қобилиятлар ва иқтидорларнинг, уннинг моҳиятини ташкил этадиган хамма кучларнинг тўлиқ ва батамом ривожланишидир.
Экологик тарбия –	Талабаларни экологик (атроф –мухит муҳофазаси) билимлар билан куроллантириш, шунингдек табиатга нисбатан ахлокий-эстетик, оқилюна экологик хатты-харакатлар күнікмаларини, экологик тафаккурни хамда экология учун фаол курашиб қобилиятларини шакллантириш.
Эстетик дид –	Шахсада уннинг шахсий ва ижтимоий хусусиятларининг кўшилиши натижасида хосил бўладиган мураккаб ҳодисадир.
Эстетик идеал –	Бу шахснинг табиат, жамият ва санъатдаги максад тарзида идрок этадиган, такомиллашган гўзаллик борасидаги баҳосининг акс этишидир.
Эстетик тарбия –	Санъатдаги, табиатдаги куршаб олган ҳаёт вокелигидан гўзаллик воситалари асосида тарбиялаш, инсонни гармоник тарбиялаш воситасидир.
Эстетик түйгу –	Бу шахснинг буюм ёки ҳодисага эстетик баҳо бериш муносабатини бошдан кечиришидир.
Ўз-ўзини англаш –	Субъект (шахс) томонидан обьектив, реал, ҳаёттй ҳақиқатни акс эттириш, уннинг субъектив киёфаси, образини яратиш ва ўз хатты-харакатлари хамда фаолиятини ўз-ўзидан бошқарувини ўзида намоён этадиган, ўзини бошқалар билан тақкослаш имконини берувчи онг шакли
Ўқитуш –.	Ўқитувчи ва талабанинг биргаликдаги фаолияти ва бу жараёнда талабаларнинг маълумот олиши, ўкув, күнімка ва малакасини эгаллаши, тарбияланиб.

	ривожланиб бориши назарда тутилади
Ўқиши -	Талабанинг кишилар тажрибасидан билиб олган конуниятларни ўзида акс эттиришдир.
Қадриятлар -	Инсон ва инсонлар учун ахамиятли бўлган эркинлик, тинчлик, ижтимоий тенглик, ҳакикат, маърифат, гўзаллик, яхшиликдан иборат холатлар йигиндишидир. Борлик ва жамият, нарсалар, воқеалар, ходисалар, инсон ҳаёти, моддий ва маънавий бойликларнинг ахамиятини кўрсатиш учун кўлланиладиган тушунча.
Конуният -	Бу баркарор, зарурӣ, у ёки бу ходисалар ва жараёнлар ўргасидаги мутаносиблик ва муҳим алоқа.
Ҳадис -	Ислом динида Куръону каримдан кейингинги мукад манба, Муҳаммад пайгамбарнинг фаолияти ва қўрсатмал ҳакида ривоятлар мажмуи.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent, 1997 yil.
2. I.A.Karimov "Istiqlol va ma'naviyat" Toshkent. "O'zbekiston", 1994 й.
3. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy - ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. - T.: "O'zbekiston", 1995, 47-bet
4. Abdullaeva SH. A. va boshq. "Pedagogika" - Toshkent., Fan nashriyoti. 2004 yil.
5. Asharova O. "Pedagogikadan amaliy mashqlar va masalalar". (Bakalavrning barcha pedagogik yo'nalishi uchun o'quv-uslubiy qo'llanma). Toshkent- "Istiqlol"- 2005 y.
6. Davletilin M.G. "O'quvchilarda qobiliyatni tarkib toptirish". Toshkent. "O'qituvchi". 1996 y.
7. Ismoilova Z.K.- "Pedagogikadan amaliy mashqulotlar"- Toshkent, Fan nashriyoti, 2001yil.
8. Zunnunov A.- "Pedagogika nazariyasi". Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma. - Toshkent, "Aloqachi", 2006 yil.
9. Zunnunov A., va boshqalar - "Pedagogika tarixi" oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma. - Toshkent, "SHarq" matbaa kontserni, 2000 yil.
10. Zunnunov A, Maqkamov U. "Didaktika". (Ta'lim nazariyasi). (Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun). O'quv qo'llanma.Toshkent. "SHarq" 2006 yil.
11. Karimova M.Z. "Pedagogika" - Toshkent. O'qituvchi. 2000 y.
12. Lixachyov B.T. Pedagogika. Moskva. "Yurayt". 2003 god.
13. Maqkamov U. va boshqalar. "Pedagogik mahorat". -Toshkent. 2003 y.
14. Munavvarov A.K. "Pedagogika" taxriri ostida. Toshkent. "O'qituvchi".1996 y.
15. Ochilov M. , Ochilova N. "O'qituvchi odobi". - T.: "O'qituvchi", 1997, 6-bet.
16. Podlasiy J.P. - "Pedagogika" Noviy kurs.V 2-x knigax,- M.:Vlados, 2003g.
17. Tursunov I.Y. Nishonaliev U.N. "Pedagogika kursi" - Toshkent. O'qituvchi. 1997 y.
18. Farberman B. A., Musina R.G., Jumaboeva F.A. "Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari". - Toshkent, 2002,- 192 b.
19. qasanboeva O. "Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi" Toshkent 1996 yil.

SAYTLAR:

20. www.inter-pedagogika.ru
21. www.didaktika.ru